

OTVENÉVES A HÍD

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

SLAVKO MIHALIĆ VERSEI, PAP JÓZSEF FORDÍTÁSABAN
SAFFER PÁL: MEGHÍVÁS (ELBESZÉLÉS)
BRASNYÓ ISTVÁN KISPRÓZÁJA
HÓDI SÁNDOR PSZICHOLOGIAI TANULMÁNYA
KOLTAI TAMÁS SZÍNHÁZI LEVELE
HAGYOMÁNY — MAJTÉNYI MIHÁLY ANDRIĆ
REGÉNYÉRŐL

KÖNYV-
SZÍNI-
FILM-
TÉVÉ-
KRITIKA

1984

Március

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLVIII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Szerkesztő bizottság: Bordás Győző, Böndör Pál és Gerold László.
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Slavko Mihalić versei</i> Pap József fordításában	249
<i>Saffer Pál:</i> Meghívás (elbeszélés)	259
<i>Brasnyó István:</i> Téli nyelv (kispróza)	279
<i>Vesztég Ferenc:</i> Fáraó vacillál és árnyékká válik (vers)	299
<i>Géber László versei</i>	307
<i>Branko Bošnjak versei</i>	309
<i>Ernst Jandl—Friederike Mayröcker:</i> Öt férfi emberek (hangjáték)	
<i>Danyi Magdolna:</i> Hang és játék	326

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Hódi Sándor:</i> Legitimizáció vagy mítoszrombolás (tanulmány)	
330	
<i>Koltai Tamás:</i> Üzenetek a múltból (Budapesti színházi levél)	340

HAGYOMÁNY

<i>Majtényi Mihály:</i> Vallomás a műről	353
<i>Juhász Géza:</i> Jegyzetek Majtényi Mihály írásához	357

SLAVKO MIHALIĆ VERSEI

Pap József fordításában

VALAKI MEGSZÓLÍT

Ne akarj engem megmagyarázni
Ne toldd meg versemet olyan szavakkal, amiket soha
ki nem ejtenék
Hagyd meg nekem az ámulatot, mindenféle eltévelyedésem,
és végül a révbe érést
Megesik néha, hogy igazán megszólít valaki, aki pedig
már nem lehet itt

De itt van, mondom, és nem szánom rá magam,
hogy más jelentést fedezzek föl benne
Itt van, hiszen láttam, és hallottam
a hangját
Akkor aztán eltűnt a tömegben
Lekopott, mint ahogy a valóságnak is időnként
eltűnik a képe, nem tud megihletni

Ne kérdezz semmit, mert nem mondhatok többet erről,
mint amit elmondok
Az utcán, a forгатagból felém ínt régen holt
barátom
Vagy csak megpillantom, amint átbálag
a téren, az utcán
Az arcán mosoly, de mégis gondterheltnék
látszik

Elmondtam mindent, amit lehetett, te azt teheted,
hogy tanúskodsz mellettem

CARTE BLANCHE

A világnak már nem egy neve van
 nem egy értelme
 Várja tömérdek átjáró
 Int egy asszony
 Övig gyökérzet
 A villamosok lesunyt fejjel
 robognak
 Egy másik értelme hasonlóképpen
 tanulságos lehetne
 A holnap ejtőernyősei
 Ugyanaz az asszony
 halat vacsorázik
 Félrepöccinti
 élettelen szemeit
 Csontjai közt turkál
 A sokféle értelem nem jelent szántóföldeket
 Inkább kórót
 Értelem nélkül résekbe
 szorulok
 a tárgyak közé
 Könyvet veszek
 üresek lapjai
 A történelemben
 nincs hely számomra

A CSODA FORRÁSA

Könnyű kisütni a húst
 a szeleteket kétszer-háromszor megfordítjuk
 a forró olajban, kis vaj is van benne,
 és a végén mustárt adunk hozzá
 petrezselyemzöldet fokhagymát borsot szerecsendiót
 vagy pedig egyszerűen nyersen fogyasztjuk el
 (nem a vágató jószágot az istenért
 — néhány napig azért mégis állnia kellene)
 de tessék ünnepi vacsorát csinálni
 néhány szemérmes krumpliól

zokszó nélkül hónapokig
vártak a jöttünkre a pince zugában
csodák csodájára mind édesebbé válva.

Mindenkor számíthatunk rá, hogy szerénységünk
elnyeri jutalmát: amíg a tűzhely sütőjében
zsír nélkül vaj nélkül és olaj nélkül
sülnek lassacskán a felibe vágott krumplik
amelyek mindenkor helyettesíthetik az előételt
előételt a kalácsot a sajtot és
a fagyaltot is, egyszerre a rég múlt idők
illata tölti meg a szobát, mikor a világ még
együvé tartozott a pislákoló
mécses és a falióra kotyogása alatt

és gyülekeznek már a régi barátok is
az ajtóban, szedik le arcukról
az élet és a halál maszkjait, majd elnehezdedve
helyet foglalnak a padkán a széken az ágy szélén
és szólanul mosolyognak, s ahogy egymás után
nekilátnak hajában sült fél
krumplijuk elfogyasztásának, csodás fény
csorog arcunkra: bámuljuk egymást, megkétszereződünk
s az ablakon át az utcára kihallik örömünk.

A VERS KERESI A KÖLTŐT

Írják a verseket
De maga a vers keresi meg költőjét
Ihleltől áthatva a szavak lakomájáról álmodozik
Nagy csodálkozó szemekről

Hányszor megesik hogy indulatos kézbe ütközik
Költőbe aki éppen ócskavasat
szállít valahová
Vagy a békáknak szónokol

Hányszor kapkod levegőért és átkozza
magában a költőt aki nem
enged a magából!
A fegyelmetlen sokaság lealázó parancsára

De a vers túlél mindent
 A költő majd ki fogja törni a nyakát
 Kidülledt szemekkel kiáltozik majd a kocsmákban
 Abban a hitben hogy valahol tévedésből
 fölcserélte önmagát

S amíg ő mind mélyebbre süllyed
 A vers már más kertekben járkal
 Más poharak szomját oltja

Vajon talál-e
 Találhat-e költőt az ő forró igyekezetéhez
 Olyant aki idejében kiárusította
 régi dolgait

Hogy kötöttség nélkül állhasson be
 az ő varázsesernyője alá

TAVASSZAL A KVATERNIK TÉREN

Kiséválsz a térre, meg-megállsz.
 Egy szélrohamra megint megváltozott minden.
 Már leírtad ugyan, mégsem teheted meg, hogy ne köszönj
 vissza az ismerősnek, aki ragyog a meglegedettségétől,
 noha tegnap még kivert kutyaként vonszolta magát
 siralmas verseinek gyűjteményével.
 Hasznos tárgyakat készítek, mondja, amiket
 használat után elhajít az ember.
 És mint általában a boldog emberek, sopánkodik,
 hogy nincs elég ideje.
 Ez a tavasz, nyilván, a rögeszmések ideje, gondolod,
 látva a járókelők sűrű sávjaít.
 Úgy megrohmozza a Vlaszka utcát,
 meg a Maksimirit, hogy egyszerre magad is
 feloldódsz.
 Lám, itt valóban csak hinni kell
 és megragadni egyből, ami a kezed ügyébe kerül; másodszorra
 már semmi esélyed.
 Tavasz, tavasz, jól végzed a munkád, most majd
 néhány napot megint tétlenkedünk,

hajnal előtt kelünk, hallgatjuk a madarak lénekét,
 édes rendetlenséget lopunk az idő rosszkedvébe,
 eszünkbe jut megint a szerelem is; hisz éppen tavasszal
 a legkevésbé kétszínű a szerelem,
 meztelenre vetkőztet, és nyájasan darabokra
 vagdal.

Barangolhatunk az erdőkben, hegyeken, fölkeressük
 a csend forrásvidékét,
 amely az idők kezdetétől ránk vár, de sokan
 lemondanak róla,
 félelmükben kitépik magukból a legszebb virágot,
 a csendet, az egyetlen, amely egyensúlyt teremt
 élet és halál közt.

Aki nem tér vissza, azt ne keressétek, onnan
 a lépések zaja sem hallatszik ide,
 ott születik öröktől fogva
 a világ.

AMIÓTA ELMENTEK A CSILLAGOK KÖZÉ

Amióta elmentek a csillagok közé, a földünk
 kevésbé szilárd. És mi nyugtalanok: ülünk
 az omladozó szülői ház bejárata előtt. Kezével még
 kapaszkodik a földbe, de a tárgyak az ablakokon át
 kirepülnek belőle. Áttörnek a tetőt. Puhítják
 gerendáinak öreg csontjait. Kikopott minden
 a gyerekkor óriás rétvén.

Csillagok! Csillagok!

Apánk hallgat, anyánknak mind nagyobb a szeme. Hát
 visszatért valaki is a feledésbe vezető útról? Múltunkat
 majd a világűr antikváriumaiban vásároljuk meg.
 Az öreg tölgyfa szekrényt a Hattyú csillagképben.
 De az egér már nem lesz benne, mint azokon a téli
 estéken, amikor még mindannyian együtt voltunk. Más
 tájak fátylai fedik el a szemünket.

És a végén,
 vándorbottal, vagy még inkább, koldusbottal a kezében,
 de hát minden koldus kénytelen-kelletlen dúsgazdag is,
 nos, a végén, hogyné kérdeznéd meg: micsoda magasztos
 igazság, bölcsesség rombolja szét otthonainkat

emberemlékezet óta, kit szolgálnak a kereskedők, harcosok, a hisztérikus tengerészek?

A föld se bírja ezt sokáig.

Az egyik megy, a másik jön. Míg helyére nem billen a világ, és minden kiegyenlítődik benne. Akkor talán az isten is valóságos lesz, de ember már nem lesz sehol.

A VILÁG ÁLOMBA KÖLTÖZIK

Lehajolsz egy tárgyért, meglehet csak azért, hogy megmentsd, vagy mert éppen a megmentő szerepét számod neki, de elillan. Nem létezem, mondja, te valami régi képet őrzöl emlékezetedben, és ne hibáztass senkit, ha nem elégít ki az emlékezés.

Nem létezem, nem tudnám elviselni, hogy egy kicsit is létezem — ez hallható már csak mostanában, s a vizekben is fogytán! a hal, a madarak a fák ágain csak réges-régi rajzok, és csicsergésük a te dobhártyád nyugtalanlansága, ha még soká matatsz magad körül, a kongó üresség kerül hatalomra, tebened meg túltengenek a hangok. Szét fog zúzni a semmi, és soha többé nem szeded össze magad mostani bőrödbe.

A lépcsőházak felkúsztak az égig, a szobákban többé nem virágoznak a falak, az utcák csak éjjel kapnak kimenőt, reggelenként mindenki fél felébredni.

Hány városról kiderült már, hogy csak a képzelet szüleménye, de lám, lakóikra könnyűszerrel rátalálsz más helyeken, igaz ugyan, hogy a történetekből, amiket elmesélnek, nem ért meg semmit az ember.

A világ álomba költözik. Egyre kevésbé kíván szembetűnni, valamit is megtudni abból, amit a vesztét jelenti, ami a való alá merült, az ős-kezdet zűrzavarába tért meg, a csönddel cimborál.

Csak az ember nem tudja még,
 hogy merre induljon el. A birtoklás betege,
 s az örökkévalóságról szónokol, noha egyetlen gyógyír
 a sebeire a mulandóság. Kis szeretet.

ÉPPEN CSAK A BORHOZ NEM NYÚLUNK

Az idő szakadatlanul megelőz bennünket.
 Vágtat rozoga taligaszekéren, üveges szemmel, egyedül;
 látszik: azt se tudja, hol jár s mit csinál.
 S mihelyt elvágtat mellettünk, mi vidámak leszünk,
 előkerítjük kopott harmonikánkat, a még kopottabb játékkártyát,
 és játékba feledkezünk valami erdő szélén,
 valami szakadék szélén, valami temető szélén;
 ahogy eltávolodik az idő, mi teljesen felszabadulunk,
 függetlenül a koloncainktól, függetlenül a korunktól.
 Összebarátkozunk a madarakkal, azok is pöknek az időre,
 és begyújtunk a leves gyümölcsökkel teli fekete kazánokba.
 Éppen csak a borhoz nem nyúlunk, nem, a borhoz sose nyúlunk,
 nehogy kijózanodjunk, nehogy elsötétedjen előttünk a világ.

FEBRUÁR

A télidő legrosszabika ez: február.
 A nagy havak lezúdultak, a bőra átszúrt szívvél
 pihen a karók közt, magunk maradtunk a hideggel.
 Emberek, fák a földig görnyedve, az ég betört
 ablak. A tél tintahala sötétbarna festéket lövell,
 és ájultan heverünk a tűz fagypontja körül.
 A lelkem jégcsapként csüng le ajkamról.
 A szív működik, működik, és verése a fülemből
 dobol. Itt már csak a mesebeli medve
 élne meg. Ó, mi jól jönne most vészomjas
 üvöltése. Legszívesebben fölhasítanám hasamat
 és befeküdnék meleg zsigereim közé.
 Február van, nincs irgalom senki számára.
 A föld — lerágott csont. Senki se tud már
 tüzet gyújtani. A Nap elkártyázott minket.

AZ ÓRÜLTSEG ABLAKA

A fáradtság csak por,
 mely megneemesíti a tárgyak lelkét,
 a félelem pedig kevéske fény
 a kép szélén, amit a sötétben hagyunk.

A félelem a te váratlanul eltűnt kezéd.
 Nyirkos szél, mely tántorogva jár az úton.
 A fáradtság a te pompád,
 mely az éj nincstelensége fölé hajol.

A fáradtság a vég nélküli ég
 és ének, mely mindent betölt.
 A félelem kert,
 amelyben vetkőzik az ősz.
 Fáradtság és félelem és kevéske remény.
 Az örültség ablaka.

A MEGÖREGEDETT KÖLTŐ

Úgy jár-kezel az utcán, mint egy trónfosztott isten.
 Hát nem ő teremtette mindezt:
 a haragot, a szorongást,
 a város reggei köhécselését,
 a titokzatos bűnöket,
 a tavaszi lombok alatt nyögdecseiő ágat,
 a fölösleges verőfény őszi tivornyáit.

És most,
 hogy a túlnépesült járdákon
 (e szörnyeket ő idézte meg
 ínséges és lázas éjszakákon)
 nem jut hely egyetlen szavának se,

s amikor a gyomra is kifordul már a világnak,

elkeseredve tér vissza trónusához,
 de szürke szobája se ismer könyörületet.

És lám, a világnak, amit ő teremtett,
eszébe se jutna elvonulni vele.
Beéri egy kevésbé jelentős démon
tökéletlen gondoskodásával.

MESTER, OLTSD EL A GYERTYÁT

Mester, oltsd el a gyertyát, komoly idők jöttek.
Inkább a csillagokat számláld éjszakánként, sirasd el ifjúságod.
Megeshetik, hogy szófogadatlan szavaid elrágják a pórázukat.

Ültess hagymát a kertben, fát vágj, takarítsd fel a padlást.
Jobb, ha nem látják csodálkozással teli tekinteted.
Ilyen a mesterséged: semmit se hallgathatsz el.

Ha nem bírod ki és egy éjjel tollat ragadsz,
mester, vedd elő jobbik eszed, hagyd a jövendöléseket.
Vedd lajstromba a csillagok neveit.

Komoly idők, nem bocsátanak meg senkinek semmit.
Csak a bohócok tudják, hogyan lehet kibújni a felelősség alól:
sírnak, amikor nevethetnekük van, és nevetnek, amikor sírás
torzítaná az arcuk.

MEGHÍVÁS

S A F F E R P Á L

A jó hivatalnok úgy ismeri a főnöke tulajdonságait és gyengéit, ahogyan az erdőben a nyúl és az őz ismeri a farkas és a róka tulajdonságait.

Ez valamennyiüknek létkérdés.

A különbség csak annyi, hogy az erdei vad megtartja magának az ismereteit, a hivatalnok viszont rendszerint egy találó csúfnévbe tömörítve, továbbadja őket hivatalnoktársainak.

Így volt ez Boros Károllyal is, a járási felvásárlási hivatal főnökével, akit beosztottjai maguk között Halszemű Ivánnak neveztek.

Ivánnak Rettegott Iván orosz cárról nevezték el, akinek hideglelős történetét akkoriban pergették a járási székhely egyetlen mozi-jában.

Azért kapta ezt a nevet, mert a hivatalában hideg, kíméletlen fegyelmet tartott, ami az ott dolgozó, minden hájjal megkent volt városi írkokoknak ugyanolyan nevetségesen feleslegesnek látszott, mint a háborút alig látott, békésen kérődző parasztváros közönségének a mozicár eszelős kegyetlensége.

Meg kell hagyni, Ivánnak valóban nem volt érzéke a kor romantikájához.

Amit más irodákban ünnepélyes munkavállalással, munkaversenyben, zászlócskákkal csináltak, azt nála egyszerűen munkaidőben kellett elvégezni.

Érthető, hogy ezt a szemére vetették.

Nem a sok munka bántotta az embereket. Jó munkások voltak, könnyen elvégezték. Az fájt, hogy elesetek a munkavállalást követő munkagyőzelmektől. Azokat ugyanis más osztályokon és hivatalokban mindig egy kis bensőséges eszemiszommal ünnepelték.

Halszeműnek azért nevezték el, mert ha valamelyik beosztottjával beszélt, akkor annak a kabátgombjára, vagy a háta mögé me-

redt, úgyhogy a szerencsétlenségnek hol az a kellemetlen érzése támadt, hogy illetlenül rendetlen a ruhája, hol pedig az, hogy valaki áll a háta mögött.

Való igaz volt, hogy Iván egy bizonyos értelemben keresztülnézett az embereken.

Személy szerint nem érdekelték a munkatársai, illetve csak addig érdekelték, amíg el nem végezték a munkájukat, vagy le nem telt a hivatali idő. Egyikükről sem tudott egy szóval sem többet, mint amennyi az illető személyi lapjában állt.

Ha figyelembe vesszük az akkori időknek azt a szép szokását, hogy elvtársi gondoskodás címén mindenki szenvedélyesen belekötönyeleskedett a mások életébe, akkor az ebben a csúfnévben kifejezett szemrehányás is teljesen érthetővé válik.

De ez már nem volt olyan lártatlanul tréfás, mint az első. Volt mögötte valami sötét, fenyegető, ami meghaladta a szokványos fej-munkás pletykák naiv kajánságát.

Akkoriban ugyanis, közvetlenül a forradalom győzelme után, az egyszerű becsületes ember tudatában az egész világ, a jelen és jövő, egyszóval minden, olyan egyszerű, jó és érthető lett, hogy az emberek nem tudták elviselni az érthetlent, a titokzatost.

A józan lész világosságának ebben a ragyogásában csak a megvert ellenforradalom titkolódzott, bujkált a sötétben, amiből logikusan következett a fordítottja is, hogy az emberek minden titok és elzárkózás mögött ellenséget, ellenforradalmat gyanítottak.

Mondanom sem kell, hogy Halszemű Iván, illetve Boros Károly esetében az ilyesféle gyanú teljesen alaptalan volt.

Egészen más volt az ő hideg tekintete mögött, valami, amit az akkori idők embere nem érthetett és nem láthatott, különben bizonyára felsikoltott volna.

Közvetlenül a háború után, amikor a falvakból, a városvégekről a fiatalok áradata előzőnlötte a gyárakat és iskolákat azzal a szándékkal, hogy megtanulnak mindent, ami megtanulható és megteremtenek mindent, ami megteremthető, velük együtt jöttek olyanok is, akiknek nem volt türelmük sem a gyárhoz, sem az iskolához.

Sóvár szemű fanyar legények voltak ezek, többnyire valahonnan az élet fagyos oldaláról, álmok nélkül, illúziók nélkül, de készen mindenre.

Velük teltek meg a hirtelen felszaporodott hivatalok.

Halszemű Iván ehhez a fajtahoz tartozott.

Ő is egy környékbeli faluban született. Az apját korán elvitte egy Galíciából hazahozott gránátszilánk.

Az anyja urat akart nevelni a gyerekből, de erejéből csak négy polgárina futotta. Akkor megbetegedett, és beadta a fiát gyakornoknak a malomba.

Ivánt, azonkívül, hogy éhbérért dolgoztatta, ha az irodán nem akadt munka, a gazda kiküldte a malomba zsákolni, mondván, hogy a gyakornoknak ezt is gyakorolni kell.

Itt tanulta meg, hogy a világ kétféle emberekből áll, azokból, akik parancsolnak és azokból, akik engedelmeskednek, és hogy ő az utóbbiakhoz tartozik.

Néhezen tűrte, de változtatni ezen nem tudott.

Ezért az ősi emberi cselhez folyamodott: megfordította a valóságot.

A fásasztó, lelketlen munkát dicsőségnek nyilvánította, a saját megalázó helyzetét becsületnek és tisztességnek, és mindebből kifolyólag hamarosan meggyőződésből vallotta, hogy az engedelmesség minden emberi dolgok alapja.

Nem is sejtette, hogy ezzel tulajdonképpen felkészült, hogy láteljen a parancsolók táborába.

A lehetőség arra el is érkezett, a felszabadulás után, a háború vége felé, egy nagybácsi alakjában, akit személyesen nem ismert, csak emlékezett, hogy az anyja a háború előtt úgy emlegette, mint semmirekellőt, mint a család szégyenét, akiből, soha nem lesz ember, mert örökké politizál és többet van börtönben, mint szabadon.

A háború elején el is tűnt a nagybácsi, és most egyszeriben megjelent, terepjáróban, tisztí egyenruhában, hogy a frontra menet meglátogassa őket.

Idejéből csak annyi tellett, hogy a sír szélén álló testvérét megkérdezze, hogy van, hogy az unokaöccsének megveregesse a vállát, és már ment is tovább. Még egy kávé se akart meginni a jöttére összefutott helyi politikusokkal.

De a híre, dicsősége, ott maradt. És beragyogta a falut.

Iván pedig ettől kezdve lett a hős unokaöccse.

Az új helyzetre addigi élettapasztalatainak megfelelően engedelmességgel felelt. Szorgalmasan eljárt az értekezletekre, ahova most már minduntalan meghívták, lekiismeretesen elvégezte a feladatokat, amiket rábíztak, és amikor az államosított malom vezetését is rábízták, szinte természetesen lépte át a határt az engedelmeskedők és a parancsolók tábora között.

Ő megtanulta az engedelmeskedést, tehát parancsolni is tudott.

Ezért a malom az ő kezén, minden külön erőfeszítés és hazafias fogadkozás nélkül, zavartalanul működött, és átlag kétszer annyi búzát őrölt, mint a járás többi malma, ahol pedig tapasztalt aktivisták voltak az igazgatók.

Az eredmény nem is maradt el:

Boros Károlyt letartóztatták, és a külföldre menekült volt tulajdonosokkal való összejátszás címén bevitték a járási börtönbe, a malmot pedig valósággal megszállta az OZNA. Mindent felforgattak, mindenkit kihallgattak, kérdezősködtek Borosról, hogy hol járt, kivel barátkozott, azután ahogy jöttek, úgy el is mentek — állítólag valaki értesítette a nagybácsit —, Károly pedig másnap megjelent az irodájában, és folytatta a dolgát, ahol abbahagyta.

Soha senkinek nem panaszkodott.

Végeredményben neki csak haszna volt ebből az egész hajszából:

Miután az ellenforradalmárokkal való szövetkezést nem tudták rábizonyítani, azok, akik a sikereit ennek tulajdonították, most kénytelenek voltak elismenni a másik lehető feltevést, hogy Károly tehetséges malomigazgató.

És akit akkoriban felkapott a jó hír, az gyorsan haladt felfelé a számléltrán. Így lett belőle előbb a községi, azután a járási felvásárlási hivatal főnöke, más néven Halszemű Iván.

Otthagytta a szülői házat, otthagytta a falut és beköltözött a városba egy hideg szobába, amit erőszakkal utalt ki neki a városi lakáshivatal, berakott oda az elhagyott zsidó bútorokból egy ágyat, asztalt, széket és szekrényt, előfizetett a hagyma- és zsírszagú menzára, és nemsokára rájött, hogy ez az élet legalább olyan nyomorúságos, mint az, amit otthagytott.

De Ivánt ez nem izgatta túlságosan. Bizonyos volt benne, hogy elindult az úton, amelynek végén várt rá a hatalom, a teljes élet.

De ez még messze volt. Addig még szót kellett fogadni, dolgozni kellett és másokat dolgoztatni.

Iván egyikhez is, másikhoz is értett, és belevetette magát a munkába.

Munka pedig volt: egyre több, váratlanabb, értelmetlenebb és feleslegesebb. Valaki ott fent a minisztériumban mintha szüntelenül azon törte volna a fejét, hogy miként keseríthetné meg a járási hivatalnokok életét. Egy és ugyanazokat az adatokat néha háromszor is bekérték más és más feldolgozásban.

Az embernek az volt a benyomása, hogy ott fent még elolvasni

sem érkeznek azt a rengeteg jelentést és kimutatást, ami parancsukra a járási hivatalokból nap nap után szinte mázsaszámra érkezett.

Persze, ilyen gondolatokkal Iván nem foglalkozott. Inkább bent ült, ha kellett, késő éjszakáig is az irodában.

*

Így ült bent most is. Késő ős volt már, odakint kellemetlen hideg, nyirkos idő járta, a rónaságon végigszáguldó északi szél zörgette az ablaktáblákat, tépdeste a fákról az utolsó ázott leveleket, és az irodában már kora délután lámpát kellett gyújtani.

De a bent ülő nem erről tudta, hogy ősz van, nem is arról, hogy leszüretelték már a szőlőt és behordták a kukoricát, hanem arról, hogy a járásban elkészültek már a beszolgáltatási ívek.

A kifordított valóságnak megvan az a különös tulajdonsága, hogy az ember tudatából idővel teljesen kiszorítja az igazit. Így járt Iván is. Ahogy valamikor a malomban elhitte, hogy a munka és az engedelmesség fölötte áll minden más emberi dolognak, most ugyanúgy hitte, hogy a felvásárlási hivatalok munkájától, az idejében és jól elkészített felvásárlási ívektől függ az ország gabona- és takarmányellátása. És erre mérhetetlenül büszke volt.

Nem volt veszélytelen dolog így bent ülni délután. Odafent a minisztériumban is voltak délután bejáró szorgalmas emberek, és ezek úgy próbaképpen néha felhívták a járási hivatalokat. Ha azután ott valaki felvette a kagylót, azt egykönnyen nem engedték ki a kammaik közül.

Nemcsak Iván, ők is abban a rózsaszínű révületben éltek, hogy amit csinálnak, az létfonosságú, az maga a forradalom.

Ezért az ilyen délutáni kívánságaik és parancsaik felértek egy kisebb méretű mozgosítással, és az áldozat a drót másik végén foghatta a fejét.

Nem csoda, hogy amikor az asztalán valóban megcsendült a telefon, Iván egy pillanatig habozott, mintha latolgatta volna, hogy szabad-e nem felvenni a kagylót. Azután mégis győzött a kötelességtudat.

Alighogy megszólalt a hang a vonal másik végén, egy-két ligen után, ceruzát, papírt rántott maga elé, és jegyezni kezdett, félhangon ismételve a hallottakat:

... A háztartások kategóriák és földterület szerint, átlagos hozamok, családtagok száma, ebből földműves, alkalmazott, háztar-

tásbeli, családtagok életkora, jószágállomány, baromfi, sertés, ló, szarvasmarha, baromfi... mennyi volt a tavalyi beszolgáltatás, mennyi az idei kivetés... Mindezt legkésőbb reggelig.

Rendben van, meglesz, morogta gépiesen Iván, és már letette a kagylót, amikor belenyilalt a rossz sejtés, hogy hirtelenében képtelenségre vállalkozott. Ezt nem lehet reggelig elkészíteni.

Ezt meg kellett volna mondani. De már késő volt. Elvállalta. A telefon feketén, fenyegetően hallgatott az íróasztalon.

Gondolkozni kezdett. Abban bizonyos volt, hogy a pontosan vezetett kartotékban megvannak a kért adatok, de hogy összeszedjék és rendszerezék őket úgy, ahogy a telefonáló kívánta, ahhoz legalább hat embernek kellene dolgozni több óra hosszat. Az irodában pedig rajta kívül nem volt senki.

Vallahogy össze kellene szedni az embereket.

Kiment az előszobába. Az irodaszolga néha jóval a munkaidő után is el szokott bajlódni a napi posta csomagolásával és pecsételésével, de ma már az is elment, csak a takarítónő csapkodta portörülés címén valami ronggyal az asztalok tetejét.

— Hol a Kovács? — kérdezte Károly az asszonytól.

Az abba hagyta a csapkodást, és rábámult. Bamiba képéből ki lehetett venni, hogy se azt nem tudja, ki a Kovács, se azt, hogy ki a kérdező és hogyan kell vele szemben viselkedni.

— Elment — mondta végül is azt, ami egyébként is szemmel látható volt, és tovább csapkodta az íróasztalokat, mint aki befejezettnek tekinti az ügyet. De Iván nem hagyta annyiban.

— Hova ment?

Az asszony előbb vállat vont, azután mintha megsajnálta volna ezt a mérgébe belefehéredett embert, tétován megszólalt:

— Ha azt kérdezi, aki itt a papírokat csomagolta, az nemrég ment el. Valami olyat mondott, hogy elmegy réglát hordani.

— Menjen és keresse meg — mondta Iván, de nyomban belátta, hogy hibát követett el.

Az asszony most már abba se hagyta a csapkodást, csak úgy közben vetette oda:

— Nem megyek én sehova. Van nekem itt tíz irodám, ki csinálja azt meg helyettem?

Most ő bámult az asszonyra. Alighanem mostanában kerülhetett ide és még nem tudja, hogy ő kicsoda. Mielőtt még kimondta volna a gorombaságot, amire készült, rájött, hogy semmi értelme. Most az egyszerűen teljesen tehetetlen.

Ettől valami félelemmel vegyes nyugtalanság fogta el. Egy megmagyarázhatatlan rossz érzés, hogy vele most valami helyrehozhatatlan dolog történik.

Nem maradt más választás, segítség nélkül, egyedül kellett cselekednie. Visszament az irodába, hogy előkeresse a hivatalnokok jegyzékét.

Odakint az asszony, mintha mi sem történt volna, tovább csapkodott, és, elragadtatva a jól végzett munkától, dalolni kezdett.

Iván a listán és a várostérképen kereste, hogy a hivatalnokok közül melyik lakik legközelebb. Valamennyien messze laktak, azon a tájon, ahol a nagytelkes családi házak miatt az utcák a végtelenbe nyúltak. Végül úgy találta, hogy Fekete, a takarmányreferens lakik a legközelebb. Vette a kabátját, kalapját, és elindult. Az előszobában még egy lesújtó pillantást vetett a takarítónőre, azt is tervezte, hogy kimenet bevágja maga mögött az ajtót, de meggondolta magát, és helyett inkább visszaszólt:

— Ha valaki keresne, fél óra múlva visszajövök.

— Maga tudja — morogta vissza a takarítónő.

Károly nem egészen értette, hogy mit jelent ez a válasz, de nem akart kockáztatni még egy beszélgetést. Inkább csendesén kiment.

Az utca hideg nyirkos szele egy kicsit lehűtötte, de egyúttal fokozta is iménti bizonytalan rossz érzését.

A városrész a kertes családi házakkal, ahol Fekete lakott, közvetlenül a háború előtt épült, és némelyik utcában még szám se volt a házakon. A városi hivataloknak az utóbbi években más dolguk volt. Nem értek rá házakat számolni.)

Feketék utcájában se voltak számok. Járókelő se volt a láthatáron, így hát Iván az árokparton játszó gyerekektől kérdezte meg, hogy hol lakik Fekete István.

A gyerekek előbb elhallgattak, a vállukat vonogatták, aztán egy kis kövér, holdvilágképű odaszólt a társainak:

— Biztos a Rigóék szomszédját keresi. Azt hívják Fekete úrnak, amikor sok a kukoricabeadás.

— Mit jár a szád, te hülye — szólt rá a másik, szemmel láthatóan idősebb gyerek, de már nem volt visszakozás. Megmutatták Ivánnak a házat:

— Amott, a saroktól errefelé a harmadik. Rózsák vannak a ház előtt a kertben.

Iván elindult, de a bizonytalanság rossz érzése már-már félelemmé erősödött. Ugy érezte, hogy ismeretlen vidéken jár, ahol a dol-

goknak más a helye és jelentése, mint a megszokott világban. Gyerekkorában érezte így magát, ha este a falu másik végére kellett mennie, ahol az utcasarkokon ismeretlen srácok méregették ellenélesen a jövevényt.

Mert itt van például ez a „Fekete úr”. Ő csak egyszerűen úgy ismeri, mint Fekete, és ez a megszólítás inkább egy íróasztal föléd görnyedő kabátnak szól, semmint egy embernek. A valóságban pedig... ki tudja. (Hogy is mondta a gyerek? ”Ha sok a kukoricabeadás...”

Mintha Fekete valamit is változtathatna azon.

De lehet, hogy tud is változtatni, ébredezett Ivánban a gyanú. Elvégre egy jelt, apróbb leírást a listákon senki sem vesz észre. Azután magában védeni kezdte a beosztottját. Nem is kell, hogy változtasson a listákon. Az embereknek sokszor már az is elég, hogy az illető ott dolgozik. Elég a reménységhez, meg a gyűlölethez is. Ez a „Fekete úr” pedig mind a két érzést egyformán kifejezheti.

A kutyaugatásra egy középkorú, pongyolás asszony jött elő.

— Fekete Istvánt keresem — mondta Iván. — Itt lakik?

— Itt — felelte az asszony, és végigmérte a jövevényt. — Mitetszik?

Iván egy pillanatra megszéduült, amikor arra gondolt, hogyan változik majd meg ez a merev, gögös arc, ha megtudja, hogy ő kicsoda.

— Beszélnem kell vele — mondta, és az asszony keblén ékesező brossra meredt. Szemének ez a megszokott alapállása egy pillanatra mintha visszahozta volna a biztonságérzetét, de az asszony hajthatatlan maradt.

— Sajnálom — mondta —, nem lehet.

— Elment talán valahova? — kérdezte Iván, hogy saját magának tisztes visszavonulást biztosítson, mert belenyilalt a sejtés, hogy megint úgy jár majd, mint az imént a takarítónővel.

— Nem ment el sehova — mondta meghökkenve az asszony. — Hova ment volna? Alszik!

— A hivatalából jöttem — bökte ki Iván az első figyelmeztetést, de az asszony erre is közömbös maradt.

— Tessék egy félóra múlva visszajönni, addigra felkel — és már fordult vissza a ház felé.

— Én a főnöke vagyok — játszotta ki Iván az utolsó ütőkártyát, és ez a rózsakertes ház kapujában olyan idétlenül hangzott, hogy az izgalomtól hányinger fogta el.

Az asszony ismét ránézett, mintha csak most ismerte volna fel,

hogy tulajdonképpen kivel is beszél, azután indulat nélkül, de határozottan megismételte:

— Nem keltem fel. Ez a kis délutáni pihenés az egyetlen fényűzése. Tessék megmondani, hogy miért keresi. Ha felkel, majd átadom neki az üzenetet.

Iván csak állt, nézett az asszonyra, és nem akart hinni a fülének. Még az is megfordult a fejében, hogy talán történt valami, valami különös változás a világban, amíg ő bent ült az irodában, amiről mindenki tud, csak ő nem, és aminek folytán ő már nem az, aki volt.

Mert a háború előtt és a háború alatt előfordult, hogy valaki, akinek más megélhetése is volt, pökhendien viselkedett a sváb mal-mossal. Ezt Iván megértette, mert egyik oldalon is, másikon is személyes érdekről volt szó.

De hogy most, a háború után, valaki vagy annak családtagja szembe mert volna szállni a kifejezett feljebbvalói paranccsal, vagyis hogy a saját személyes érdekét és kényelmét nyíltan a közösségi érdek fölé merje emelni — ilyet még nem hallott.

Ki tudja, hogyan végződött volna az egész, ha közben ki nem nyílik a lakásajtó és meg nem jelenik házikabátban, kócosan és álmosan Fekete István.

— Mi van Erzsi? Engem keres valaki? — kérdezte, mert nem láthatta a félig nyitott kapun kívül álló Ivánt.

— Az irodából keresnek — válaszolt az asszony. — Mondtam, hogy még alszol.

— Nem aludtam. Nem bírok aludni. Valami nincs velem rendben az utóbbi időben — morogta inkább önmagának Fekete, és közben kicsoszogott a kapuig:

— Ki keres?

Amikor a kapun kívül megpillantotta Ivánt, meghökkent, de azután elmosolyodott.

— Á, a főnök elvtárs! Ez aztán a meglepetés. Tessék bejönni. Odabent kellemesebb beszélgetni, mint itt a szélben.

Iván ellenkezni akart. Ebben a hangulatban ezt a meghívást is inzultusnak érezte. Fekete egészen bizonyosan tudja, hogy ő még sohasem vizitelgetett az alantasainál, tehát a jövetellének most komoly oka van. Ha mégis úgy tesz, mintha nem tudná, akkor bizonyosan gúnyolódik és komédiázik.

De ez a felháborodás csak egy pillanatig tartott, és máris átesett az ellenkező végletbe:

A meghívás ugyanis természetesen és magától értetődően, szinte szívélyesen hangzott, Fekete úgy mondta, ahogy egyenrangúak beszélgetnek egymással, és Iván úgy érezte, hogy sértés lenne vissza-utasítani.

Ezért inkább szó nélkül belépett a kapun.

— A feleségem — mondta Fekete, és Iván kezét fogott az asszonnyal, akinek szigorú arca most már valamennyire megenyhült.

— Boros Károly vagyok — mondta ő, és erre mintha valami gúnyos rándulás futott volna végig Feketéék arcán.

Iván a kertet nézte.

— Ez a feleségem műve — kapta el a pillantását Fekete. — Csak most már ősz van és megkopott. Nemsokára be kell majd takarni a rózsafákat.

— Szép lehet nyáron — bókoltt kötelességszerűen Iván, és nem nézett az asszonyra. Még nem tudta neki egészen megbocsátani az iménti megaláztatást.

— Szép — mondta Fekete —, de ne álljunk itt. Tessék bejönni. Megiszunk egy kávét, közben én is rendbe hozom magam, és beszélgethetünk.

Az előszobában lerakta a kabátját, kalapját, azután bevezették a nappaliba. Fekete elment mosakodni, öltözködni, az asszony pedig bocsánatot kérve, hogy egy pár percre magára hagyja, kiment a konyhába megfőzni a kávét.

Hogy egyedül maradt, körülnézett a szobában. A padlót hatalmas puha szőnyeg borította, a heverőn és a karosszékeken, az akkori, szegénység diktálta divatnak megfelelően, frissen vasalt, virágos vászonhuzat tarkállott, elrejtve a bútor eredeti színét és esetleg, kopott szövetét. Az ablaknál kovácsoltvas állványon cserepes virágok, a falakon festmények és reprodukciók, az ebédlőszekrényen pedig egy fiatal fiú és egy lány bekeretezett fényképe.

Az egész szoba valami különös melegséget és ugyanakkor valami csendes, ravasz öntudatot és méltóságot sugárzott, ami meglepte Ivánt.

Előbb azon gondolkodott, hogy nem így képzelte el a hivatalnokai otthonát, de amikor feltette magának a kérdést, hogy hogyan képzelte el, nem tudott válaszolni. Rájött, hogy sehogyan sem.

És erről van szó!

Nem tudta, nem is akarta ezeket az embereket másképp elképzelni, mint ahogy az irodában látta őket, és ezért most valami bűntudat fogta el.

Az asszony bejött, és egy tálcán hozta a gőzölgő kávé. Most már egészen megváltozott. Arcáról eltűnt a szigor, kedves volt és mosolygott.

— Kávé tekintetében kivételes helyzetben vagyunk — mondta az asszony, miközben a tálcát letette az asztalra. — Az uram fivére kint él Dél-Amerikában, és majdnem minden hónapban kapunk tőle csomagot. Hiába írtuk neki már néhányszor, hogy nem kell — folytatta, egy gyanakvó pillantást vetve Ivánra —, hogy van mindenkünk, ő csak küldi, mert ott azt hiszik, hogy Európában éhínség van. Legjobban a kávénak örülünk, mert azt mind a ketten szeretjük. Már a gyerekek is rákaptak, pedig azt mondják, hogy a fiatal szervezetnek nem tesz jót. De hát tudja hogy van, hiába beszél nekik az ember. Magának van családja?

— Nincs. Még nőtlen vagyok — felelte Iván, és úgy hallgatta saját magát, mint egy idegent.

— Persze, hiszen még fiatal — mondta az asszony, és rápillantott, azután, tévován ugyan, de egy kis hízelgéssel a hangjában hozzátette —, és ilyen fiatalon már ilyen sokra vitte.

Iván nem tudta, hogy mit mondjon. Az asszony észrevette a zavarát, és hogy átsegítse, megint a gyerekekről kezdett beszélni.

— Az a szerencsénk, hogy egyébként komoly, szófogadó gyerekek. Szeretnek bennünket. Az apjukat istenítik. De hát csoda is lenne, ha nem ilyenek lennének. Amióta megszülettek, egyebet se kaptak, egyebet se láttak ebben a házban, csak a szeretetet.

— Ez a legfontosabb — vette fel a fonalat Károly, de belevörösödött. Amint kimondta, az a rossz érzése támadt, hogy olyasmiről beszél, amiről fogalma sincs. Közben megpróbálta maga elé képzelni Feketét a maga isteni minőségében, de nem sikerült. Ettől még inkább zavarba jött, mint akit valamin rajtakaptak, és megkérdezte:

— Nagyok már a gyerekek?

A kérdés buta volt és értelmetlen, hiszen a keretes nagy fénykép ott állt előtte az ebédlőszekrényen, de az asszonyt ez nem zavarta.

— Nagyok — bólintott. — A fiú a fővárosban van. Egyetemre jár. Gépészmérnök lesz belőle, ha igaz. A lány tavaszra érettségizik. Nem tudom, hogy abból mi lesz. Semmi más nem érdekli, csak a politika. Máris valami halljakend ott az újfűságnál. Az apja meg csak buzdítja. Egyre azt mondogatja neki, hogy még miniszterelnök is lehet belőle.

— Szép képek — mondta most Iván a falakra nézve, de közben alig látta őket, csak mondta, nehogy az asszony kezdjen valami

más témát, amit nem tudott megfogalmazni, de aminek a jelenlétét rögeszmeként érezte mint fenyegetést, valahányszor így beszéltek valakivel a túlloldalról.

— Reprodukciók — mondta válaszul az asszony. — Kivéve azt a kettőt. Azokat én festettem. Érettségi után képzőművészeti akadémiaira akartam menni. Azt mondták, hogy nem vagyok tehetségtelen. De azután — könnyedén rándított a vállán —, tudja már, hogy van ez a nőkkal. Férjhez mentem, jöttek a gyerekek, és úgy gondoltam, hogy az otthonom, a családom fontosabb nekem, mint a művészet. És higgye el, hogy nem bántam meg.

— Persze — mondta Iván. Érezte, hogy még valamit kellene mondania, talán a képekről, talán a családi életéről, de nem jutott eszébe semmi.

Ezért megpróbált inkább a munkára gondolni, a telefonos parancsra, ami miatt idejött. Legnagyobb csodálkozására az most valami távoli, szinte valóságoszerűtlen dolognak tűnt.

Szerencsére az asszony nem is várt tőle valami különösen épületes választ, mert hirtelen hátrafordult a széken, arra, amerre feltehetően a mosdó vagy a fürdőszoba volt, és kikialtott:

— Pista, siess már, ne cicomázd magad annyit, mert egészen elhűl a kávé.

— Máris megyek — hangzott az ajtó mögül, és a következő pillanatban frissen borotválva megjelent Fekete, de továbbra is házikabátban és papucsban.

Iván nem tudta mire vélni a dolgot, de azután eszébe jutott, hogy még nem is mondta el a jövetele célját. Fekete még mindig azt hitte, hogy ő csak látogatóba jött, de nem is kérdez semmit. Ezt viszont roppant különösnek találta. Ismét felébredt benne a gyanú, hogy Fekete tulajdonképpen játszik vele.

Gerjedni kezdett benne az indulat, és erősödött a szándéka, hogy félbeszakítsa ezt az idillt, de Feketének nem hagyták annyi ideig egyedül a gondolataival, hogy az meg is érhesse. Az asszony betöltötte a kávékat, amely valóban olyan erős és illatos volt, amilyent Iván még soha nem ivott, elébe tette a cukortartót, és megkérte, hogy kedve szerint édesítsen. Szorgoskodott, tett-vett körülötte, és ebben a légkörben igazán nem lehetett kellemetlen dolgokról beszélni vagy parancsolgatni. Iván szinte kétségbeesett.

Azután ismét Fekete szólalt meg:

— Magának is jól jön egy kis pihenő. Jól tette, hogy kilátogatott hozzánk. Itt nem úgy van, mint bent a belvárosban. Itt csend van,

tiszta a levegő. Különösen tavasszal szép, amikor a gyümölcsfák virágoznak. Jöjjön el egyszer. Szívesen látjuk.

Iván hallgatta a szavakat, észrevette, hogy Fekete még véletlenül sem szólította egyszer se főnöknek, és abban, amit mondott, hiába keresett valami megalázkodást vagy hízelgést. Az úgy hangzott, hogy „én őszintén mondom, te pedig tégy, ahogy jónak látod”.

Így a meghívást elkönyvelte magában, de az elmaradt főnök megszólítás nem hagyott neki nyugtot.

Végül megértette, hogy ez a nyitja mindennek. Itt nem ő a főnök, nem ő a fontos, hanem Fekete. Itt a másik parancsol, és miatta történik, ami történik. Egyszeriben kicsinynek, jelentéktelennek érezte magát, ez a cingár emberke pedig mintha egyre nőtt volna, egészen a mennyezetig.

Ezért már egészen természetesnek vette, amikor amaz bizalmaskodva végre megkérdezte:

— Odabent mi újság? Történt valami délután?

— Történt — mondta Iván. — Telefonáltak a minisztériumból. Kimutatásokat kérnek.

— Ezért nem jó délután is bemenni — mondta Fekete. — A minisztériumban rengeteg a vidéki. Berendelte őket az államérdek a fővárosba, a családjuk meg ott maradt vidéken. Most olyanok, mint a kivert kutya. Nem tudnak önmagukkal mit kezdeni, hát délután is bejárnak az irodába, és unalmukban telefonálnak. Milyen adatokat kérnek már megint?

Iván, mint valami kisdíák, felmondta, hogy mit követel a hang a vonal tulsó végéről.

— Határidő? — kérdezte hivatalos hangon Fekete.

— Holnap reggel.

— Sejtettem — mondta Fekete, de egy szóval sem ajánlotta, hogy bemegy és segít elkészíteni a kimutatást. Ellenkezőleg, kényelmesen hátradőlt a széken, az asztalon levő dobozból szivart vett elő:

— Tudom, hogy nem szivarozik, de ha van kedve, ezt esetleg megpróbálhatná. Brazil. Ezzel is a fivérem lát el Dél-Amerikából. Biztosan mesélte már a feleségem. Minden hónapban küld csomagot, pedig már néhányszor megírtuk neki, hogy nem kell. Sehogy se akarja elhinni, hogy nem fenyeget bennünket éhhalál.

— Persze, ők nem tudják — mondta szórakozottan Iván, aki most, hogy a férj is szabadkozott, már egészen bizonyos volt ben-

ne, hogy valami turpisság van a brazil csomagok körül, de pillanatnyilag ez nem érdekelte.

Azon gondolkodott, hogy mitévő legyen a munkával.

Ezek után szó se lehetett arról, hogy megparancsolja Feketének, hogy járja be a várost és hívja össze a hivatalnokokat. Nemcsak abban volt biztos, hogy Fekete valami módon megtagadná a parancs végrehajtását, de abban is, hogy ő ezt a parancsot ezek után már nem tudná kimondani. Így tehát a további tartózkodás feleslegesnek látszott.

— Én akkor megyek — mondta, és szedelőzködni kezdett.

— Ne menjen még. Nemsokára hazajön a kislányunk az iskolából — mondta az asszony —, akkor mindjárt vidám lesz minden. Ha hazajön, az olyan, mintha kisütne a nap. Szeretném, ha megismerkedne velem.

— Sajnálom — mondta szárazon Iván —, be kell még mennem az irodába. Dolgom van még.

— Jó, ha dolga van, nem akarjuk tartóztatni — mondta Fekete, és felállt —, de mindig szívesen látjuk.

Az asszony felkapta a szót.

— Tudja mit? Eljöhét most vasárnap. Jöjjön el ebédre. A menzakereskedés után jólesik majd egy igazi vasárnapi húsleves.

— Köszönöm a meghívást, de nem ígérhetem biztosra.

Amíg Iván vette a kabátját, az asszony kiszaladt a konyhába, és egy kis csomaggal jött vissza:

— Ha nem sértjük meg vele... egy kis kávé! Mostanában nehezen lehet hozzájutni, nekünk meg annyi van belőle, hogy nem tudunk vele mit kezdeni. Kereskedni nem akarunk, hát így osztogatjuk a barátainknak...

— Már a barátjuknak is kineveztek — gondolta Iván bosszúsan, és szabadkozni akadt, de az asszony a kabátja zsebébe csúsztatta a csomagot, mint az iskolába induló gyereknek az uzsonnát. Nagy gyakorlata lehetett benne.

— Ne is ellenkezzen — mondta Fekete, és mosolygott —, amit ő elhatároz, annak úgy kell lenni.

Elindultak. Amikor az ajtóban elköszönt az asszonytól, az még egyszer eszébe juttatta:

— Vasárnap, holnapután, ne felejtse el. Pontosan délben szoktunk ebédelni.

Fekete kísérté ki. Már kint voltak a kapuban, amikor úgy mellékesen megjegyezte:

— Azt hiszem felesleges lenne most bemennem. Abból a kimutatásból pedig, amit ma kértek, ne csináljon magának gondot. Bizsa csak rám — nevetett cinkosan —, négy nappal ezelőtt küldtük majdnem ugyanezeket az adatokat a statisztikai hivatalnak. Reggel lemásoljuk, beleírjuk a hiányzót, a küldönc elviszi a délelőtti vonattal, és minden rendben lesz.

Iván úgy nézett rá, mintha kísértetet látna.

Hogy Fekete csúfot űzött belőle, amiben most már bizonyos volt, az csendesen dühítette. De valósággal elszörnyedt, amikor tudatossá vált benne, milyen ujjongó megkönnyebbüléssel vette tudomásul, hogy nem kell tovább szaladgálnia, nem kell aggódnia, a minisztériumi parancs kérdése megoldódott.

Holnap reggel, egy kézvonással megoldja Fekete, az Isten.

*

Elgondolkozva ballagott a város felé.

Az árokparton már megfogyatkoztak a gyerekek, de Ivánnak ennek ellenére az volt az érzése, hogy rengetegen vannak és valamenynyien őt bámulják tágra nyílt szemekkel.

Meggyorsította a lépteit, hogy minél előbb szabaduljon tőlük.

Menet közben az jutott eszébe, hogy hazudni kellett volna Feketééknek. Azt kellett volna mondani, hogy van családja, van felesége, vannak gyerekei!

Mert most már bizonyos volt benne, hogy a tizenkét ember közül, akinek ő többnyire csak az íróasztal fölé görnyedő hátát látta, tíznek van már iskolás fia, vagy „napsugár” lánya.

Mindenkinek van valakije, csak neki nincs senkiije, a kerek égvilágon.

És holnap ott lesznek az irodában mind a tizenketten, akiknek az igazi arcát ő még tulajdonképpen sohasem látta.

Ez annyira megdöbbenette, hogy egy utcasarkon megállt, és nem tudta, merre is menjen.

A zsebét húzta a kávéscsomag, mint megtestesült értelmetlenség. Mit csináljon vele? Nincs mivel megdarálni, nincs hol megfőzni, nincs kivel megosztani.

Először gondolt bele, hogy a szobájába nem mehet. Hideg, sötét barlang. Mintha nem is létezne a valóságban, és csak valami hideg-lelős rossz álomból emlékezne rá,

Egyetlen elfogadható valóságként a városháza maradt.

Felment az irodába, és meggyújtotta a lámpát.

Munkát vett elő, napi kimutatásokat a beszolgáltatásról, és megpróbált belemélyedni a számokba, de valahogy nem ment.

Legalábbis nem úgy, mint máskor.

A számokat ő sose tekintette csak számoknak. Mindig szinte tapinthatóan érezte a mennyiséget, az anyagot, amit kifejeztek.

Különös volt, hogy most nem érzett semmit. Elpuhultak a számok, ellágyultak, elérdektelenedtek. Azon vette magát észre, hogy pillanatonként a papíron nem is lát semmit.

Azután meg képek, élőlények jelentek meg a számoszlopok mögött, és minél jobban erőlködött, hogy tekintetét a számoszlopokon tartsa, annál jobban tolokodtak előre a képek, az alakok. Mintha csakugyan élnének, szinte kiléptek a papírról, visszabámultak rá.

Az egyik, karosszékekben, ernyős lámpa alatt újságot olvasott, a másik éppen vacsorázott, és intett neki a szalvétával, a harmadik asszony válla fölött kacsintott rá, a negyedik poharat emelt, mintha felköszöntené, de sorban mind gúnyosan nevettek, és valamenynyien, ez volt a különös, egyik kezükben vastag papírköteget egyensúlyoztak, amelyen az állt, hogy kimutatás. Egy ideig billegtették, aztán egyik a másik után odadobta neki a papírköteget, és azt kiabálta, amit Fekete mondott:

— Sose idegeskedjen, majd reggel megcsináljuk.

Hullottak a papírcsomagok elébe az íróasztalra, sehogy se akartak kifogni a dobálók kezéből, és már azzal fenyegették, hogy betemetik.

Ő tiltakozni akart, hogy nem bírja tovább, de mielőtt még szólhatott volna, megcsörrent a telefon, és a minisztériumból követelték, hogy azonnal készítsen kimutatást az emberei boldogságáról, mind a tizenkettőről a következő rovatok szerint:

Hány boldog család van, miért boldogok, mióta boldogok, meddig lesznek boldogok, fizetnek-e adót a boldogság után, hol értékesítik a boldogságfeleslegüket, továbbá, hogy ki, mikor és milyen iktatószámmal hagyta jóvá a boldogságukat.

Szabadkozni akart, hogy ez nem az ő ügyköre, nincsenek ilyen adatai, de nem lehetett, mert már csörgött a másik telefon, és a másik minisztérium sürgős kimutatást követelt az alibérleti, hónapos és kiutalt szobákról, pontos adatokat arról, hogy mennyi bennük a sötétség és mennyi a magány.

— Ezt nem lehet, ez képtelenség, honnan szedjem én ezeket az adatokat? — nyöszörögte, de ebben a pillanatban ismét megjelent

Fekete és a többiek. Valamennyien házikabátban voltak, szivar füstölgött a szájukban, és hahotázva kiabálták:

— Sose idegeskedjen, majd reggel megcsináljuk.

Erre felébredt.

Kint a folyosón a hazafelé induló takarítónők évődtek valakivel, talán az ügyeletes portással, és időnként kórusban hangosan felnevettek.

Iván megtapogatta a homlokát. Csuumvíz volt.

Eszébe jutott, hogy ha most ő lenne Fekete, akkor az az asszony fölébe hajolna, megtörölné, azután megsimogatná a verítékes homlokát. A lánya pedig kávéfőz.

Milyen egyszerű volt az, még ma reggel is, hogy a világ kétféle emberekre oszlik, azokra, akik parancsolnak és azokra, akik engedelmeskednek.

Most már nem volt ebben annyira bizonyos. Kezdte sejteni, hogy a dolog nem ilyen egyszerű. A parancsoláson és az engedelmisségen kívül sok minden egyéből is függ a világ és az ember sorsa. Az engedelmeskedők nemcsak engedelmeskednek, a parancsolók néha hiába parancsolnak...

Osszerázkódott.

Már abban sem volt bizonyos, hogy jól választott, amikor annyira igyekezett a parancsolók közé kerülni, amikor annyira hitt abban a kézzelfogható és szemmel látható igazságban, hogy minden lázadások és forradalmak után mindig lesznek, akik parancsolnak és lesznek, akik engedelmeskednek.

A parancsolók világát most már inkább úgy érezte, mint valami szigetet, amelyet tenger vesz körül: a Fekete Istvánok az asszonyaikkal, gyerekeikkel.

Nem fenyegetősen, mert Feketéék sose fenyegetnek. Nincs rá okuk. Ők elegendők önmaguknak. Ők csak körülvesznek.

Az irodában nehéz, fojtó volt a levegő.

Fiókba zárta a kimutatásokat, vette a kabátját, és kiment.

A folyosók már sötétek voltak. A takarítóasszonyok is elmentek. Sehol egy hang nem hallatszott.

*

Kint az utcán, a kora estében összesűrűsödtek körülötte a lámpák és az emberek. Ez valahogy jólesett. Könnyebben lélegzett.

A kirakatok is ki voltak már világítva. Igaz, az egykor csillogó

boltok kirakataiban áru helyett poros csomagolópapírra és egy-két ottfeljtett forradalmi plakátra világítottak a csupaszon lógó villanykörtek, olyanokra, hogy „Éljen május elseje”, „Előre az új munkagyőzelmekben”, „Teljesítsük a tavaszi vetés tervét”.

Csak az iparosok kirakatai igyekeztek még valamennyire tartani a régi csillogást. Legáltalábbis azok, akiknek még volt anyagjuk, mint a képkeretezők, művirágkészítők, vagy azok, akik javításokat vállaltak és a kirakatba mintát raktak: egy rossz vekkerórát, írógépet, rádiót. A többiek a kor szellemében megelégedtek egy felirattal: „Rendelésre női és férfiruhát... cipőt... ékszert... — hozott anyagból”.

Tulajdonképpen nem volt mit nézni a kirakatokon.

Az egyiknél Iván mégis megállt.

Elöl dísztárgyak, lámpaernyők, művirágcsokrok, odabent az üzletben pedig, egy állólámpa fényében a munkaasztal fölé hajolva, egy szelíd arcú, barna asszony lámpaernyőt varrt.

Iván sokáig nézte a kirakatot. Az igazat megvallva, az asszonyt nézte. Volt az arckifejezésében valami különös, valami megnyugtató szomorúság. Nem hasonlított rá, de mégis olyan volt, mint az a másik asszony délután. Mint Feketéné.

Ismeretlen világ.

Erről eszébe jutott a meghívás. Vasárnap ebéd. Lesz húsleves májgombóccal vagy hosszútésztával, és ott lesz a lányuk is.

Valamit venni kellene — jutott eszébe —, valami ajándékot. Oda nem lehet üres kézzel beállítani.

Örült, hogy van miért bemenni az üzletbe.

Amikor megnyitotta az ajtót, a feje felett felcsilingelt a csengő, és az asszony felállt a munkája mellől.

— Jó estét — mondta Iván.

— Jó estét, Boros úr.

— Maga ismer engem? — kérdezte Iván meglepetten.

— Kicsi ez a város. Ki ne ismerné Boros Károlyt? — mosolygott el szomorúként az asszony. — Mi minden idevalósít ismerünk.

— Idevalósít?

— Maga most már idevalósi. Idestova két esztendeje.

— Hát, igen — ismerte el Boros. — Két esztendeje. Amióta beszolgáltatás van.

— Igen — bólintott az asszony —, amióta beszolgáltatás van.

És a maga szomorú módján mosolygott.

Boros csak most vette észre, hogy az asszony gyászruhában van.

Erről eszébe jutottak a mesék az éjszakai kihallgatásokról, verésekről, Ibausztepésekről, öngyilkosságokról.

Tulajdonképpen sose hitt egészen ezekben a mesékben. A számok világát minden tapinthatósága ellenére absztraktnak tartotta, mint egy matematikai műveletet vagy egy sakkjátszmát.

Hogyan léphet a szám az élet helyébe? Hogyan lehet valaki öngyilkos csak azért, mert valami számok nem egyeznek?

Igyekezett elhessegetni magától ezeket a gondolatokat, és főképp azt a gyanút, hogy ennek az asszonynak valami köze lehet a parasztokhoz és a beszolgáltatáshoz.

Riadtan érezte, hogy nem akarja elveszíteni ezt az asszonyt, mintha legalábbis az övé lenne.

— Mivel szolgálhatok? — kérdezte amaz szelíden, mintha a kezénél fogva vezetné vissza a valóságba.

— Szeretnék valamit — motyogta Boros —, magam se tudom, valami ajándékot.

— Valakinek, akit nagyon szeret?

Boros zavarba jött.

— Nem lehet a gombjára nézni — gondolta —, mert azt fogja hinni, hogy a mellét bámulom. Ha pedig a szemébe nézek, akkor csak az igazat lehet mondani.

És egyre kellemetlenebbül érezte magát.

Az asszony pedig most már huncutul mosolygott.

— Tudja, nekem az a véleményem, hogy ha az ember otthonba viszi az ajándékot, akkor valamiképpen vigyen világosságot. Nézze például ezt a szép kis asztali lámpát.

— A lámpa munka — bökte ki Boros a bölcsességet, amire őt tanította az élet.

— A lámpa fény — rázta meg a fejét a másik. — A fény pedig palást. Behorítja azokat, akik összegyűlnek alatta. Akik szeretik egymást.

Borosnak önkéntelenül is eszébe jutottak Feketéék.

— Csak azok gyűlnek össze, akik szeretik egymást? — kérdezte csúfondárosan.

Az asszony szeme elsötétült:

— Nemcsak azok — mondta —, de csak azok számítanak.

Boros érezte, hogy már megint süllyed az ő világa, de csodálatosan nem fáj. Valahol olvasta, hogy ha az ember meleg fürdővízben felvágja az ereit, akkor lágyan, észrevétlenül folyik el belőle az élet.

Ez is olyan. Nincs már ereje tiltakozni, és nem is látja értelmét. Csupán még egy tétova kérdés:

— És ha csak én szeretek?

Az asszony haragosan rázza a fejét, nem is hagyja, hogy befejezze:

— Miért nevezi azt maga szeretetnek? A szeretet nem birtoklás. A szeretet: az lenni valakinek, mint meleg, mint érintés, mint szó, mint tekintet...

Boros bólint.

Megértette, hogy amiről ez az asszony beszél, az egészen más. Az a mód, ahogyan létezni lehet.

Minden más mód elemészi önmagát.

Ezzel egyszeriben az is megvilágosodott előtte, hogy csak azok tudnak ilyen szépen szomorúak lenni, akik adnak.

Mert az igazi szerelmet nem lehet elveszíteni. Az akkor is van, amikor nem kell senkinek, mert nem visszfény, nem viszonzás vagy viszonyulás, hanem a létezés módja.

Olyan az, mint a forrás.

Ránézett az asszonyra. Láta, hogy annak megenyhült a tekintete, hogy mosolyog, mintha hallotta volna az ő gondolatait. Ő is elmosolyodott.

— Ugye elviszi a lámpát? — kérdezte amaz szinte könnyörögve.

Boros bólintott, és pénzt kotort elő a zsebéből.

— Nem kell — mondta riadtan az asszony —, ezt magának csináltam.

— Nekem?

— Igen, megfogadtam. Amikor egyedül maradtam. Voltak itt már mások is. És azóta mindig visszajönnek.

Boros bólintott. Ezt egészen természetesnek találta.

Kint az utcán, hóna alatt a lámpával, úgy érezte, mintha vidámbb lenne körülötte a város.

Maga is mosolyoghatott, mert az emberek lépten-nyomon jó esztét kívántak neki.

Talán azok — gondolta —, akik máskor nem mertek volna megszólítani.

Vigyázott, hogy mindenkinek illendően visszaköszönjön.

Közben azt tervezgette, hogy ha hazaér a szobájába, bekapcsolja a lámpát és begyűjt, hogy jó meleg legyen.

Vasárnap pedig okvetlenül elmegy Feketéékhez.

De holnap még vissza kell menni az asszonyhoz ajándékot venni. Mert a lámpát, azt megtartja magának.

Így játszott magában a gondolatokkal, és nevetett.

Valahol persze ott lopakodott a tudatában a jelentés is, amit reggel okvetlenül be kell küldeni a minisztériumnak, de ez csak úgy felötlött néha, mint valami egészen mellékes, egészen jelentéktelen dolog

TÉLI NYELV

BRASNYÓ ISTVÁN

1

Ezt a helyet nem arra találták ki, a padlóra nem jutott plaj, a falon foltos a festés, a firmamentumon csillagok, ki golyótól, ki véntől.

Lámpát nekem gyűjtanak itt, ez lesz a világosság a ragasztó fényében és a pecsétpárna fagyos szagában, ez már a december, és valamelyik napja majd ide állít, az ablakok üvegét metsző alkonyat alá. Hó vagy harangszó az égből Mikulásra, a te forró kezed volna, rakoncátlan menyecske?

A népbizottsági elnök távol van, ereiben moshatatlan tinta, szekrényében felhalmozva a tűzifa, hideg télre van hát kilátás, csak honnan hordhatta ide össze, mely kisdedektől orozta? Óvatos, az utcán jártában szemüveget visel, könyvet olvas, hogy kinek se kelljen köszönnie, nem fogadja a köszönést, mintha víz alatt menne.

Most különben is éjszaka van, most kell a kiszámolódsi, hogy melyikünk legyen a fogó! Kapd meg azt a fapuskát, szorítsd magadhoz, ábrándozásra ez sem lehet rosszabb, te tanyasi cseléd! Nincs ám urad, hogy elébed jöjjön, hogy fogsz boldogulni magadban az éjszakával? Az út csupa galakhányás meg kökénybozót — kileslek! Én dorbézolok ott, abban a világosságban, amely elrekeszti az út medrét. Figyelem ám, mennyire felszálltak a csillagok!

De ne beszéljünk ilyen nagy hangon, hanem jobb lesz, ha még gyerekfejjel megfigyeljük, hogyan omlik elő hája csíkos bugyijából, és mely testrészeire számíthatunk majd később, ha levette a bakancsot meg a vastag gyapjúharisnyát. Ebben az elfeledett időpontban megállapodhatunk papírból vágott árnyékunkkal.

Vagyis az este ködös képe, falusi évek, amelyek egyetlen utcában, egyetlen házban játszódnak le.

2

Innen egérutat, a még felszántabb sötétség felé, ahol már leragad a szem...

Átlósan keresztül ezeken a térségeken; ettől a csörtögéstől mered égnek az ember minden haja szála, hogy minduntalan igazgatnia kell fejében a kalapot. Hanem ha egyszer kalandokra vágyunk!

Anyakönyvezlek én téged az alkonyat visszazárlongó lapján, ne is gondold, hogy nem létezik válasz a nevedre. A lépcsőkön ahogy megindul a kopogás, a csoszogás, ha túl magasra emelték a padlót, akár valami vérpadot.

Bekukkant majd a bakter, de aztán sietve odébbáll, lóbálva a lámpát: aki magányos, bundában melegszik, és sóvárogva nézi az örökmécses fényét, mert magasabban van annál, hogy elérhesse vagy botjával leverje. Ezeken a buktatókon átjutva nyugodtan bandukolhatunk tovább, már a dér hasít virradatot, lengeti, mint menyasszony a fátylát, téli lakodalmak múltán.

Ezt akaszd hát a szélre, sodródni, hadd rángjon vonagló tartama, megfeledkezve arról, hogy a pincében valakit meggyilkoltak, már a lépcsőn, vagy lejjebb, nem sokat látni a homályban, bizonyára nem is érzett semmit, a vére sem folyt el, nem iszamos a lépcső.

Úgyhogy fagyot még a fagyra, amíg csontkemény nem lesz, el nem zsibbaszt minden érzéket, ahogy bort döntenek a borra, éjjél felé vagy éjjél után, amikorra kialakul a hangos szóváltás.

3

Ez meg itt lakik, a szerencsétlen, hajnalok hajnalán kel, mert köszvény bántja vagy micsoda, mosakodni a kútnál szokott, mosakodna, ha bele nem szakadt volna a vízödör. De kabátja szárnya is nagyon csapkod a szélben, baljóslatú dolgok ezek, jobb lesz még visszafeküdni, gondolja, mert hol van az megírva, hogy mindig neki kell az elsőnek lennie.

A lába különben is keresztül van löve, egy másik háborúból hozza ezt, hát eléggé öreg lehet már, messziről kell neki köszönni, ha találkozna vele az ember, és hangosan is, mert alig hallható, nem is hallja az óra ketyegését, biztosan nem is figyel rá. Ilyenekkel van

itt az ember körülvéve, elnézheti őket, míg hordóból hordóba csapolják az ecetet, vagy jószágot ölnek az udvaron, eladásra.

— Hozz egy fél liter tejet ehhez a töpörtyűhöz — kiált át a mészáros a lángok felett —, hadd perzselődjön rendesre ez a közlélelmezési cikk.

Durva fejű ember, tud bánni a késsel, kár volna kezére adni a világot. Vannak, akik elszántabbak, s nem szánának néhány személyt, vagy csak jelezni kívánják, hogy kemény a szívük.

De a gyilkosok két utcával arrább laknak, most nagy békekességben, hogy kiszabadultak. Azt mondhatná rájuk akárki, hogy a légynek sem tudnának ártani, amíg előbb-utóbb ki nem bújjik belőlük megint a farkas. Legutóbb a havon vadásztak, nem tudni, hogy lesz az idén.

— Majd csak lesz valahogy — hanem ez semmiképp sem lehet válasz a legfőbb kérdésre, hogy miből és honnan és mennyit, mert nagyon szűkmarkúan van kimérve, ha valaki épp ezt venné fontolóra, hogy milyen lassan oldódik.

4

Nem kellett volna nekem megmaradnom ebben a sötét belépőben, ahol a falból kitepték a csöveket, sürgetve a változást, hogy semmi se maradjon a régi. Nem kellene hallgatnom a kerekék kotyogását, az éjszaka kocsija robog itt, vajon tüzesek-e sötét lovai?

A hivatalnok hirtelen felhagy a pénz számlálásával, nagy halomban áll előtte a megszámlált meg a meg nem számlált, hogy mennyi, egyből kiszáll a fejéből. Inkább a lámpa fölé hajol hirtelen, és belefúj, sötétebbnek immár sötétebb van idebenn, mint odakinn. S azután megmarkolja a fal mellé támasztott balta nyelét, s elidőzik, ugyanebben a belépőben.

Várazdik egymásra a kettő, hogy melyik lépjen előbb, aki kívül rekedt vagy aki belül van, az-e, jó így gondolatokba mélyedni, már éjfél felé, hogy lesz-e az egészből valami vagy nem lesz belőle semmi. Messze világot képzelni el, nyári délutánon, nádast vagy elhagyott helyet, ahol semmi keresnivalója sincs rendes alkalommal az embernek. A fény a széllelkésekre elszurkúl a levelek fonákján, nádrigó hangja valahonnan, de megközelíthetetlenül.

Ezt a kacagást, hát ezt a hangot, erre várva nemcsak ezen az éjszakán, lélegzetvisszafojtva, már nem gondolva arra, hogy mi történik odakinn, nem számolva vele, hogy valaki majd a fülemhez

hajol, hogy belesúgjon valamit: borzongató lélegzete máris itt van a levegőben, de nem bomlik ki, valami másra vár.

5

Ha jól számolja valaki, ezzel a kis köpcössel könnyen meggyűlhet a baja, mert még emiatt félreérthetetlen dráma zajlik, nem áttall alaposabban a pohár fenekére nézni, talán virtusból, vagy mert ritkánt jut hozzá, mindenesetre már kiinn bokázik a középén, mint aféle neveltség tárgya, billeg, pedig ma nem is szól a zene.

Hazafelé mentében még így is, úgy is fejbe verik, kísérletet tesznek a megfojtására valami idegenek — csak hogyan vetődhettek erre éjszakának évadján!

És azután majd mindenkit kivallatnak, golyószóró csövet nyomva az ember hasának, mert az ilyesminek soha sincs jó vége, nem minden szó illik bele egy vallomásba, az *anyád kínja* például nem illik oda, a *Krisztusod* meg a *Jézusod* se, hát csak csínján a szavakkal, könnyen megbánhatja az ember, ha valami kiszalad a száján. Viszont hallgatni sem érdemes, mert az nyomban felkelti a gyanút.

De végül mégsem tisztázódik semmi, sőt egykettőre feledésbe merül, még mielőtt leesne a hó, vagy ha leesett, elolvadna. Számptalan mellékes dolog terheli a világot, örökös ezeknek a mozgolódásuk, a síron túl sem igen nyughatnak, messze is vitték maguktól a temetőt, a szélmalom alá, inkább a vitorlákon kergetőzzenek a kísérte-tek szeles és holdfényes éjszakán.

Jobb szükre fogni a szót, nem idézni fel neveket, valahol csak meg fogják találni a vasárnapot, ahol még tart a hejehuja, nyáron legalább, amikor alacsony ernyőt von a nap elé az ördögmalom, és micsoda pufogás száll a céllövölde felől!

— Vigyázzon azzal a puskával — mondja a puskatöltögető lány — hova gondol? — és riszálja a hátsóját a boszorkánya, ajka közé golyókat szorítva.

6

Hogy sántít ez az óra, nyiklik csak jobbra-balra, sehogyan sem tud kijönni az idővel, mintha nem is szolgálna másra, mint hogy kerek órában a harangszóhoz igazítsák.

De mihez kezd majd a nagyhéten, amikor némák a harangok, és száraz a levegő, akár a puszkapor? Nagypányi időket tölteni

alatta, az állongó óra alatt, amely mögött majd kiszakad a fal! Savanyított paprika meg korom szaga szállong, vászonzsákban só, birka-faggyú, titokzatos rendeltetésű anyagok, mindnek rejtelem a nyitja, akár a szerelemé meg a hirtelen virágzása, odakinn, az ajtó előtt, hogy mindezen könnyen rajtaveszíthet az ember...

Ettől már nem lesz sűrűbb, sem nehezebb, kertelés nélkül mondom, én, a szemlélő. Csak ha belülré kerülök, akkor lesz a szám néma, az álmélgködástól talán, hogy ennyi időt vesztegettem el hiába, eltékozolva minden vonzalmat: megbotránkozgatató magatartásom hajlik erre, mialatt égbekiáltó dolgokat agyalok ki.

Nekem pecsét kell a papírra, az írás immár nem számít, lila pecsétpárna az én fejem alja, és a bőrömön is ugyanezek a foltok; ezt-azt már szedegetnek vagy összeválogatnak, ami kézre esik és nem vált ki feltűnést, élesebben szólva visszatetszést vagy egyenesen felháborodást. Ha az ügy a szokásos keretek között marad...

Délután áthelyezem a széket a napra, hogy túljárjak az árnyék eszén, hiába is követ, az éjszaka előbb fog ideérni. És akkor majd kihúzom magamat, mint régen, valaki bizonyára még felsóhajt a közelemben, hát eddig ért el az egész, mint amikor még ott kupo-rogtam a kép szélén, és nem tudtam belenyugodni abba a helyembe, minduntalan behajoltam a közepe felé.

7

Lótás-futás a fagyos szélben, elképzelt ajtók csapdosása: de hogyan is bontakozhatna ki elmélyültebb cselekmény a jégvirággal megrakott ablakok alatt! Még emelvényt sem lehet rendeset össze-eszkábálni, a hidegben rendre elgörbül a szög, minduntalan mellé-
ver a kalapács, nem sokat segít most a lehelet.

Hát akkor a puszta földön, csak a szokásos göncökben, amelyek még jobban lobognak az emlékezettől serkentett északi szélben, huj, hogy suhog a tamariszkuszok csupasz vesszeje, tán óra hajlik egyszerűbben az idő, bizonyára lesz, aki kitalálja. Azok meg ott kutyát szorítanak, mintha máris a bőrét cserzenék, úgy vonítatják, nem kell nekik biztatás, mindenképpen felül fognak kerekedni.

Végül is azonban kikönyököl a gazdasszony, selyempongyolásan, melle sötét rését látni csak, és nemhogy rejtene, hanem még kitar-
karja, egyáltalán nem fázik, tüzes vére lehet, és úgy szemléli ezt a készülődést, mintha egyes-egyedül neki szólna. — Majd a sötétben hajoljon ki, galambom! — kiáltanak neki, vagy úgy vélik, hogy

kiáltanak —, majd ha mindenki emide néz! — Hanem így is elégé megoszlik a figyelem, túlzottan nehéz terep az eszméknek, és hát ha még lenne lámpa fénye!

De nem, ezek csak a magukét játsszák, kinn feledve a fagyban, egészen kiszikkadva vagy cserzetten, a nép misztériuma, hogy valami okból közelébb kerüljenek ahhoz, ami eszményinek tekinthető egy nem létező belső mérce szerint, rög vagy sivatag, mindegy, ha nincs is, mégis van.

8

Most nem fogtok az alomra heverni, paráznák! Bezzeg fázna a pucér seggetek, hogy dara hullik az égből!

Hát akkor essetek neki a cseresznyefatuskónak a jeges szélben, a tél már a kert alatt jár, kóbor kutya szaglássza a sövény vasszínű vesszőit. A szürkesség a padlásra felér, nincs vendég a hidegben, oda a madár röpte. Ne hamiskodj azzal a favágó bakkkal, te szoknyás ördög, mire vélekednek majd a szomszédok?

Amúgy meg micsoda világosság ez a kemencéből, mintha laknának benne. Holnapra majd fölerősödik a jövés-menés, a csoszogás, ide fordul a fal fehérje is, tanácstalanul, amikor árnyék még nem is érinti ezen a szűk helyen: úgy áll minden a levegőben, ahogyan a legutóbbi délután hagyta, üresen, még csak nem is ragyogva a rozsdá ellen.

Öltögetni sebesen a menyasszonyi ruhát, céda módra hegyes öltésekkel, mint hópihe suhanása. Ez kell a mi ablakunk alá, hadd tolongjanak a betlehemesek! Vízet ha mersz, a nyakuk közé öntsd, jó magasról, zuhatagban. Hát így keverjük, ziláljuk össze az időt, ezt az időt egy másikkal meg még másikkal is; hanem legalább Johány legyen mindig kéznél, ha már a hely kötött vagy adott — de hová is kóborolhatnánk tátott szájjal és ködülte szemmel, szemhátár?

Ez kost terel, az húst pácol, emez tüzet rak, venyigéből, üst alá, vizet forralni, hogy tán szennyesét kimossa, ha már eddig várakozott vele, míg végleg elérkezett az idő. Hogy itt nem folyik el semmiféle folyó, most már bánhatjuk: mióta a víz befagy, könnyű lenne átjárni rajta.

9

Nem mutatják ám meg ezek mindennap, amit tudnak, inkább a fagyon kocsikáznak, elkerülve mind a jégablakos tócsákat. Mintha keresnének valakit ezen a hosszú utcán, de mivel nem találják, a végére érve visszafordulnak, úgy tesznek, mint aki jól végezte dolgát. Mennyi van még sötétedésig? — kérdezik, és haladnak a napal, amíg csak körbe nem járja őket az árnyékuk, azután meg nézheti az ember, hogy mire jutottak keserves kínlódásukban.

Talán csak nem a sötétedést várják, hogy utána odafaroljanak valamelyik ablak alá, nagylányt szöktetni, átugorva sokféle ceremóniát, mindjárt a lényegre törve. Ment messziről jöhettek, ez meglátszik a szemük állásán, meg hogy nemigen köszönnek senkinek sem, ezt későbbre tartogatják, ha majd megismerkednek a környékkel. Ott lenn fűzfavesszők nőnek, vörösek, emitt fönn meg csak a puszta határ: a kettőt akarva sem lehetne összekeverni, akármilyen nehezen is fogjon az ember feje, különben is jókora út odavissza, elég arra, hogy a hideg kikezdje őket piroslik is a nagy kezük meg orruk.

A végén azt akarják elhitetni mindenkivel, hogy adót jöttek fizetni, ide valahová lettek beidézve, még papírjuk is van róla, hát igazítaná már útba őket valaki. A hideg elől a kocsmába menekülnek, úgy látszik, viszkethet a zsebükben az a kis pénz, de ha egyszer adóra kell, nem nagyon jut belőle mutatványra. Attól tartanak, azt mondják, hogy még többet kérnek majd tőlük, meg hogy mennyi az adó errefelé, hát annyi, amennyi, sok, nagyon sok.

Így már más, ha sopánkodnak, ezt lehet szeretni bennük, el lehet nézni őket egy ideig, elég jól vannak öltözve, melegen, egyikük nadrágja szárán kilóg a hosszú gatyva fehér madzagja.

10

Felkiáltok ám én, ahogy a ház sarkánál elvágat a lovon, az ablaküvegre csapva a sarat! Nemigen laknak errefelé olyanok, akik így indulnának telekürtölni az éjszakát...

Most ebben az idegenségben húzd meg magad, mint a színes a színtelen közt, arany a rézben. Mintha valami állat elveszítette volna itt a tojását, és most majd mi kel ki belőle, huszad- vagy harmincadnapra, hát csak melegen kell tantani, de ha kígyó lesz, meg-

mar, ott imbolygatja nagy fejét máris az ablak üvegén túl, és amennyiben nem hiszed, annyival boldogabb lehetsz.

És a sáron át aki megérkezik, nem biztos, hogy nyomban imára áll a szája és tele lesz kegyes indulattal, inkább a botját emeli majd a kutyákra, meg azt nézi, mit lehetne utóbb sötétben, loppal el-emelni, úgy kezd mindjárt fogadkozni, mást lát a szeme, mint amit szól a hangja, nem ártana egyből felkötni az eperfára, ha még érvényben volnának a régi törvények.

De csak enni kér, mert a gyomra, az feneketlen lehet, meg dohányt kér, rágyújtani, aztán ezt kérdez meg azt kérdez, mintha az ember tartozna neki válaszolgatni, de hamar elunja az ilyen társalgást, és már indulna is, hát menjen csak, nem nőtt a lábára a kutya kolonca, lépkedhet bátran.

Egyik jön, a másik meg megy, így van mindig két ember összehangolva a világban, hogy talán nem is tudnak egymásról, és a találkozásuk merő véletlen lehet csupán, mert szó szót követ bizonyára, egyik sem engedne a maga bölcsességéből, s hát jó, ha az egyikük néhány púppal megússza a fején, ennyi is elég ahhoz, hogy többé soha ne találkozzanak: a lovon járó előnyre tesz szent a gyalogos meg az ellenkező irányba tart, most már az idők végezetéig.

11

Nézd, milyen sárgát huzogzik az a zsandárló, nem is szívesen ülnek fel rá, inkább már kerékpáron csikorognak, mint hogy rúgjon meg ficánkoljon, általában jobb, ha az ember nem ért a lovakhoz, átugorja az abrakolást meg a csutakolást, más tennivalókban leli kedvét és mulatságát, asszonyok után néz merőn, ha nem látják.

De valakinek mégis meg kellene térítenie ezt a lovat, legalább jobb belátásra bírni, vagy annyira kiéheztetni, hogy alkalomadtán kocsiba lehessen fogni és azután felrakni rá az egész pereputtyot, hadd szaladjon velük világgá.

Hu-hu, hogy megváltoznak az idők, újabban fagyon jár a pipiske, a levegőben a szél kormányozza.

A tanító ráérő idejében nagyon szépen megfoltozta a nadrágját, ebből viszont az derül ki, hogy esze ágában sincs házasodni, nem lehet mást kivenni a szavából, és mindig háttal áll a gyerekeknek, bizonyára restelli azt a foltot, pedig a gyerekek is éppolyan foltosak, csak a szomszéd faluban a tanítónőnek van új ruhája, el is kel

neki, amikor rücskös a képe és rettenetesen izzad a hóna alja, de arra még azért jó volna, ha volna hozzá mester, de majd csak akad előbb-utóbb a traktoristák közt, mert másfajtaival csak elvétve állnak le, azokat még erősebben köti a hagyomány.

Azután néhányan még a bolt felé mennek az Önkéntes Tűzoltótestület sötét kék színű téli egyenruhájában, valami szándék vezérli őket bizonyára, bár arrafelé már csönd van, most ereszkedik le az alkonyat, súlyos és ólmos köd, ideje is lesz hazatérni, lámpafény mellett vonulni fel-állá, ha nincs éppen túlon túl hideg a házban.

Azért még elég sokára lesz az, hogy mindenki nyugovóra térjen e mögött a fémes fény mögött, amikor a mulandóság kibontja és szétrázza kontyát, s mi lappang ebben a suhogásban, amely szinte a levegőhöz szegez vagy odaír a falra.

12

A kassza úgy uralja itt a teret, akár valami építmény, túlon túl betölt mindent, felfelé kell nézni rá, fekete acél tömegére, hiába olyan, mint a kemence, sehogyan sem lehetne felfűteni; vagy nyolcan hozták befelé, akik emberemlékezet óta nem hallottak ilyen súlyos valamiről, ami csupa páncél, és véletlen sem lehet rajta fogást találni: még jó, hogy le nem esett, több mint nyolc grádics fölfelé, de itt tolták meg húzták, beletellett fél óra.

Helyet is nehéz neki kiszorítani, meghajlik alatta a padló deszkája, de tűrni kell, ha nyikorog is alatta, mint a gazdátlan fedélzet, s a töméntelen fagy, ami benne van, tavaszra nem enged fel aranyos színű belsejében.

De azután, éjszakának évadján, lesznek, akik azért a kis pénzért is, ami benne lehet, kísérletet tesznek a kifeszégetésére, hogy ez csak afféle próba-e vagy nem akarják megérteni, hogy csakugyan nyithatatlan: egyre megy, ám mégis tarthatnak a nagy csörömpöléstől, mert nemcsak hogy elmozdítják a helyéből, hanem még cipelik is utcahosszat meg aztán még kétannyit, hogy senkinek se tűnjön föl a túlvilági kopácsolásuk — elvannak vele tán virradatig is, ám semmi eredmény: kevés itt fejsze meg hidegvágó, csákány és nagykalapács, mert még a kulcslyukát sem tudják elnyomorítani, pedig helyenként nem is olyan vastag a fala, azt mondják, a páncélkamrákban csak homok van, főleg a súly miatt, de a súly, az nem valami nagy akadály.

No, most aztán vissza, oda, ahol már egyszer volt, nem újság,

hogy meggörbüil alatta a kocsitengely, ismét a nagy szuszogás és nekifohászkodás, mert másodszorra tallán még nehezebb, de az elrablóinak ez eszébe sem jutott, kevesebben is voltak, hát most ki nek legyen az ember — annak-e, aki becsületesen megdolgozik, vagy épp fordítva: annak, aki görbe úton jár.

13

Azt akarnátok, tragédiát, ahogy elnézi az ember, hát majd előbb-utóbb lesz nektek tragédia, de nem olyan, mint amikor a répavasút hídja alól zseblámpával a lányok alá világítanak, miközben talpfáról talpfára lépkednek a sötétben, és nem nagyon kapkodhatják a lábukat, úgyhogy ki is alakul némi vita, vagyis mutasd, akkor elengedünk, de ha nem mutatod, akkor is meglátjuk; hát ebbe a szerepbe én nem tudok beilleszkedni, állodagok inkább valahol, mogyorófa-bokor tövében, amikor már fecskefarkúra zsendült a termése, s még könnyű összeroppantani a héját — ilyenájt már sokakban meggyullad az idei pálinka, mert vedelnek mértéktelenül, vagy ha pirkadatig bírják is, utána már nem állják meg, hogy olykor jókora kést ne rántsanak: az egyik rántja, a másik nem fut előle, s ilyenkor minden azon múlik, ki a jobbik futó, attól függetlenül, hogy meglett emberek.

Van, aki ezeket a hajcihőket kedveli, van, aki meg épp a fojtogatást, ám ha répamázsánál kisül, hogy csal a bíró, akkor valószínűleg az állonütést, hogy csak úgy csattanjon a foga, s ilyenkor vagy megengedik vagy nem engedik, hogy a földön fekvé előkapja a revolverét, (mert úgysem mer lőni, vagyis nem fordult még elő soha, hogy lőtt volna.

Az első őszi esők előtt így megsűrűsödik itt a levegő, időnként kénytelen rendőrzárór is jönni, összevissza egy fő, és ettől sem igen tartanak, itatják inkább, mert félig-meddig falubeli, és a végén alig tud felülni a kerékpárra, memhogy igazságot osszon, hát nevetik, megjegyezve, hogy ezért jól bírja az italt, ennyivel tán még az apja sem tudott elbánni a jobb időkben, a megboldogult.

De ez mind csak afféle csatározgatás a semmiben, az igazi az, amikor az esők beálltával leragadnak a sárban, s e fölötti elkámpicsorodásukban furcsa dolgokra vetemednek egyesek, mert végül is szembenézni kényszerülnek önmagukkal, s hogy törvényt ülnek, kimondják az ítéletet is, a holtrészegen valló felakasztást, helyi szokás szerint.

14

Nem mondhatni, hogy nem lenne kényes ez a macska: reggel addig rimánkodik az ajtó előtt, amíg valaki ki nem engedi, ott meg azt látni, hogy csak elkapar valamit ja hóba, és már jön is vissza, karmolássza a fát, hogy csak úgy reped a szálla. Azután meg mosakszik, alaposan kicsíp, még a tükörbe is belenéz, s ez eddig rendjén is volna. Hanem hogy éjszaka prüszkölve az ember hasára ugrik valahonnan felülről, pedig nincs is hova felmászni, és birkózni kell vele, mert alaposan baltáz a mancsával meg harap is, úgyhogy végül a legokosabbnak látszik kihajítani, a nyugalom miatt: nem is mutatkozik másnap, bizonyára sértve érzi magát.

Azonban csakhamar kislül, hogy más oka van ennek, amikor lent lapít a kútban a víz felett egy kiálló téglán: ez bezzeg nem fért a bőrbe, és beleugrott, most meg csak a szemét villogtatja felfelé, mintha bárki is oka lehetne a bajának.

Nincs más hátra, le kell menni érte, talán zsákkal, mert a leeresztett vödörbe nem akar beleülni, parancsolni meg nem lehet neki, még hogy egy macska így megleckéztessen valakit.

Odalent meg, már amikor el lehetne kapni, ismét rákezd arra a rémisztő prüszkölésre, hogy az ember azt sem tudja, melyik kezével kapaszkodjon, a kötélbe, hogy még egyszer ép bőrrel kijutna, hanem most már csimpaszkodik is, haj, bőr, nem számít neki, bolond, aki józan ésszel ilyesmibe keveredik.

Hanem aztán nemsokára mégis lelövi a kocsmáros, mert megmarja a lábát, és a galambokat is elhordozza: ott volt a tetőormon a szájában a galambbal, és csak lefordult döglötten, ide amikor érte ment, hogy szemügyre vegye, lehetne-e nyúzni, se híre se hamva, egy kormos, szétrágott pipát talált csak meg a galambot, hát a pipát, azt kilötte a szájából a boszorkányának, annyi bizonyos, mindig is jó lövész hírében állt, külön ösvényt taposott már a sok körvadászaton.

15

Majd erjesztesz te magadnak kovászolóshoz való párt, kapaszkodva fel a boglyán, hogy szárogasd, ej, ez a szoknyaszegély mindig bántja a szememet! Ki szeretne innen messzebb lakni, hogy végül is mindez szembe ne tűnjön, ha monni már úgylis csak egyfelé lehet. De benn a sötétben merőben mást gondolsz, meggondolod magad: én voltam tán az, aki ide csalogattalak?

Most ez az egész ott marad, elhullatva valami hosszú úton, ki gondolhatná, hogy ennyire el tudnak fehéredni a napsugarak, a levegőben gipsz izzik vagy porzik talán, iramodik rajta a tücsök-ciripelés.

Hanem a kertekben merőben más illatok és árnyak, valaki a fején feledte a kalapját, és most hirtelen lekapja: hóembert formáz a kántor, amikor passzióból kiereszti a hangját, pedig csak unatkozva társalog, havazás vagy szíromeső, neki egyre megy, miiben hisz vagy bízik, efelől senki sem tudna érdemlegeset mondani.

Most még hátravan a kenyérsütés, a félelmetes hajnali dagasztás, és a tűz meg a tűznek a partja, rohammal indul a szél a szögesdrótnak, mindebből máris mennyit elfeledtünk, mint a fölösleges ünneplést, aki itt él, s naponta eljön meg visszamegy.

16

Ezt a híg levű szószot sem enné meg akárki, de ők csak mártogatják bele a kenyeret a villájuk hegyén — csupa fanyelű és görbe ágú, rozsdás evőeszköz, amit smirglivel kell fényesre csiszolni, mint a sporhetplatni keretét —, hát jó étvágyat; megvan, tartson velünk, mondják a jövevénynek, aki azonban viszolyog e rendkívüli takarékoságtól, rég lehetett itt lakodalom, ha már ennyire elkopott minden.

Hanem törődnek is ezek vele, még most is azt forgatják a fejükben, hogyan bánhatnának ki valakivel, s könnyen előfordulhat, hogy a vendég bunda nélkül távozik a téli homály alatt, mert lenyerik róla a kártyán, vagy lekönyörgik róla, ami nagyjából egyre megy, s aztán majd egy másik falu kocsmája előtt feszítenek benne ketten is, felváltva: a szabása ugyan megteszi, csupán az ujjá hosszú egy kicsit, de nem árt az a hidegben, még valamiféle kesztyűt is formáz.

Igy van az, ha már az előrehaladást tűzték ki célul maguk elé, s szemükben minden tárgynak világosan kifejezhető értéke van, nincs helye a könnyelműségnek és a meggondolatlanságnak: jobb kérni és nem adni vissza, ennyit már a bolond is tud, a világ csupán kellék vagy háttér, mozdítható és birtokolható, amelyben az ember gyarapodik és boldogul, akár egy amerikai levélben.

Mert néha annak a habagajszi postásnak kézzel meg pirossal tarkázott szegélyű boríték akad a kezébe a postaszákból, ami hetente kétszer is jön, s már nyargal is vele a biciklin, lobogtatva meg vi-

lágga kürtölve, expressz kézbesíti, sőt még azt is megvárja, hogy elolvassák, hogy megkérdezhesse:

— No, mit ír?

17

Az is aztán nagyon érti leadni, hogy hol mit lát, esne ki a szemé, mert csak térül-fordul, s álló nap mondja, hanem hogy a küszöbét lerádják a malacok, mert elfelejtette elszedni a fogukat, az eszébe sem jutna, vagy azért, mert úgysis késő van rá, vagy azért, mert úgysincs osípőfogója, s ember sem akadna, aki megszorítaná és tartaná neki a malac pofáját abban a térdig érő lekvárban. A háza is bérelt ház, ugyanolyan habókostól bérlé, mint jómaga, csoda, hogy még a padlást nem verte fel a gaz, de annak is előbb-utóbb eljön az ideje.

Mert hogy állami hivatal, azt mondja, hogy ruha, cipő jár hozzá, meg sapka is a lapos feje tetejére, PTT, mintha valamihez is értene azonkívül, hogy kibetűzze a kufertára írt neveket, de azt is úgy, mint aki nem jól lát, hol közel, hol messze tartva a szemétől, és még a nyakát is csavargatja hozzá, a szája sarkában meg füstöl az a bűdös csavart cigaretta, s egyre csak úgy forgatja, mintha nem érné elég világos.

De a kártyapaklit a legsötétebb kocsmasarokban is jól látja, semmivel sem keveri össze sohasem az ábrákat, ezt már alaposabban megtanulta, meg a dominózást is, csak a sakkozásban nem haladt előre semennyit sem, mert hosszas fondorlatoskodás után mindig a saját figuráját akarta levenni, hát a színekre nem valami fogékony, ha már a maga huszárját keríti be és azon üt rajta.

A nősüléssel meg bizony sehogy sem áll márpedig, elég öreg leghény, de valahogy nem kapkodnak érte, meg hát nem is nagyon van neki mire nősülni, fontolgatják, hát fasza azért van tán, csap az asztalra a jövevény mézárós, az az indulatos, vörös fejű ember.

18

Micsoda alamuszi ember ez, mintha a fejére esett volna annak idején a holdsarló, tisztára olyan az esze járása, és még ez ül ide be, azt mondja, beszélgetni, és azután csak hallgat fél éjszaka, kénytelen lassanként ágyba szökődödni előle a háznép, mert türelme, az van, mintha éppen mindegy lenne neki, hogy mi megy végbe

körülötte, hát hogy nincs tisztában az idő múlásával, arra mérget lehet venni, míg végül ő maga is el nem szenderedik: most aztán felmerül a kérdés, hogy ágyba kellene-e feketetni vagy hagyni kell, hogy leforduljon a padról, hogy csak úgy koppanjon a földön a feje, arra talán csak elszáll szeméből az álmosság meg minden, amit magával hordoz.

Mert a zsebében zacskója van neki mindennek, akármiből, disznóhólyagból, hogy büdös, az nem zavarja, és még be is van szegve a szája piros kelmével: ezt kínálgatja szótlanul, és ő él is vele, de hogy mi lehet az, meg nem mondaná — hát most kapjon be valaki ebből egy fél pofára valót, ezt könnyen megemelegethetné, kevesen lehetnek, akiknek ennyire jó a gyomruk.

De lehetne-e hitelt adni olyasminnek, szóbeszédnek, hogy ez nemrég még nagyon is hegyrehágó ember volt, asszonynevet rászedni nála jobban ki sem értett, mesélik, lányt (szóktetett magának, s vonatkozott vele körbe-körbe, hogy el ne csípjék, hol Kikindán látták, hol Szabadkán meg Újvidéken, a szállodában, az üldözők két-, sőt háromfelé váltak, de nem jutottak a nyomára, hol Becsén szaladtak össze, hol meg Topolyán, piroslott a nyakuk meg a homlokuk a méregtől, hát hol lehet, a fene enné meg, és cipeli magával a lányt, akár a vásárosok.

Volt, ahol volt, de amikor elunta vagy kifogyott a szuszából, mindegy, Törökkanizsán lelépett a vonatról, hogy újságot vegyen, és hagyta elbogni a szerelvényt a lánnyal együtt, az meg pénz nélkül, minden nélkül, csak hogy talált haza, de hát úgy kellett neki, minek állt vele szóba, arra megtehetette volna akárki más, ha már úgy gondolta.

19

Elkezdí a fogadkozást meg az esküözést még kora reggel, istenkedik egyre, csak lenne, aki egy szavát is elhisz, mert úgy veszi itt mindenki, mintha egy kukkot sem szólna, összemosolyognak a háta mögött, ismerik már, volt idő kikapasztalni a rigolyáit, elbeszélhet egy ideig, ha úgy tartja kedve.

Az a felhő ott fenn akár valami kendő törli tisztára az égboltot, nézne is már ki-ki a maga dolga után, hanem sehogyan sem hagy nyugtot az embereknek, mindenáron keresztül akarja vinni a maga akaratát — majd csak rászánja már magát végül valaki, hogy galéron ragadja és kipenderítse innen, ha megunja a rengeteg zöld-

séget, szelet-havat, amit csak úgy kapásból összehord, keresetlen szóval.

Most volna itt az alkalom kipróbálni a kutyákat az udvaron, ha valaha is vadászni szeretnének menni, hogy hajtanak-e úgy még mindig, mint tavaly meg tavalyelőtt, de amikor sehogyan sem tágit a maga elképzeléseivel, már ennek a végiggondolására sem hagy időt; utána meg azt híreszteli utcalosszat, hogy mind be voltak rúgva, részegekkel meg már csak nem áll össze szégyenszemre: mi mást lehetne mondani rá, szótehetség bizony kettő helyett szorult bele, törvényes úton kellene betiltani végleg a mondókáját, ha volna valakinek ideje ilyesmi után járni, mert könnyen lehetséges, hogy akármilyen ügyvédet még tönkrebeszélné, váltott ügyvédekkel kellene kiállni az eszméi ellen.

Hanem hogy egyszer őt is elkaphatja valami, akkor meg majd nem lesz, aki ugorjon, ezzel mintha nem nagyon vetne számot, pedig ebbe kellene alaposabban belemélyednie, nem csak a levegőt sarkantyúzni minduntalan, mert bármilyen mélyre is jut benne, még mindig a semmi az, amit markolász.

20

Menni a hóban, tartani valakivel valahová, hogy az embert az úton ne fogja a sötétedés, szóval, iparkodni, és jó, ha van szánkó nyoma, mert annyival könnyebb, és az is jó, ha útba esik kocsmá, azt már ez a részeges társ sokkaltá jobban tudja, hogy merre, aligha kell neki kérdezősködni utána, meg a nyomok is egyenesen oda vezetnek, jóformán be az ajtón, semmiképpen sem vétheti el úton járó, ha már nem tudott megmaradni otthon a fenékén.

Az első pohár bor mindig nagyon hideg, de azt inni kell, a fagy ellen, a forralt bor nem teszi meg, mert az ember fejébe áll, ezért is szokták ágyban fekvé inni, a második hőmérséklete már tűrhető, könnyelműbben lehet tőle banni a sietés gondolatával, sokára kezd szedelőzködni még az este, ott, ahol van, nem fagyos krumpli az ember, hogy hagyja magát ide-oda taszigálni.

Azután becsípve már nem nézni se utat, se havat, elképzelt madár rövid röptét követni inkább, zsebredugott kézzel, messze attól, hogy repülni tudjunk, de valami azért mégis magával ragad: talán volt idő, amikor ez az érzés kimondottan anyagszerű volt, s önmagában létezett csupán minden elragadtatás.

A tűzhely azonban kevés magában a télnek, akárcsak az istálló

deres ajtaja, nem jelképekre terjed ki, hanem jóval többre futja belőle, mint a kémény füstje.

21

Talp és sarok éktelenül viszket, jégrüh, fagyások helye, vajon mit kezd vele az épp zubogásba csapó víz, vízköves, jajongó fazék? Téli nyelven szól a bagoly, kiáltozik befelé az ablakon, megriad a vakító hótól, holdvilágtól?

Ágyát nagy nyugalommal ki veti; akárhányan is vannak, mindig hiányzanak, ezt a hátrányt már késő behozni, a fal felé fordulva megbeszélni, mint földet a földnek, csupasz fal, itt, a fejemnél, mondom e tartósra sikerült szünetet, akár az áhítatot, képtelenül már nagyobb szükségére, mi végből epekedő?

Újra az a látvány, látvány-e, ahogy meríti kanalát levesek habjába, mivel enni készül: de testre hatalmas, fenekén a szoknya alig túri a varrást, és szalvétával törölgeti a Sre-Magban vásárolt kanalat, és, szinte hihetetlen, közben azt skandalja: Eci-peci-pec, ti si mali zec . . ., pedig Petőfi Sándort is szavalhatna, idejében felkészülve március 15-ére.

De megint meggyűlik itt a bajuk, legények, a borfejű gumitömlő suhog máris a levegőben, tél vihara, s valaki újfent előkapja a bicsakot, hogy elmetssze vele, hanem hogy félreértik ezt a mozdulatot, már nem lehet meghátrálni, elkerülhetetlenné válik a valós összecsapás, dübörög a padló, a zenekar is erősen vonakodik, nagyon fújnák már a Vak Pallit: végül tán csak elevenen jutunk ki ebből a hosszú farsangból, ha már akaratlan megrendezték.

Azonban ábrándkép ez, csupa kapkodó mozdulat, ahogy a hölgy elvágódik a jégen, szabályosan hanyatt esik, a lába kétfelé kalimpál a magasban, hurkás combján belül fekete szőrök kunkorodnak, a térde felé ritkulva, ki hitte volna?

22

Valami malacozás az éjszakában, fialás, lapos égbolt pokláját vetik vasvillán szalmacsóva lobogásban, de a lámpával finoman bánnak, sértetlen a fény, csupán a levegőben érezni horpadást vagy betüremlést, ahogy vált az idő, hidegről még hidegebbre, hát kiálts belé kibomló párát, kiálts a gőzölgő kút felé, hogy megiramodott hangod váltson ki legalább nianást, amíg ormányát szegzi feléd a

rettenetes vemhes anyakoca, kibillentve alólad a talajt, nyomát túrva minden eltemetettnek a végzetes felszínen futó! Stú, stú, ne! — rikkants érces hangon ebbe a rőfögésbe, heverközésbe a történelem előtti mocsár peremén, ahol látod a világra jönni, ráterülni árnyékát ennek a hóval bevett eredetnek, mely sokalta inkább jó-sólja végnapjait, micsoda almon! Farkával húzva határt, mely még ide verdes!

Mi mutathat még itt lényegeset, ki álldogál a sötét eresz alatt bekecsében a falnak támaszkodva, melynek fehérjén nagyon egyszerű számadás nyomai látszanak — rést ütni fejszével az ablaknak, hogyha másutt nem is, legalább itt legyen biztos az út, ha majd elérkezik annak is a sora, itt vesd keresztül magad, testes ember, másra ne legyen gondod, csak amit magadnak teszel.

23

Magyarázhatod ennek a kölöknek, hogy miként találhatna haza, biztos lehets benne, hogy egészen másfelé indul majd, vagy elkódorog az úton, nem szokta meg a nyílt teret, csak lekanyarodik, aztán meg tovább lábál a saját feje után, jobb lenne, ha egyenesen hazavinné valaki, és legalább tiszta maradna a lelkiismerete, mert ez képes ittveszni, szárkúpban meghúzódni, s arra várni, hogy most mi következik vagy majd csak történik valami, pedig éppen semmi nem történik, egy vakkantás nem sok, annyi sincs a levegőben, csupán egy-egy fa, messze, széttartó ágakkal, akár a boglyarakó villa. Nem bontakozik ki párbeszéd, mi sem fejt ki ráhatást valamire, csupa halott szín, a vörös is feketébe játszik, a sárga meg mintha a fehérből fakulna, ház falán, messze, az is éppilyen elveszett, hófúvásra telepedő.

A kút mellett fekete fejkendős asszony kerékpárpumpával a fejét veni, figyelemreméltó cselekmény, ugyanis az ütlegelő visongat és jajong, míg a sértett mindezt némán túri, a számos felszakadó fohászt istenhez, aki a jelen pillanatban két felhőréteg között valószínűleg a hátsó fertályát mutatja, pucéran, az vethet vissza ily túlvilági, borzongó világosságot, ami már-már kényelmetlen érzést vált ki, általában havazás előtt.

A fenyítés befejeztével a férj kézbe veszi a pumpát, s azt vizsgálja, nem esett-e baja, horpadást keres rajta, tehát tisztában lehet tulajdon csontjai keménységével. Az asszony berohan a házba, már nem kiáltozik, nem sopánkodik, talán vigasztallást vár; te, fatuskó,

azzal a pumpával, nosza, lódulj már! Különb dolgok is estek itt, s azok sem váltottak ki megbotránkozást.

24

Azért jó lenne ezzel az állategészségügyivel szót érteni, ha már ennyire belemerült és ekkora gödröt ásított ide, hogy alig tudták feltörni a rengeteg fagyos földet, hogy mi a szándéka, mit akar ebbe beletemetni. Nagyon nagy ez a verem, beleférne talán az egész falu, sőt még máshonnan is kellene embereket hozatni, hogy egészen megteljen, és valami ismerős szag is kitör a nyitott fészerajtón, nem lehet más, csak a klómmészé, és az egész itt van a kocsifordulóban, nagyon is szem előtt — mégis képtelenség, hogy mindenkit ennyire marhának tart: hogy pöcegödör a népbizottság épületének falánál, a falra festett vörös sarló-kalapács alatt, mert hogy így gazdaságos; vagy hát mindenki a saját háza körül tesz-vesz, és fordultak is elő olyan dolgok, hogy mindez nagyjából szimbolizálhatna is néhány múltbeli ügyet: az ösztönös tudatlanság mindig helyes úton jár.

Kényelmetlen dolog volna részletezni: haja szála ha görbült is, de csontja senkinek sem tört, és végeredményben az akarta felakasztani magát, aki az egészszet csinálta; a minden lében kanalak szokták az ilyeneket levagdosni a gerendáról, hogy lehet az, hogy mindig mindenkinek a sarkában járnak, semmi sem történhet egynapi járóföldön a tudtuk nélkül, és vegyük úgy, hogy ez az emlékművük — szellemesebb már csak akkor lesz majd, ha egyszer, sohamapján, megtelik.

25

Forróra forrot, amíg üregéből ki nem öntöd a hangod, mint aki a dorozslói búcsúból tér meg, életében először látva a szent számár harapását a nádlevélen: lelkében maszlag és kegysszer, de ez nem töri meg a hideget, nem állja el a szélifúvás útját, melynek fészke szemében örök rejtély. Vonzalmat más iránt érez, paráznaság verme a lelke, karcsúbb s testesebb nők barlangja, kik többé-kevésbé pucéran tanyáznak benn, a valóságnál összehasonlíthatatlanul kacérabban, ezük-azuk akaratlanul kiván, s nem átallják vágyukat szóvá tenni.

Tánc közben érezvén szeméremcsontot, farkát behúzni hiába

igyekeznek, hát hagyja ügyködését másra irányulni, nem sejtve, hol a határ, ha egyszer akkora a tolongás, melegegya az eltévelyedésnek, amire biztatni fölösleges.

Ekként férközve közelebb, megfelelkezik minden egyébről, meg sem fordul a fejében, hogy hány óra lehet, ez mind ráér most, pedig így sohasem fog kialakulni róla jó vélemény, minden másra számíthat, csak arra az egyre nem, vagy hát mire, merül fel a kérdés, amikor itt ennyire előrehaladt.

Hogy ebből mi lesz, átvágva a kavicsos udvaron, ahol egyszer teknősbékát akasztottak, elég sokan körülállták, és nézték, órákig, ahogy szabadulni igyekezik, most erre gondol, s valahogy gyorsabban szedi a lábát, sietős neki, mintha kalapból akarna bort inni ezen a hajnalon, pedig azt is elhagyta valahol, erre azonban már csak az emlékezhet, aki látta, hogy hol.

26

Végül is ki él ezekben a szobákban, ahol a gyertyák viasza vagy elégett, vagy elcsöpögött anélkül, hogy valamit is feltárt volna, csonkot sem hagyva hátra, csupán egy körtefasusnyó vad hajtása intetet kívülről: megérte-e az egész mindezt a keservet, ajtók fehér lakkját, amely hamarosan az ördögé, szilánkokra reped.

Hogy több köze volna-e hozzá bárkinek is, már miután lemondok róla, kötve hiszem, kinőve a mennyezet magasát vagy az üszköt kaparászva, nem érez felindulást, kételkedek a magam sorsában, hangos beszédre, miegyébre.

Később akik érkeznek majd, hányan, mind ugyanezt mondják, csupán a hév lesz bennük kevesebb vagy más, valami változik is, ott kellene mindent kezdeni, megismerni vagy kifagztatni, hej, de hát kit akarok én próbára tenni, ha nem magamat? Emlékszem még, valaki sebesen futott, emlékszem térdhajlatára is, ahogy a lábát szedte, s azután egyszerre jelenyészett vagy beugrott valahová, s én maradtam vonakodva attól a gondolattól, hogy netán figyelhet, legalábbis szemmel tart, várva, hogy eloldalogjak; ez nem volt valami kifejezett segítség, évekig tartó, felhánytogatott fogság után.

A kertben ketten csöves kukoricát szedtek kosárba egy hatalmas szárkúpból, csak úgy, csupasz kézzel, s mindegyik kosárnyit meg is mérték egy ott levő, billegő mázsán, amelyet csak úgy, a hóra fektettek, és sűrűn csapdosták össze a tenyerüket a fagy miatt, ami csakugyan elkel, azután a kosarat egy szánkóba ürítették, és min-

dent kezdtek előlről, amúgy pedig tanácsstalannak látszottak, és lassan dolgoztak, mint akik már unják, vagy a csikorgó havon nem is tudtak gyorsabban mozogni a nagyra méretezett faklumpákban. Ahogy megfordultam, a hátukat láttam csak, ezt láttam belőlük utoljára, átmentem Hartmannékhoz, a konyhájukban végigolvastam a gót betűs házi áldást, és elnevettem magam.

— Mit nevesse? — kiabált Krétyi néni —, was lachst du, fél-eszű!

27

Felakadva a tamariszkuszok ágára, ugyan ki lehetne az utolsó járókelő, és mi szél hozza?

No, megállj, te, részeges, visszagondolsz te még azokra az időkre, amikor csavargásnak adtad a fejed, mint aki hajóra száll! Most anog és himbálózik alattad a föld, mintha pallón járnál, de-génykori fekete nagykabátodban hideg éjszaka követ.

És a régi lányok! És a régi lányok! Mindből mi lett! Kimozdít-hatatlanok az időből, jóformán a pillanatból, akár egy kései hazatérés emléke: az ajtók nyitva, mintha senki sem lenne a házban — s egy napon majd bizonyára így is lesz, s nem tudni, miként fog ízleni a magányosság, melynek kenyerét máris hitelbe majszoljuk itt, mindegy a fal, sár-e vagy sövény.

De nagyot kerülve, elébe vágva talán, mintha még volna kilátás, vagy csupán úgy tűnik, mindenesetre kiáltani kéne, hogy zug-e ez vagy gödör, s ugyan hol üti meg mélyét a hang, mely fekvésben éri vagy nyesi, s van-e még hátra szím, vagy az egész csak árnyalat?

28

Micsoda dobszó ez, amely a hajnal pergamentjére hullik, ez a rejtélyes írás! Nem fogja körül csödület, megfejteni, mi lehet a for-rása: másból táplálkozik az eredet.

Verheted, tányérsapkás ember, akár az ablakokat is, ököllet, ugyan ki fog veled szóba elegyedni? Más alá szánt a képzelet, szí-vósabb a várakozás, vadabb szó ösztökéli ennél útjában a kereket, a rozsdánál mégis öregebb a lakat.

Lehet, hogy szitok, amitől suhog a levegő, lehet, hogy csattanás: a szél meg a zászló rojtja.

FÁRAÓ VACILLÁL ÉS ÁRNYÉKKÁ VÁLIK

V E S Z T E G F E R E N C

„Sajnos olyan korban élünk, amikor az ember, ha a kifürkészhetetlenre hivatkozik, megsérti a nehézkes közfelfogást.”

(Jakob Wassermann)*

hosszú szünet után Fáraó újra felveszi
a szellemfényképezés megszakadt fonalát
s istenivé nyilvánított
bölcössége szerencseszeszélyével
nem létező lírai anyakönyvbe lapoz bele
olyan tudatossággal
amely elérhetetlen
ebben a feledésnek tartó talányosságban
a jelenben
szemet kápráztató
féltekény-magányos
viseljék-szótlán óvatos
számum-vallomás arról ami fáj
vállrándító
nembánom hiány
nem más
szigorú rezsimű lét
amelyben nincsen vétel nincsen eladás
csak egymást kiegészítő kortársi biztatás
és baráti támogatás
feltárt fedelű szarkofág
egy múmia látomásanyagának
régészek által egyengetett
szezónális ingadozása

lepketánca
 versbeszédbe való akaratlan belesodródása
 és kívül álló erő
 meghatározó közreműködésétől.
 paroxizált
 szegletes
 idomtalan reagálás
 amitől nincsen menekvés
 hiába hunyja le az ide tévedő
 rosszakarató csökönnyösséggel a szemét
 hiába regél szeretetteljes Arion-regét Fáraó
 hiába remél békét
 amitől egymás szomszédságában hosszan
 pihenhetnének az erdei manók állatok ordasok
 hát még az egyenlő hirtel
 egységes célzattal tevékenykedő
 különféle hajlamú
 vérmérsékletű és értelmű emberek
 akiknél a faj
 vallás
 születés
 rang különbözősége
 elkülönítő hatással van sajnos
 de akik egyé olvadhatnának most
 ha Fáraó szózatára figyelni tudnának akarnának
 csak szem kellene hogy lásson
 fül hogy halljon
 ne sikoltson fel a költő:
 „Úristen, vakíts! süketíts!”
 --- — — érzéki szem és fül elégtelen
 hamis tükör
 hamis membrán
 ezért a szokottnál nehezebb beszéd
 karabugya
 hanta
 keresetlen szózuhatag
 szinte magától
 „oda nem illőn” préselődik ki a fájdalom
 a nyilatkozó közleményben
 fecsegésben

ösztönösen
mesterkedés és hatásadászat nélkül
taglalva a múltnak és jelennek
célálló helyzetét
a „lélek” és „szellem” olvasatát
diszharmonióját
midőn a „lélek” háborgása
felülkerekedik a „szellem” ítélkezésén
s az indulat égi-tutajos-fáraó kezéből
kicsavarja a kormányrudat

ide
ide vezet a szenvedélyek minden nemének túlhajtása
az érzelmi hitetlenség; anyagi túltengés
életet ostromló főbenjáró ellentétszándék
oly helyen
oly időben
s oly módon
hogy a képzelt „jó”
Fáraó akarata ellenére is „rosszat” eredményez
indulatokat kavarázó magas hullámokat
s a szellemfényképezés vakot vet
csak Fáraó áruló rémhíre terjed
mint a futótűz
a szélrózsa minden irányában
mint annyi más történelmi rendelet
azonnali hatállyal
kivizsgálásra vár
kivizsgálásra és végrehajtásra
hogy ki találta ki Fáraót bűnbaknak
Jézus vagy Barabás
s egyáltalában
„miért kellett kitalálni”
kitalálni ha már úgymint létezett
akár az egyenes beszéd
az igénytelen
a világnézet nélküli
amely csak tengésre-lengésre alkalmas
egyszóval semmire
ezzel szemben az ékesszóló szitkok és átkok

viharos népgyűlésén
 féktelen dáridókkal ünnepelhet
 a tiszta lelkiismeret
 az új tartalom és a korszerű forma lényege
 eufóriákat eredményezhet
 a közbeeső öngyilkossági ösztön őrzőjéiben
 vadmacska módra
 külső behatás nélkül
 magától felbomolva
 más elemmé átalakulva
 mint a rádium urán tórium aktínium
 amely a levegőt vezetővé teszi
 hőt fejleszt
 átlátszatlan anyagokon is áthatol
 fluoreszkálásra készítet
 az élő sejteket pusztítja
 vagy gyógyító hatást kifejtve
 epizód szerepében is
 „drámai hősként” toporzékol
 mert az élet
 a puszta lét
 számára emberfeletti megerőltetés
 mintha örökös önkívületben lebegne
 túlexponálva
 izzó magas hőfokon vacillálva
 árnyékká válva
 s csak gyémánt „eszének” köszönheti
 hogy végkilengéseiben
 le nem válnak róla az évezredes balsam-pólyák
 a kéjgyölcsek

ki szereti ezt
 ki szereti évezredekben át

a mindennapos koncot vetés üressége
 csakhamar terhére lesz a népnek
 a rútkító színek
 a fény roppant primitívsége és töretlensége
 mindenestre ünnepi érzéseket kelt a nagyközönségben
 gondatlanságot és gyanútlanyságot

s az idő szeszélyeitől változásaitól való
függetlenséget biztosít
de a lélek mélyebb
bonyolultabb szükségleteit
sivár módon kielégíterlenül hagyja
s idővel szinte megvetéssel tölt el

pipitér
kakukkfű
katáng
funér ráfogás

az alávetettség: kopár öröm
rossz kalacsdugó
delejtű s más toremtárgy
feladni a gyenge lábon álló
önrendelkezési képességet
amiként a rögtönös magaelengedésből
akarattétküliségből
hiányzik az ártatlanság
a természetesség légköre
s mégis egymás és idegen előtt
Fáraó méltóságos
komoly
rátartiságot bivakol
katonás álomkórságot
éberen vigyázott tiszteletszomjat
hogy rettegés és iszony itassa át
a nemzetbiztonsági szolgálatot
hung-meng ködében a világpolitikát
internacionalizmust és *détente*-ot
egyiptom hőskorából plántált
undorító kélekpacsmagolást
akár a tépett nyelvű
tükrös koponyájú papok esete
a dülő piramisfolyosókon
süllyedő sírkamra-fenéken

ó merő filippika
frappáns banalitás és tökéletes irrealitás

életképtelenség
nyársat nyelt fegyelem és közerkölcsiség
elgondolkodtató diplomáciai vadócság
fejbólogatással végighallgatott
„szekérdereknyi” álszemérem
s ügyibevaló túlérzékenység
BEVONNI A VITORLÁKAT
MEGFUTNI AZ ÉLMÉNY ELŐL
MIHELYT AZ NEM TELJESEN MEGFONTOLHATÓ
NEM KÖZNAPI TERMÉSZETŰ

.
mindazonáltal empire kastélyunk timpanonjában
a pannon halmok alól
kevés az okunk
Fáraó végzetévé növő képességeit
káperápe természetét
ésszerű alapon gyanúsítani felhánytorgatni bántalmazni
ha mégannyira hevíti is éberségünket a megismerés
hogyan vannak hatalmak
magasabb „jatrikus” igények
amelyek erősebbek az értelemnél és erénynél

N. B.
vesztett igéi
jelzői a múltnak
kárpótlásul a sok dalos madárért
üres királyért
sikolyért
laza kötőanyagú poémáért
mit ésszerűséggel s kétkedéssel
hétköznapiok leszúrtak

múmiaszáj nem beszél
nincs ki ocsúdjon nincs ki éljen
nincs filagória
nincs enyhely búvóhely
fák tétova mélyén hálót vet hermész
csak az avar

s a tompa pára
 lápos tereken senkitől se tudva
 bódorog botolva lidércálma
 s áthajlik ide mint szomorúfűz árnya
 hontalan japáni holdba

hideg az éj
 de kis idő is elég hogy minden változzék
 a sivatag oly isteni
 hogy a haikut varázsló
 hamutálcáját sem meri kiönteni
 inkább szellős legyezőket árul
 pedig egész orkán fúj a nyakárul

P. S.: FÁRAÓ INAUGURÁLÁSA (inapellábilisan)

Csalfa káprázat a hallgatás mögött.
 Áttűnni felelős felelőtlenségből
 felelőtlen felelősségbe?
 Kiegyenlítésképp?
 Megzavaró szándékkal?
 Álcázni a fájdalmat?
 Hogy megfoghatatlan-dicsőülten
 tépje szét lelkiünket az idő akarata?
 Ha mégoly élesen kiismertük
 s átlátruk is egymást,
 gyanúval és bizalmatlansággal gazdagodva.
 Zsörtőlődve,
 piszkálódva kénytelen.
 Többértelmű-célzásos homálllyal,
 elzárkózással bosszantva
 a még nyílt sisakkal grasszálókat.
 Akik hajlamosak bennünket megítélni,
 bár életünk,
 a látszólagos előnyök ellenére,
 csupa hátránytól tevődik lehetetlenné,
 szenvtelenné.

Amire még szükségünk lehetne,
 azt nem „árulják”.

A tevékeny élet,
 a láthatóvá levés és beteljesedés
 lejátszódott.
 S hogy ismét lejátszódhasson
 a „határozott” jelenben,
 nélkülünk,
 arról vajmi keveset tehetünk.

Dear girl-friend,

Please forgive me for not writing
 to you sooner.
 I promised to send you
 the I Ching: Daoist Book Of Days,
 calendar-diary,
 and even now
 I'm not sending you the book,
 but only
 the address
 where you can write
 asking for one:

.....
 Hope this year has
 brought you success
 with your poetry
 and peace of mind and spirit.
 I'm still in Taiwan.
 (Remember: we met in Venice?)
 And I am so happy
 doing Tai Chü Ch'uan here,
 that I think I'll be here
 for awhile longer.
 Please write if you have time.
 I'd love to read one or two
 of your poems.
 Yours truly,
 Pharaoh.

TTT
 Going alone, take that Pharaoh.
 When the lights die down
 you'll see them go...

GÉBER LÁSZLÓ VERSEI

AHOGY VÁRTAM AZ AUTÓBUSZT

ahogy vártam az autóbust
valaki a huszonharmadik emeleten
egy piros paplant szellőztetett
gondoltam — ez a magasabb szinten
való szellőztetés fogalma kell legyen
azután elment a kedvem
a fogalomalkotástól
az autóbusz nem jött

BÁR SZÓRA SEM ÉRDEMES

ismét közel az este
van ilyen élmény is
körülottem a székek
bár szóra sem érdemes
szemüvege alól figyel egy polgár

A TELEÍRT VILÁG

kint havas eső esik
a városi szennyecsatornák
telt zúgását hallgatom
néha megismétlek
egy-egy szót
nem értem
a teleírt világot

FEKETE CSÓKÁK KÖZÖTT

hidegek maradunk
hatalmas utakon
kiszáradt fa ágain
nagy fekete csókák
között

BRANKO BOŠNJAK VERSEI

S Z E R E P

Színpad a világ,
Ítélned kell: távol és bennünk
Önmagunk hiánya. Csak még a
Színészet elsajátítása, a kisebb vagy nehezebb
Szerepek (az egyéni kitartástól függően)
teszik elfogadhatóbbá az életet.
Hörpintsd ki fenéki a serleget,
Szeretett színészem,
Ajkadat le nem véve fogaddal marcangold
Az ónos húst:
A vér íze, mint játékban a
Szerelem-kapocs-harapás.
Kedvesség és fájdalom,
Kiknek így ítéltetett.

E sötét árny-világban
Távol és bennünk önmagunk hiánya.

K O R I N T H O S Z B O R A

E csodás zamatú korinthuszi bor
Már a rómaiakat is üdvözítette
Görög tükkör felett
Római arcok
A különbség elenyésző
Barbárok
A részegség bűvöletében
Dionüszosz királyságából
Nekünk csak apró örömökre tellik
Görög műgyöngyre
Római mámorra

A J Á N D É K

Hiábavaló minden ajándék
A súlyos szavak szabadsága
Kövek a nyak körül halálra tanítók
Egyedül hagyva bennünket a mélységben

Kőként kő mellett a fenékgig elmerülni.

SINKOVITS Péter fordításai

ERNST JANDL/FRIEDERIKE MAYRÖCKER:

(Kísérleti hangjáték)

ÖT FÉRFI EMBEREK

Személyek:

Bemondó (a jelenetcímek kikiáltója)

Hangok 1—5 (mindig megkülönböztethetők, mégsem egyénítettek)

mint 5 férfi (F1—F5), 1., 6—14. jelenet

mint 5 gyermek (Gy1—Gy5), 2., 3. jelenet

mint 5 ifjú (I1—I5), 4., 5. jelenet

5 bőmbőlő csecsemő, 1., 14. jelenet

5 nővér kórusa (szülőotthon), 1., 14. jelenet

Apa, 2. jelenet

Anya, 2. jelenet

Gengszter, 4. jelenet

Főnök, 4. jelenet

Kábítószeres, 4. jelenet

Pályaválasztási tanácsadó, középkorú férfi, ötszöröződve (PT1—PT5), 5. jelenet

Menetoszlop, 6. jelenet

Altiszt, 6. jelenet

Tiszt, 7., 12. jelenet

Pincérmő, 8., 13. jelenet

Betegápoló-nővér, 9. jelenet

Bíró, 10. jelenet

A sztereo-realizálásához:

A hangtér széltében öt egyenlő részre van osztva, ezek képezik, balról (B) jobbra (J) haladva, az 1—5. beszédhelyzetet. Az ezeken

a helyzeteken kívül eső hangok extrém B-vel vagy extrém J-vel jelöltek.

1 2 3 4 5

B J

Az 1—5 hangok — a 7., 8. és a 13. jelenettől eltekintve — az 1—5. helyzetet foglalják el. A többi szereplő beszédhelyzete az egyes jelenetekben külön van feltüntetve. A Bemondó (a jelenetcímek kiáltója) mindig a 3. helyzetben (középről) beszél.

Első jelenet
SZÜLŐÖTTHON

Bemondó : Amíg gyerekek lesznek,
addig lesznek gyerekek.

5 üvöltő csecsemő 1—5. helyzet
5 nővér kórusa 1—5. helyzet
F1—F5 (mint apák) 1—5. helyzet

Az 5 csecsemő bömbölése szakadatlanul tart a jelenet végéig.

Kórus (rutinszerűen) : Egy fiú, egy szép fiú!

F1 (szenvtelenül) : Aha.
F2 (ugyanúgy) : Aha.
F3 (ugyanúgy) : Aha.
F4 (ugyanúgy) : Aha.
F5 (ugyanúgy) : Aha.

A csecsemők bömbölése változatlan hangerővel még néhány másodpercig tart, majd hirtelen abbamarad, fade-out nélkül.

Második jelenet
A SZÜLŐI HÁZBAN

Bemondó : Az apa méregeti hosszú szakállát;
A gyerekek a sarat ma jól állják.

Gy1—Gy5 1—5. helyzet
Apa a 2. és a 3. helyzet között
Anyá extrém J

- Apa : Kapsz egy dzsekit.
 Gy1, Gy4, Gy5 : Én is akarok egy dzsekit.
 Gy2 : Apa, mi az hogy dzseki?
 Apa : Egy köpeny stramm mint a katonák.
 Gy5 : Nekem is egyet.
 Gy1 : Nekem is egyet.
 Gy3 : Én is olyan akarok lenni mint egy katoná.
 Gy2 : Lőni . . .
 Gy5 : bummbummbumm
 Gy1 : t-t-t-t
 Apa : No legyetek már —
 Anya : Enni!

Harmadik jelenet
 ISKOLA

- Bemondó : Iskolába kell már menned,
 vagy sarokba térdepelned.
- Gy1—Gy5 1—5. helyzet
 (Zörej az 1. helyzetben: csengő pofonok)
 Gy1 (kiáltás és zokogás)
- Gy2 : Nem én voltam, tanító bácsi.
 (Zörej a 2. helyzetben: csengő pofonok)
 Gy2 (kiáltás és zokogás)
- Gy3 : Nem én voltam, tanító bácsi.
 (Zörej a 3. helyzetben: csengő pofonok)
 Gy3 (kiáltás és zokogás)
- Gy4 : Nem én voltam, tanító bácsi.
 (Zörej a 4. helyzetben: csengő pofonok)
 Gy4 (kiáltás és zokogás)
- Gy5 : Nem én voltam, tanító bácsi.
 (Zörej az 5. helyzetben: csengő pofonok)

Negyedik jelenet

MOZI

- Bemondó : A fiúból férfi lesz.
Pörögnek a filmek.
- I1—I5 1.—5. helyzet a hallgatótól elfordulva*
Hangok a filmből 3. helyzet kb. 20 méternyire a hallgató-
tól, pontszerű hangforrás (zene és film-
szöveg)
- Film (zene)
(lassan halkuló zene)
Gengszter : Főnök!
(Zörej: ökölcsapás az arcba)
- I3 : Kiütés.
- Film
Főnök : ... bosszulva az árulás.
- I5 : Oké.
- Film
Kábítószeres (Zörej: jól hallható a levegőnek az orron át törté-
nő beszívása, majd vidáman és elnyújtva)
: aaaaaaaaaaaaaaaaaahhhhhhhhhh
- I1 : Kokszt.
- I2 : Oké.
- Film
Főnök : Te disznófajzat!
(Zörej: ökölcsapás az arcba)
- I4 : Kiütés.
- Film (fade-in: zene)
(zene abbamarad)

Ötödik jelenet

PÁLYAVÁLASZTÁSI TANÁCSADÓ

- Bemondó : A férfi ki titeket nem nemzett,
most pályát tanácsol nektek.

PT1—5 1.—5. helyzet

I1—I5 1.—5. helyzet

A pályaválasztási tanácsadó szövegét egyetlen beszélő mondja el ötször, amennyire lehetséges, ugyanazzal a hangsúllyal és beszédtempóval. Ezt az öt felvételt, amennyire lehet, szinkrónban lejátszani az 1—5. helyzetben, miközben a bekövetkező eltérések nem csökkenthetik a szöveg érthetőségét. A szünetek után az ötszörös hang mindig szinkrónban folytatódik. A PT és az I hangok ugyanazokban a helyzetekben hangzanak el, 1—5., miközben PT és I egymással szemben, egymástól kis távolságra — mintegy pulttal elválasztva — helyezkednek.

I1—I4 (nem teljesen szinkrónban)

: Igen.

I5 (ugyanakkor)

: Óigen.

PT1—5

: — természetesen mindenki akar valami lenni, de a gazdaság hasznára kell, a gazdaság hasznára kell, a gazdaság hasznára kell lennetek, ez majd felhasznál *bennetek*, felhasználít elhasználtak. Elhasznált bányászok felhasználják az elhasznált fogorvosokat, kiket felhasználnak az elhasznált bádigosok, kiket felhasználnak az elhasznált helyügynökök, mialatt az elhasznált tetőfedők az elhasznált tetőket befedik az elhasznált vadászokkal...

Csak a gazdaság a megmondhatója, ki mikor hol és hogyan hasznosítható és ráadásul meddig, és hogy ráadásul meddig, az különösen fontos, mert mi nem akarjuk ám itt tíz év múlva a munka nélküli keramikusok seregét, a munka nélküli tenyérjósok hadseregét, sáskahadát a munka nélküli sekrestyéseknek és bértáncosoknak, és hogy azután még e milliókat át kelljen képezni millió udvarmesterré és millió állatszeliidítővé és a bukmérek és kabinosfiúk milliós seregévé...

— kapocs, értelmében, bizonyos értelemben, nevezetesen mi vagyunk a

- kapocs, nevezetesen a gazdaság és a gazdaság által felhasználtak között, köztetek hát, ifjak, akik ránk — tudod-e hát, mi akarsz lenni?
- (*bizalmasan*)
- I1 : Kerékpárversenyző.
- I2 : Az anyám szívesen venné,
ha lélekésznek mennék,
de én inkább vegyész lennék.
- I3 : Akár a bátyám:
repülőversenyző; meghalt már.
- I4 : Hát én mivelhogy én azazhogy én
mindig kedvvel rajzoltam: grafikus.
- I5 : Mivé lehet ma lenni?
Az elektrotechnikus megáll a lábán.
- PT1—5 : — úgy igaz! Tudni kell akarni, hogy
majd megtanulhassátok, mi az, mit
voltaképpen akartok: minthogy kell,
tehát akarjátok is; minthogy másképp
nem lehet, ezért kell akarni; egysze-
rűen akarni, mert akarni;
akarni akarni; — erről van szó!
— mit tudsz már?
- (*ravaszul*)
- (*bizalmasan*)
- I1 : Tudok egy dalt.
- I2 (*énekel*) : Májusban minden más.
- I3 : Tanultam egy verset.
- I4 : Miau és Nyau a macskák,
táncuk dorombollják.
- I5 (*elfütyül két hosszan kitarott, melankolikus dallamot, legato*)
: — fütyülni.
- PT1—5 : Egyetemek, főiskolák, istenem, meny-
nyit hódoltam előttek... Én se jár-
tam másképp, mint ti is a többiek: a
gimnáziumban főleg, egy verset meg-
tanulni... egy dalt... fütyülni —
- (*PT1—5 elfütyüli I5 után mindkét dallamot*)
- PT1—5 : — nézzetek most rám: a végén csak
lett belőlem valami! Rajtam keresztül
szól a gazdaság, a gazdaságon keresz-
tül a társadalom, a társadalom hang-
ján a nép, a nép szavában a világ, és

elmondják nektek, mivé lenni lesztek,
és amit majd akarni akartok, hogy
általán felhasználódhassatok:

PT1—5 (*szabályos ütemre, hangosan, 11—5 közbekiáltásaitól nem
hagyva magát félbeszakítani*)

: Tapétázó!
Szűgyártó!
Hordár!
Csatornatisztító!
Kosárfonó!
Börtönőr!
Parkőr!
Vécepuoló!
Utcaseprő!
Vasaló!
Fűtő!
Számlázó!
Lapátoló!
Bútorszállító!
Zálogkölcsonzó!
Iskolaszolga!

11 (*groteszk kétségbeeséssel, harsányan üvöltve*)

: Lett volna inkább asztalos belőlem
Kövező!
Szemetesember!
Kanász!
Pálinkafőző!
Szénégető!
Fejőgulyás!
Fodrász!
Betegápoló!

12 (*mint fönt*)

: Lett volna inkább orvos belőlem
Tyúktenyésztő!
Cipőtisztító!
Verekedő!
Mutatványos!
Késdobáló!

13 (*mint fönt*)

: Lett volna inkább krupié belőlem, egy
krupié!
Tróger!

- Trágyázó!
Szakács!
Ércmosó!
Hegesztő!
Fényező!
Artista!
Herélő!
Fényképész!
Kertész!
- 14 (mint föni) : Lett volna inkább asztronauta belő-
lem
Sloktató!
Hegyi vezető!
Koporsós!
Szögvác!
Bognár!
- 15 (mint fönt; egyszerre PT-vel a „Múlovar”-ig)
: Lett volna inkább belőlem
Fazekas! egy olyan autóméchanikus
Kályhás! egy olyan autóméchanikus
Hullamosó! egy olyan autóméchanikus
Vajköpülő! egy olyan autóméchanikus
Sírásó! egy olyan autóméchanikus
Fürdőmester! egy olyan autóméchanikus
Múlovar! egy olyan autóméchanikus
Pályaválasztási tanácsadó!

Hatodik jelenet

KATONASÁG

Bemondó : Kinek nem ízlik a védelem, az érez-
zen

F1—F5

1—5. helyzet

Altiszt

extrém B

Az 5 férfi menetoszlopot alkotva közeledik (fade-in menetelés és énekszó) a háttérből a hallgató felé (mélységi hanghatás); ha a technikai lehetőségek a továbbmenetelés illúzióját megengedik, akkor maradjon az elülső hallásvonal magasában, vagy egyre megújuló

hullámokban irányuljon a hallgatóra. A párbeszéd mindig közvetlenül a hallgató előtti helyzetben hangzik el, míg az altiszt hangja jóval mögöttük, a menetszlop bal oldaláról. Szem előtt tartani, hogy egy menetelő és éneklő hadtest hatásának a kiváltása a cél (tömeghatás), tehát az elülső hangok élesen kivehetően, a mögöttük levő hangok és léptek elmosódottan hallatszanak. Erőtéljes, fémes csengéssel manipulálni a gázálarctokokkal és a gázálarcokkal! az énekeszó a gázálarc alatt eltompul, majd elfojtódik.

- Hadoszlop *(énekel)* : Barnásfekete a mogyoró,
barnásfekete vagyok én is,
barnásfekete lesz az én babám,
éppúgy mint én.
- F5 : Szarás!
- Altiszt : Szájhősök előre!
Éneklés — három — négy!
- Hadoszlop *(énekel)* : Barnásfekete a mogyoró,
barnásfekete vagyok én is,
barnásfekete lesz az én babám,
éppúgy mint én.
- F2 : Szarás!
- Altiszt : Szájhősök előre!
Éneklés — három — négy!
- Hadoszlop *(énekel)* : Barnásfekete a mogyoró,
barnásfekete vagyok én is,
barnásfekete lesz az én babám,
éppúgy mint én.
- F4 : Szarás!
- Altiszt : Ki koptatja ott elöl örökké a pofáját?
Gázálarcot ki! Gázriadó!
- (Zörej: manipulálás a gázálarctokokkal és a gázálarcokkal)*
- Altiszt : Éneklés — három — négy!
- Hadoszlop *(a gázálarcok alatt tompán majd elfojtódva, miközben a menetelés zaja azonos hangerősségű marad)*
: Barnásfekete a mogyoró,
barnásfekete vagyok én is,
barnásfekete lesz az én babám,
éppúgy mint én.

Hetedik jelenet
VONATFÜLKE

Bemondó : Vonattal innen oda,
a hely nem marad ugyanaz soha.

*Az F1 és F3 hangok a 2. helyzetben beszélnek
Az F2, F4 és F5 hangok a 4. helyzetben beszélnek
A tiszt a 3. helyzetben beszél*

Hangok	1	2			
			4		
		3	5		
Helyzetek	1	2	3	4	5

(Zörej: vonatzakatolás)

F1 : Nem.
F2 : Nem?
F1 : Oda nem.
F4 : Hogyhogy nem?
F1 : Az az érzésem.
F3 : Hülyeség.
F5 : Persze kibámult.
F2 : Koromsötét.
F5 (hamiskásan) : Csillagszemek!
F1 : Hülyeség.

(Rövid szünet, miközben csak a vonatzakatolás hallatszik)

(Zörej: a fülkeajtó nyitódása)

Tiszt : Minden rendben, emberek?
F1—F5 : Igenis, százados.
Tiszt : Háború vagy béke?
F1—F5 (nevetés)

Nyolcadik jelenet
VENDÉGLŐ

Bemondó : Egy áldott jó vendéglősnél
vendégeskedtem a minap.

*(A háttérben — 1. helyzet — a harmonika szól, ugyanaz a négy
akkord ismétlődik állandóan. Az öt hang F1—F5, mintegy asztal
körül ülve, a következő helyzetben:*

<i>Hangok</i>	1
	2 4
	3 5
<i>Helyzetek</i>	1 2 3 4 5

A pincérnő hátulról elöl jobb oldalra jön, megáll az 5. helyzetben

F2 (<i>hangosan</i>)	: Vajat!
Pincérnő	: Már itt is vagyok.
F3	: Maga ad nekünk kaját,
mi magának tejet s vajat.
F5	: Fordítva! Mi adunk tejet s vajat,
maga meg nekünk kaját.
Pincérnő	: Vallami italt még?
F2	: Vajat!
F5	: Én meg te, a Müller tehene...
Pincérnő	: Vallami italt még?
F1	: E kettő itt ma egy-egy fiat kapott,
ezért lettek, mint a gyerekek, olya-
nok.
F2	: Ikrek.
F4	: Igen, mindkettőjüknek egy-egy fia
lett, ikrek.
F3	: Ad tejet s vajat.
Pincérnő	: Tessék?
F2	: Ezennel kinevezem magát anyámmá!
- (Hangos harmonikaszó)*

Kilencedik jelenet

KÓRHÁZ

Bemondó:	: Kint a kór legyűr,
kórházba kerül.
<i>F1—F5 1—5. helyzet, nővér balról</i>	
<i>F1—F5 (kórusban)</i>	: Jó reggelt, nővérke.
Betegük volnánk-e?
Nővér	: Köszönöm szépen. Kérem, egy szá-
mot mondjanak nékem.
F1	: Harminchét-öt.
F2	: Harminnyolc-kilenc.

F3	: Harminchét-nyolc.
F4	: Harminchat-három.
F5	: Harmincnyolc-hét.
Nővér	: Láz. Láz. Láz. Lázmentes. És: láz.
F2	: Négy az egyhez.
F5	: Eldöntetlen.

Tizedik jelenet

BÍRÓSÁG

Bemondó	: Ki a jogokat nem tiszteli a baloldlat nem érdemli.*
<i>F1—F5 1—5. helyzet, bizonyos távolságból a bíró (=hallgató) felé fordulva. Píró a 3. helyzetben, szorosan a hallgató előtt, tőle elfordulva.</i>	
F5	: Nos, e röpke időt tölthetném állva is. De ha ön annyira akarja, leülök én máris.
<i>(Zörej: F5 leül)</i>	
Bíró <i>(gyengéden)</i>	: Kérem, üljön hát le oda. Ön tudja, kezemben a sorsa.
F4	: E röpke időt szívesen álltam volna; ám ha így van, ülve múlatom el.
<i>(Zörej: F4 leül)</i>	
Bíró <i>(gyengéden)</i>	: Kérem, üljön hát le oda. Ön tudja, kezemben a sorsa.
F3	: Az állás nem ártott volna meg nekem; Nem segít már rajtam az ülés sem.
<i>(Zörej: F3 leül)</i>	
Bíró <i>(gyengéden)</i>	: Kérem, üljön hát le oda. Ön tudja, kezemben a sorsa.
F2	: Ahogyan álltam, ülni is úgy akarok.
<i>(Zörej: F2 leül)</i>	
Bíró <i>(gyengédség nélkül)</i>	: Az eszébe mi nem jutna? Ön tudja, kezemben a sorsa.

* — visszaadhatatlan szójáték: a „die Rechte” pl. Acc. grammatikai alak „jogokat” jelent; a „die Rechte” sing. Nom. grammatikai alak viszont „jobboldal”-t. — a ford.)

- F1 : Reszketett a térdem,
fenékre így értem.
- Bíró (*megváltozott hangon, a vádlottakera förmedve*) : Vádlottak egytől ötig — fel!
Bűnös.
Bűnös.
Bűnös.
Bűnös.
Bűnös.
... elítéllek titeket
a gaztettekért, amit elkövettetek,
amit elkövettetek *vala* és amit elkö-
vetnétek,
amit elkövethetnétek, amit elkövet-
hettetek
amit elkövethettetek *volna*, EZEN-
NEL —

(Zörej: puskatúz bizonyos távolságból, térhangzás nélkül)

- F4 (*halkan*) : bumm

Tizenegyedik fejezet
BÖRTÖN

- Bemondó : Mielőtt feltámadunk —
Kicsit még ihadd járkáljunk.
- F2—F5 *a 2—5. helyzetben (a földön feküdvé)*
- F1 (*körbejár*)
*A körbejárás az egész hangtérre kiterjed. Léptek a kőpadlón; kong-
va; mélységi hanghatás.*
- F1 (*körbejár*)
- F2 : Mit járkálsz itt?
- F1 : Nem megy ki a fejemből.
- F2 : Nekem se.
- F2 (*feláll, ő is körbejár*)
- F3 : Mit járkáltok itt?
- F1 és F2 : Nem megy ki a fejünkbe.
- F3 : Nekem se.
- F3 (*feláll, ő is körbejár*)
- F4 : Mit járkáltok itt?
- F1, F2, F3 : Nem megy ki a fejünkbe.

- F4 : Nekem se.
 F4 (feláll, ő is körbejár)
 F5 : Mit járkáltok itt?
 F4 : Vallakinek nem megy ki a fejéből.
 F5 : Nekem se.
 F5 (feláll, ő is körbejár)

Tizenkettedik jelenet
 AGYONLÖVÉS

Bemondó : Jól bömböltél, oroszlán.

F1—F5 1—5. helyzetben, háttal a hallgatónak, szorosan előtte. Tiszt 1. helyzetben, távolabb. Kezdetől fogva hallatszik egy kis szakasz menetelése. A katonák középre jönnek (kb. a 2—4. helyzet). F1—F5 egyformán tompán beszélnek.

- F1 : így.
 F4 : így.
 F2 : így.
 Tiszt : Szaakasz —
 állj!
 F5 : így.
 Tiszt : Feeegyvert —
 váálllhoz!
 F3 : így.
 F1—F5 : így!
 Tiszt (hangosan) : TŰZ!

(Zörej: puskatűz)

*(Zörej: a golyók tompa becsapódása F1—F5-be, halk sóhajok a 2. és 5. helyzetben, a testek szabálytalan ütemű összecsuklása —)
 (— éles átmenet hangos harmonikajátékba; az 1. helyzetben, mindig ugyanaz a három akkord; majd a bemondó, a harmonikaszótól szinte túlharsogva, alig érthetően:)*

Tizenharmadik jelenet
 VENDÉGLŐ

Bemondó (a harmonikaszótól majdnem túlharsogva)
 : Egy áldott jó vendéglősnél
 vendégeskedtem a minap.

Az öt hang, F1—F5, mintegy asztal körül ülve, a következő helyzetben:

Hangok	1
	2 4
	3 5
Helyzetek	1 2 3 4 5

A pincérnő hátulról (jobbról) az 5. helyzetbe jön.

- F5 : A bal felőli megtántorodott.
 F2 : Az enyém simán összecsuklott.
 F3 : Az enyém meg térdre hullot.
 F4 : Jobb felől az olyan képet vágott mint akit a tolvaj épp megvágott.
 F1 (nevetve) : Mi vagyunk ám az igazi diótörők!
 (rövid szünet)
 F2 : Pincérnő!
 Pincérnő : Valami italt még?
 F2 : Vajat!
 (Hangos harmonikaszó)

Tizennegyedik jelenet
SZÜLŐÖTTHON

- Bemondó : Amíg gyerekek lesznek,
addig lesznek gyerekek.
 5 bömbölő csecsemő 1—5. helyzet
 5 nővér kórusa 1—5. helyzet
 F1—F5 (mint apák) 1—5. helyzet
Az 5 csecsemő bömbölése szakadatlanul tart a jelenet végéig.
 Kórus : Egy fiú, egy szép fiú!
 F1 (szenvtelenül) : Aha.
 F2 (ugyanúgy) : Aha.
 F3 (ugyanúgy) : Aha.
 F4 (ugyanúgy) : Aha.
 F5 (ugyanúgy) : Aha.
A csecsemők bömbölése változatlan hangerővel még néhány másodpercig tart, majd hirtelen abbamarad, fade-out nélkül.

Bécs, 1967 június

DANYI Magdolna fordítása

HANG ÉS JÁTÉK

(A fordító jegyzete)

<i>spiel</i>	<i>ist ein</i>	<i>imperativo</i>
<i>hör</i>	<i>ist ein</i>	<i>imperativo</i>
<i>hörspiel</i>	<i>ist ein</i>	<i>doppelter imperativo</i>

Az „Öt férfi emberek” („Fünf Mann Menschen”) talán a legismertebb német nyelvű kísérleti hangjáték, s egyben mára a kísérleti hangjáték hagyományteremtő őse, a hatvanas évek felében kialakult műfaj „klasszikus” darabja. Az „Öt férfi emberek” Jandl és Mayröcker írói együttműködésének első eredményeként, mit majd számos közösen írt hangjáték, vagy ahogyan Jandl még nevezi, „szabadjáték” követ, 1967-ben íródott, s 1968-ban került sor rádiófonikus realizálására Jandl társrendezői közreműködésével, hogy 1969-ben megkapja az előző év legjobb hangjátékának kijáró „Háborúsvakok hangjátékdíját” („Hörspielpreis der Kriegsblinden”). Az elismerést regisztráló korabeli kritika, miközben fogékony/lelkes befogadónak bizonyult, nem egyszerűen a hagyományos hangjátéktól való eltávolodást érzékelte, hanem egyben a „nyitásban” bennerejlő lehetőségeket; az „új műfaj” megszületését ünnepelve, előre vitette a kísérleti hangjátéknak a német nyelvterületen a hetvenes években bekövetkező expanzióját. „Az »Öt férfi emberek«-kel új korszak kezdődik: A jövő hangjátéka egy olyan összesítő műalkotás, amelyben a világ lármájának és az emberi nyelvnek ugyanaz a kifejezőerő jut.” (Manfred Leier, 1969).

Az „Öt férfi emberek” persze, egyrészt, nem volt minden előzmény nélkül, másrészt, nem is jelent még teljes szakítást a hagyományos hangjátékokkal. Ez utóbbi mellett bizonyíthat a Jandl és Mayröcker által sokszor felidézett, e hangjáték írása előtt történt látogatásuk a hagyományos hangjáték mesterül elismert Günter Eichnél, aki a hangjáték műfaji korlátait érzékelve mintegy a hagyományos hangjáték határaihoz érkezett, s a vele folytatott beszélgetésüket, miszerint „a hangjáték a lírához/vershez legközelebb álló műfaj”, Jandlék mint „megvilágosodásuk pillanatát” tartják számon. A vers és a hangjáték közelségére és közelíthetőségére azonban Eich legfeljebb ráeszmélt, lényegileg értelmezni majd Jandlék fogják. Az „Öt férfi emberek” szöveggönyve azonban még kompozicionálisan őriz magában hagyományos elemeket, mégpedig legszembetűnőbben a cselekményfonál linearitásának a megőrzésében. Az öt férfi élettörténetét a születéstől a halálig követő „alakulásdráma” (Leier) — Jandl egy későbbi beszélgetés során „negatív mítoszt” teremtő/kifejező „parabolának” is nevezi (Jörg Drews, 1983) — kétségtelenül épít arra az iradalmiságra, amit „mimetikus művészetnek” szokás/lehet nevezni. Legalább eny-

nyire nyilvánvaló azonban az is, hogy az „Öt férfi emberek”-nek nemcsak rádiófonikus megvalósítása, hanem maga a szöveggönyve sem értékelhető már ez irodalmiság mércéivel.

Nincs okom elhallgatni, hogy Jandl/Mayröcker hangjátékának jól érthető/értelmezhető „eszmei üzenete” van, egy, az emberi létezésről, létformákról megfogalmazott keserű tapasztalat, — annál is inkább, mint-hogy a kísérleti hangjátékkal mint olyannal szemben elhangzó bírálatok épp ezt hiányolják rendre. Az is igaz, hogy e világosan felismerhető eszmeiség nem függetleníthető a hangjáték „alakulásdráma” (akár: sorsdráma) jellemzőitől, fontos azonban hangsúlyozni, hogy itt egy merőben deduktív eljárásról van szó, ahol az „eszmeiség” mem bizonyított mélybehatoló elemzésekkel, mi több, a szerzők ennek a látszatát, a valóság fölépítésének a látszatát is radikálisan elutasítják. Elkötelezettségük intenciói másutt vannak.

A valóság analízise helyett a hangjáték a „felszínen” marad, s e felszíni struktúrákat vizsgálítja meg az átrendezés során, modellszerű láttatásának elemeiként használva őket. A valóság irodalmi felépíthetőségét illúzióknak tartó szemlélet a valóság szabványtényeiből és a verbalizált valóság szabványmondataiból építkezik. Két fogalmat kell itt megemlíteni, s ez a *redukció* és a *montázs*. „Mindig érdekelt, mi történik, ha a konvencionális párbeszéd szabványmondatait különböző személyek szájába adom” — mondta ez utóbbiról Jandl a már idézett beszélgetésben. Az „Öt férfi emberek” 13 (plusz az elsőhöz visszatérő, a születést megismétlő 14.) jelenete a létezés alapszituációját jelöli, tematikusan olyan „mini struktúrákat” jelentenek (Mayröcker), amelyek az emberi tapasztalásvilágban gyökereznek, de amelyek a maximális redukció során formává idegülnék, „ürülnek”. Az alkotói szemlélet az egyéntől függetlenedett „üres formáknak” tekinti őket, éppúgy, mint magát a nyelvet, amelyből látszat-dialógusait montázsolja. A redukció során bekövetkező jelentéstárgulás épp ezért nem a kialakult jelentés-szuggesztív szimbolikus általánosérvényűségét hitelesíti, hanem elidegenített forma-entitásként tudatosul. Vagyis a redukció és a nyelvi montázs során egy modellértékű struktúra jött létre, ahol a befogadást nem a belézés jelenti, hanem a *kitöltés*, a modell feltöltése a magunk tapasztalataival. Így láthatja Helmut Heissenbüttel a 13. jelenetet egyetlen, explicite meg nem fogalmazott formális szabvány variációinak, ahol a nyelvi kiisék paradigmatis koncentrációja a „tartalmakat” a befogadói „kiegészítés” formájában vonzza magához.

A konkrét költészet poétikájához érkeztem ezzel, anélkül, hogy itt érdemben foglalkozhatnék ennek a „nyelv anyagi természetéről” kialakított szemléletével. A kísérleti hangjáték általában, s Jandl és Mayröcker hangjátékai is, a konkrét költészetből fejlődött ki, nem függetlenül a technikai eszközök kínálta lehetőségektől, amelyek a nyelv hanganyagának térakusztikai visszaadhatóságát szolgálták, a sztereofóniától. E hangjáték írása idején Jandl már maga mögött tud egy hangjátékkísérletet, valamint

a „Hangversek” („Lautgedichte”) hangszalagon is realizált kísérleteit, bennük a hangtest fonetikai asszociációk útján történő megváltoztatása és az úgy nyert jelentésmódosulás, jelentésütközés és „jelentéselentés” nyelvi tanulmányoknak is nevezhető példaanyagával. E fonetikai/szemantikai tanulmányokból az „Öt férfi emberek” még keveset hoz (nem úgy, mint későbbi hangjátékaik!), sokkal többet merít a szójátékra, nyelvi nonszenszre, a viccre, a fekete humorra, a comics-ra építő „minimalista költészet” tapasztalataiból, azaz a bécsi kísérleti költészet irodalmi közkinccseiből. Klaus Ramm joggal mondja a hangjáték nyelvét magasfokúan művészinék, a különböző irodalmi eljárások „szűkmenetének”. A comics és az agresszív vicc szervezőelvét a lapidáris nyelv fölépülésében nem nehéz felismerni. Adós vagyok azonban egy-két elsikkadt szójáték bevalásával, — ilyen a szövegben feltüntetett mellett a „vendéglős jelenet „Butter” (vaj) — „Futter” (állati eledel, takarmány; az argóban kajja jelentéssel is) — „Mutter” (anya) szójátéka.

Az „Öt férfi emberek” modellszerű látásmódot eredményező, következetesen végigvitt, a képtelenségig fokozott *leegyszerűsítéseiben* a különböző eljárásokkal elért, a művészi játékosságot belülről szervező *attraktív humor* szuggesztív („pátosz, alulnézetből”) — mondja Jandl) jutnak szóhoz: a létminőségeink képtelenségeire, felfoghatatlanságára és elfogadhatatlanságára utaló szemlélet.

Külön elemzést igényelne a hangjáték rádiófonikus megvalósítása. Jandlék a szövegkönyvet értelmezésre váró partitúrának tartják, utalások rendszerének egy megvalósítandó alkotáshoz. A hangjáték *zörej*-struktúráját gazdagon és ifelszabadult játékossággal megvalósító rendezés egyetlen „szövegkiegészítését” említeném meg, a szülői ház jelenetének „katonásdi” részletét. Szemben a szöveg hangsúlytalan jelzésével, a zörej-effektusok egy pillanatra valóságos „háborús” atmoszférát teremtenek; a szövegjelentést eltúlzó hanghatásban „a világ kaotikus lármája” követeli a maga helyét.

Jandl/Mayröcker hangjátéka az első (német nyelvű) hangjáték, amelyben a sztereofónia nem illusztráló, díszítő stb. elemként jut szóhoz, hanem funkcionálisan, a szöveggel egyenértékű tényezőként. A precízen meghatározott beszédhelyzetekkel Jandlék a játék térhatásának a teljességét éri el, s ez nemcsak a közeledés, távolodás stb. érzékeltetésében mutatkozik meg, hanem olykor a szövegjelentés kontrasztív kitéjesítésére képesül, amikor a nyelvi minimalításra törő szövegismételesekben a változást, a különbözőt is jelölni tudja, — pl. a különböző beszédhelyzetekben, a tér különböző pontjain elcsattanó pofonok jelentésértéke az iskola-jelenetben korántsem illusztratív: az öt személyt hitelesítik.

A „kettős imperatívusú hang-játék” megvalósított játéklehetőségei közül a *kórus-effektust* kell még mindenképpen megemlíteni. A tömeghatás elérése mellett a kórus a beszéd folyamatosságának a megbontására is képesül mégpedig a „Hangversek” eljárásaira emlékeztető hatással. A szink-

rónban tartott kórus helyenkénti „csúsztatásai” révén belkövetkező önkényes (?) szókiemelésekben, a „sima” beszédfelület „megalkasztásaként” ható belső szövegértelmezésekben (a pályaválasztási tanácsadó jelenete) a magára visszamutató művészi forma nyitottsága lesz tetten érhetővé; az, amit Jandlék poétikája a jelentés/jelentésség *kötetlenségének* mond. Mert sohasem a nyelv jelentésségét tagadja ez a fajta költészet, épp ellenkezőleg, a beszélőtől elidegenült, a (történelmileg) rögzített jelentésű nyelvet kísérel meg a beszédben újra/mégis „használhatóvá” tenni.

DANYI Magdolna

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

LEGITIMIZÁCIÓ VAGY MÍTOSZROMBOLÁS

*Tűnődés az elemészti szenvedélyről, a halálcsíráról
és egy szerzői szándék kudarcáról¹*

HÓDI SÁNDOR

A modern ember számára, aki örökös hamisítások közepette él, nincs bántóbb, szomorúbb, értelmetlenebb dolog a halálnál. Már a halál pusztá megnevezése is olyan megalázó előtte, olyan gyötrelmes, viszolyogtató érzéseket vált ki benne, hogy csak kitérően, szemforgató módon tud róla beszélni.

Az ember főként életének üressége, hamisságai miatt szükségét érzi annak, hogy higgyen önmaga halhatatlanságában. Csak így, ezzel a hittel tud mindennapjainak fontosságát tulajdonítani, így tudja életét az adott formában elfogadni. Ez a tudati vakfolt tehermentesíti az elmúlástól való állandó rettegéstől. De csak látszólag és átmeneti érvénnyel, mert az elmúlás gondolatához kapcsolódó szorongás továbbra is megmarad benne, csak új tárgyhoz kötődik, más, iközvetettebb formában jelenik meg.

A halál gondolatának elfojtásával a betegség válik a pusztulás szinonimájává. A betegség lesz az, amittől legjobban félünk, hozzá tapad mindazon nyugtalanító képzetünk, érzésünk, amit eredetileg az elmúlás ténye vált ki bennünk. Elsősorban is azok a betegségek, amelyek kóreredete ismeretlen, gyógyításuk kevés reménnyel kecsegtet, s diagnózisuk felér egy halálos ítélettel.

Közbevetőleg hadd jegyezzük meg: vannak a pusztulásnak más formái is, amelyekttől — például a közlekedési balesetektől — gyakoriságuk és végzetes kimenetelük ellenére korunk embere egyáltalán nem retteg. Úgy tűnik, mintha ezt a rizikót valamiként bekalkulálná életébe, s csak a betegségekre tekint azzal a rosszálló érzéssel, hogy halhatatlanságába vetett hitéből csúfot űznek. A betegségeknek ez a megkülönböztetett szerepe nem marad érzelmi, tudati következmények nélkül. Eredeti jelentőségüktől és valódi természetüktől függetlenül új, érzelmi, gondolati tartá-

¹ Susan Sontag: *A betegség mint metafora*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.

lommal telítődnek, az ember társadalmi közérzetének és helyzetismeretének metaforikus kifejezőivé lesznek.

A találékony emberi elme több betegséget is felruházott a metafora díszivel. Korábban a tuberkulózist, az elmebajt, a szifilisz, míg ma elsődlegesen a csaknem kizárólag a rák az, ami kóros betegéget kelt, és jelképévé válik minden ellenséges hatalomnak és rombolóerőnek.

Susan Sontag népszerű amerikai esszéíró *A betegség mint metafora* című könyvében ezekkel a szerfelett bonyolult és fontos kérdésekkel foglalkozik. Arra keres választ, hogy milyen kulturális attitűdök, milyen politikai és gazdasági tényezők fejeződnek ki koronként a különböző betegségetmetaforákban, hogy „miféle, embert büntető, illetve bizalmas képzetek” tapadnak e metaforákhoz.

Könyvének legfőbb erénye újszerű és bátor kérdésfeltevése. És ezt méltányolnunk kell akkor, is ha a kitűzött cél és a megvalósult szándék között nagy szakadék is mutatkozik, ha a szerző szenvedélyes előadasmódja, megállíthatatlan szóáradata ellenére sem tud meggyőzni bennünket lényegi mondanivalójának helytállóságáról, s ha — az ő kifejezésével élve — „a tudat határvidékeit” bejárva, az emberi gondolkodás általa legjellegzetesebbnek tartott vonásait vizsgálva, vélt célkitűzésének: a baljós metaforák „megvilágításának és felszámolásának” olyképpen tud eleget tenni, hogy eközben mítoszokra épít ő maga is.

Susan Sontag könyvének bevezető soraiban nagy nyomatékkal közli: nem a betegség „valóságos geográfiája” érdekli, vagyis nem a betegségek természetével, mibenlétével kíván foglalkozni, hanem a betegségek „átvitt értelmű és metaforikus” értelmezésével, a különböző kórállapotokhoz fűződő képzetekkel, hiedelmekkel. Ennek ellenére könyvének egésze — a szépirodalmi művekből vett gazdag példatára, körleírásai, a mítoszok táptálajaként értelmezett elméletek kritikai bemutatása — nagyon is meghatározott betegségkonceptiót kínál fel, illetve vesz védelmébe egy másik, tulajdonképpen korszerűbb betegségfelfogással szemben, amit Susan Sontag érezhetően nem kedvel, és e témakörben való olvasottsága ellenére kellő mélységében és vetületeiben nyilvánvalóan nem ismer. Sajátos módon éppen ettől a belső ellentmondástól válik pszichológiai szempontból izgalmas olvasmánnyá Susan Sontag könyve. Talán azért, mert mindenél szemléletesebben példázza az emberi gondolkodásnak azt a másik — Susan Sontag által fel nem ismert, ám beállítódásával annál következetesebben képviselt — jellegzetes sajátosságát, hogy mennyire hajlik a dolgok leegyszerűsítésére, mennyire szeretne hinni azok „egzaktságában”, egyértelműségében.

Susan Sontag „kivülről”, szépiróként közelít az orvostudomány és a pszichológia határterületének elméleti kérdéseire, ezeknek a tudományágaknak a betegség—egészség kérdéskörében megnyilvánuló bizonytalan-kodáshoz, tétova útkereséshez. „Kivülállóként” látszólag abban a kényelmes helyzetben van, hogy „felülvizsgálhatja” e tudományágak megalapo-

zatlannak, elhamarkodottnak tűnő feltevéseit, az új koncepciók nehezen leplezhető ideologikus vonatkozásait, s legfőképp a komolytalannak tetsző hipotézisek köztudatba való begyűrűzésének hatásait. A „kívülálló” előnye azonban olyan kérdéskörben, amelyben a valóságbeli viszonyok megítélése nemcsak szaktudományos, hanem társadalomfilozófiai konzekvenciával jár, meglehetősen kétes érték. Mert lehet, hogy a fényképezésről remek tanulmányt tud valaki írni némi olvasottság és esztétikai érzékenység révén, mint például Susan Sontag is, s hogy az olyan ügyes tollforgató s jó problémaérzékelő, mint ő, „bennfentes tudósításai-
val” a tudásszomjas olvasók bizalmába tud férkőzni, az élet és halál, egészség és betegség kérdésköréből azonban futtában elspekulálva a dolgok fölött, és hozzáolvasva a témához valamennyit, aligha lehet újat, értelmeset, előremutatót mondani.

Ha Susan Sontag könyve, *A betegség mint metafora* mégis izgalmas olvasmány, ha a szerző a fedezet nélküli bizalom révén tovább növeli olvasótáborát, annak — többek között — éppen az élet sötét oldalát, a betegségekhez tapadó félelmek világát övező hallgatás a magyarázata. Illetve az, hogy Susan Sontag szenvedélyes hangvéellel, világos és áttekinthető formában elő mer hozakodni olyan témával, amiről általában csak néhány szaktudós értekezik nehezen megfejthető szakzsargonban egymással.

A tanulmány szerzőjét sérti a halálos betegséget, nevezetesen a rákot övező hallgatás és hazudozás. Úgy véli, hogy „a rákról kialakított képünk és az erre épülő metaforák vallójában kulturánk hiányosságainak, a halál, gondolatához való felszínes viszonyulásunknak a kifejezései, azt fejezik ki, hogy félünk szembenézni érzelmeinkkel, hogy felelőtlenül és hányavetien kezeljük a »növekedés problémáit«, hogy, jóllehet okkal, félünk a történelem egyre brutálisabb megnyilvánulásaitól”. A könyv minden sorát az a meggyőződés hatja át, hogy ha sikerülne „a betegség fogalmának módosítása és mitikus jelentésétől való megfosztása”, ha sikerülne véget vetni a hazudozásnak, emberhez méltóbb lenne életünk és elmúlásunk.

„A végzetes betegséget mindig is az emberi jellem végső próbájának tartották”, írja Susan Sontag. A tizenkilencedik század például nem vette jó néven, ha bárki „megbukott a vizsgán”. Ezzel szemben a huszadik században megtanultunk a betegekkel kétértelműen beszélni, a végzetes kór eltitkolásának változatos társadalmi szabályai alakultak ki, és az igazságot különben sem volna célszerű közölni, mert ma már az emberek túlnyomó többsége képtelen lenne halálos betegségének diagnózisát elviselni. Így például „a legtöbb rákos ember lelkiileg belepusztul, ha megtudja, milyen betegségben szenved”, mondja Susan Sontag. Igaz viszont, teszi hozzá, hogy a múlt században, amikor is a tbc volt a rettegett betegség, annak irodalmi átszellemítése és rémségeinek szentimentalizmusa révén az elbukottak megváltást, az erényesek új erkölcsi magasságokat

nyertek. A betegség mintegy alkalmat adott arra, hogy az emberek „életükben egyszer jószágosan viselkedjenek”. Ma viszont, amikor a rák szó kiejtését is „trágárságnak érezzük, förtelmes, viszolygatót illetlenségnek”, nincs semmi, ami a beteg helyzetét erkölcsileg megkönnyíthetné. Ellenkezőleg. A csúf és undorító betegségre a környezet mint valami „megérdemelt büntetésre” tekint, amit ugyanakkor a „tabu” légköre övez, azaz nem illik, nem szabad róla beszélni. A betegek és nem betegek állandó hazudozása, Susan Sontag véleménye szerint, megfosztja az embereket attól a lehetőségtől, hogy szörnyű betegségük révén felismerjék elkövetett hibáikat és életükön át tartó önámításukat. Mert sok-sok ember, véli Susan Sontag, csak a haldoklásban néz(hetne) szembe életében először az igazsággal, csak betegsége fed(het)ti fel életének minden hazugságát.

Nehéz szavak, súlyos vádak ezek. Kerüljünk hát egy kicsit előjük.

Az emberek mindig is hittek abban, hogy a betegség valami egyénit tárt fel a beteg személyéből. Nem minden betegségről vélekedtek így, hanem csak némelyekről. Azokról, amelyek eredete ismeretlen volt előttük, amelyek „halálos nyilvesszőként” értek utol egy-egy embert. A betegségek többségéről, így például a bubópestisről, koleráról, feketehimlőről, tífuszról stb. másként vélekedtek, tudatukban ezek kollektívák és közösségek betegségeiként szerepeltek. Nem jártak együtt olyan individuális megkülönböztetettséggel, vagy inkább megbélyegezettséggel, mint a szifilisz, elmebaj, tbc korábban, vagy a rák napjainkban. Ez utóbbi betegségek, a betegségek sajátos mitológiája szerint, büntetésképpen, csaknem céltudatosan támadják meg az embert. Mindenképpen „bizonyos lelki alkatú” emberek kapják meg őket. És ez — mondja Susan Sontag — nemcsak a laikus emberekre jellemző vélekedés, az orvosi gondolkodás is hajlamos ilyen értelmezésre. Ma például, a kor mitológiája szerint „az érzéktelen, gútlásokkal küzdő-érzelmeit elfojtó embert” tartjuk rákra hajlamosnak, szemben a tizenkilencedik századdal, amikor a szenvedélyes, de érzelmeit elfojtó, tbc-érzékeny ember képe kísértett.

Hogyan lehetséges, veti fel a kérdést Susan Sontag, hogy a „betegségre fogékony” személyiség képezte nem kapcsolódott a kolerához, maláriához, bubópestishez, feketehimlőhöz stb., holott ezek a betegségek az elmebajnál, szifilisznél tbc-nél, és talán még a ráknál is, nagyobb istencsapást jelentettek a maguk idejében? Mi a magyarázata annak, hogy mégis ez utóbbi betegségek váltották ki „szent borzadályt” az emberekből?

Susan Sontag a magyarázatot abban látja, hogy míg a többi betegség erkölcsileg közömbös, addig az elmebaj, szifilisz, tbc és ma a rák diagnózisa mély „morális pszichológiai ítéletet” mond a beteg felett. E morális pszichológiai ítélet valamilyen formában mindig is jellemző volt azokra a betegségekre, amelyek megismerhetetlennek, titokzatosnak tűntek. Az antikvitásban például — fejtegeti Susan Sontag — ezeket a betegségeket „isten büntetésének” tartották, míg ma, a modern ember félelmi fantáziáiban, lévén, hogy többségükben istent nem ismernek, a szörnyű beteg-

ségek valamiféle önbüntetésként értelmeződnek. A betegség büntetésjellegű felfogását tulajdonképpen a tizenkilencedik században kezdte felváltani ez az új elképzelés. A morális magatartás megszögésével „kiérdemelt”, vagy ellenkezőleg, igazságtalannak tartott (isteni) büntetés helyett ekkor kezdtek az ember valamilyen *belső kifejeződését* keresni a betegségekben. Susan Sontag helyesen mutat rá, hogy voltaképpen ez a betegségfelfogás is moralizált, csak itt áttételesebben, a jellem kifejeződéseként hordozza magán a betegség a bűnhődés motívumait. A betegség nem a jellem büntetése, hanem maga a jellem, pontosabban meghatározott jellem következménye.

Az új mitológia szerint — idézi Susan Sontag Grodbeck szavait — „a beteg ember maga teremti meg betegségét”. Ezt erősíti meg Karl Menninger is, aki szerint a betegség oka legnagyobb részét „a betegnek a környezethez és saját magához való viszonyában rejlik”. Susan Sontag értelmében ez a mitológia a „megbetegedés felelősségének a súlyát a betegre hárítja”, és a gyógyítást, illetve a gyógyulást is attól teszi függővé, hogy él-e még a beteg... fájdalmas próbáknak alávetett önszeretete?” Mintha a modern embernek mindenekelőtt a lelki életét kellene rendeznie ahhoz, hogy a legveszedelmesebbnak tartott betegségeit megelőzze, illetve kigyógyuljon belőlük. Mi tagadás, a modern embernek e téren éppenséggel volna mit rendeznie, hiszen korunkban nemcsak a regényekben jelennek meg a nyugtalan, megkeseredett, érzelemszegény, önpusztító emberek, hanem a mindennapi valóságban is. A szeretetlenség, s egyúttal a szeretetre való képtelenség, az érzelemszegény kapcsolatok, az erőtlén kötődések, az izoláció, külső és belső elmagányosodás rosszkedvű, megkeseredett, önpusztító embereket eredményeznek, akik korunk mitológiája szerint — többek között — a rák eszményi várományosai.

A rákot az érzelmi élet kifejezőképtelenségének tartja a közmegejtélés: a kifejezőképtelenség betegségének. Ez az érzelmi kifejezőképtelenség „önmagunk elárulásának következménye”, a test és lélek „hütlenségének”. Éppen ezért a rák diagnózisa morális ítéletet vált ki az emberekben: rosszállást és megvetést fejez ki a beteggel — annak erőtlén, érzelemtelen magatartásával — szemben. A rákos embert mély szánalommal „lenézzük”, mondja Susan Sontag, „mert elveszítette az élet játszmáját”. Számos kiemelkedő egyéniség „rákját politikai vereségük eredményeként és becsvágyuk hanyatlásának jeleként tartjuk számon”, mondja, akik ösztönös lemondásukért bűnhődtek a borzalmas halállal.

A betegségek metaforái azonban nemcsak az egyént bélyegzik meg, hanem azt a társadalmat is, amelyben az ember a kárhoztatott magatartásra kényszerül. Így például a tbc és a rák metaforái mint „az elnyomás elméletét és gyakorlatát elítélő” képzetek értelmezhetők. Az „elnyomás — mondja Susan Sontag — az a környezet, amely az embert megfosztja erejétől (a tbc esetében), illetve a mozgékonyaságtól és spontaneitástól (a rák esetében)”. Susan Sontag különösen a tbc és a rák meta-

foráinak szentel nagy figyelmet. Gazdag fantáziával mutatja ki például, hogy a rákhoz fűződő képzetek milyen átalakuláson mennek keresztül, hogy a rák jellemzésében hogyan jelennek meg az orvosi terminus technicusok mellett, majd ezek helyett a hadviselés nyelvéből származó kifejezések, a háborús metaforák, a politikai zsargon s végül a szci-fi forgatókönyv elemei.

A két betegséget párnuzamba állítva megállapítja, hogy amíg a tbc a gyengédség, az érzékenység, szomorúság és erőtlenség kifejezésére szolgált, a rák „könyörtelen” és „kérelhetetlen”, mint a „romlás” látható formája, a „pusztulás emblémája” borzalomérzést kelt az emberekben, és szégyenletes. A tbc kétértelmű metafora volt: gondolatilag előfeltételezte ugyan a „büntetésre”, „bűnhődésre” szolgáló okot, de egyúttal valamiféle személyi kifinomultság, arisztokratikus átszellemültség jele is volt. A rák viszont csak „sorcsapást” jelent, a testben megbúvó „csúfságot”, „rothadást”, „barbárságot”.

A tbc-vel kapcsolatban azt tartották hogy az „kapta meg, akinek „életcreje megsérült vagy elfecsérlődött”. A rák viszont — Reich munkássága nyomán — mindinkább olyan értelmezést nyert, hogy „a fel nem használt energia és az érzéktelenség” betegsége. A betegségek politikai retorikájában a „gonoszság” metaforája, ami fatalizmusra buzdít és szentesít minden szigorú intézkedést a társadalom különböző „rákfénéivel” szemben. Susan Sontag jó érzékkel tapint rá ennek kapcsán az irracionális gonoszságot kifejező betegségképzetek politikai szerepére. Ma a rák, korábban a szifilisz játszott ilyen szerepet. Reich fejtegetései nyomán felhívja figyelmünket arra a körülményre, hogy „a Mein Kampf szifiliszről szóló hátborzongató fejtegetéseiben szexuális és politikai szorongások jelennek meg a betegség iképében”. Ugyanakkor elmarasztalja Reicht, amiért ő maga is sok mindent belevetített a rák értelmezésébe, amikor azt a modern kor bajainak metaforájaként használta.

Susan Sontag nem elégszik meg a Reich és mások által felkínált, a modern ember érzelmetlenségére és cselekvésképtelenségére alapozó betegség értelmezésével. Azt firtatja, hogy milyen kulturális attitűdök, milyen politikai és gazdasági tényezők fejeződnek ki a betegségekkel, nevezetesen a tbc-vel és a rákkal kapcsolatos hiedelmekben, elképzelésekben. És ennek során vitathatatlanul fontos értelmezési támpontokat kínál fel, elsősorban a metaforák ideologikus természetét illetően. „Abban a korban — írja —, amikor a produktivitás útjában nem álltak gátak, az ember attól félt, hogy nem rendelkezik elegendő energiával. Korunkban, a gazdasági túltermelés pusztításának és az egyént elnyomó bürokrácia terjeszkedésének korában viszont attól tartunk, hogy túl sok bennünk az energia, és nincs lehetőségünk rá, hogy ezt az energiát felszabadítsuk.” A korai kapitalizmusban — folytatja fejtegetését — a tbc-ét „a tizenkilencedik század *homo economicus*-ának rossz tulajdonságait sűrítő képekkel jellemzik: a fogyasztással, a pazarlással, az életerő elherdálásá-

val.” A fejlett kapitalizmusban viszont olyan gazdasági rendszer jön létre: amely „a vágyak irracionális kielégítésén alapszik”. A rákot is ennek megfelelőképp „a huszadik század *homo economicus*-ának rossz tulajdonságait sűrítő képekkel jellemezzük: a torz fejlődéssel; az energiák elfojtásával, azaz a fogyasztás és a költsékezés megtagadásával.”

Susan Sontag bízik abban, hogy a rák metaforája egyszer majd elavul, s reméli, hogy erre sokkal előbb sor kerül, mintsem hogy megoldódniának azok a problémák, amelyekhez a kor mitológiája kapcsolja. Reményét arra alapozza, hogy a rák minden valószínűség szerint „egyetlen betegség”, amelyről idővel kiderül majd, hogy a tbc-hez hasonlóan egyetlen kórokozója van és egyféle kezeléssel lehet majd gyógyítani. Felveteleze az „egyetlen betegség” egyetlen „fizikális okozóját”, valóban valószínűnek látszik, hogy ellenszerére is rábukkanjunk.

Susan Sontag bizakodó, mert a tbc-vel való analógiát perdöntőnek tekinti. Annak ellenére, hogy ma a rákkérdés szakértői tucatnyi tényezőt tesznek a rák kialakulásában felelőssé, a környezet karcinogén anyagaitól kezdve, testünk örökletes, genetikuss adottságain át, az immunvédekezés — korábbi betegség, vagy lelki trauma nyomán fellépő — legyengüléséig. Emellett — és Susan Sontag kénytelen ezzel is szembenézni — sok kutató állítja, hogy a rák nem is egy, hanem valójában „több mint száz klinikailag különböző betegség”, s ennek megfelelően minden ráktípust külön vizsgálat tárgyává kell majd tenni — miután természetesen differenciálni tudjuk őket egymástól —, és a jövőben az egyes ráktípusoknak megfelelően többféle gyógymód fog kialakulni.

Azt, hogy a kutatók a rák okozóját több tényező együttesében keresik, Susan Sontag a mára már megdőlt tbc-elméletekhez hasonlítja. Szerinte az efféle okoskodás csak olyan betegségekkel kapcsolatos gondolkodásmódra jellemző, amelynek az okozóját nem ismerjük.

Lehet, hogy igaza van neki. Egyelőre azonban az „egyetlen betegség” és egyetlen „fizikális ok” felvetelezése semmivel sem látszik valószínűbbnek, mint a többtényezős elméletek. S ha Susan Sontag a több tényezős elméletekkel szemben azért táplál ellenérzéseket, mert az ilyen betegségek — megítélése szerint — a legalkalmasabbak „a társadalmilag vagy morálisan rossznak tartott jelenségek metaforikus ábrázolására”, ám legyen, joga van ehhez. Nagyobb baj az, hogy egyszerűs mind úgy véli, hogy az egyetlen fizikális okra redukált betegségszemlélet teljességgel mentes a „szubjektívizmustól”, illetve a társadalmi, morális tényezőktől. És ez az a pont, ahol Susan Sontag az új mítoszok ellen hadakozva régi mítoszok védelmét vállalja.

Susan Sontag „ostoba és veszélyes” elméletnek tartja azt az elképzelést, hogy az érzelmek bizonyos betegségek megjelenéséért felelősek lennének. Legkevésbé a rákkal kapcsolatban hajlamos elfogadni ezt, abból kifolyólag, hogy a tbc esetében is, lám, alaptalanok voltak az efféle elképzelések. És ha kiderült, hogy kórokozók idézik fel a tuberkulózist és nem

a „lehangoló érzelmek”, hogyan lehetne hinni abban, hogy „a bánat és aggodalom” a rákra fogékonytá tesz? A mai képzelgések, mondja, amelyek a rákot az érzelmi visszahúzódással, az önbizalom hiányával stb. magyarázzák, várhatóan nem bizonyulnak majd tartósabbnak, mint a tuberkulózishoz fűződő hasonló hiedelmek.

Bár így lenne. És egy újabb Koch mielőbb rábukanna e szörnyű kór vírusára.

Ez az egyértelmű analógia azonban a tuberkulózissal kissé sántít. Nehéz hitelt adnunk neki, mert egyszerű hitet takar. Kórokozóként csak olyasmit tud elgondolni és elfogadni, ami az orvostudomány hagyományos szemléletmódjával és gyógyító arzenáljával tökéletesen egybevág. Csakhogy a hagyományos, kizárólagosan természettudományos ismeretek által vezérelt, betegségcentrikus orvosi szemlélet fölött, amit Susan Sontag a megbízható tudás kizárólagos alapjának tart, az idő eljárt. A mai népbetegségek — neurózisok, alkoholizmus, különböző pszichés okokra visszavezethető szervi panaszok stb. — az ember teljesebb és összetettebb megközelítését és megismerését teszik szükségessé. A beteg ember testi, lelki és szociális valóságát kell ismernünk ahhoz, hogy a gyógyító munka eredményesnek bizonyuljon.

Senki sem állíthatja ma még, hogy a rák nem jelent kivételt e betegségek sora alól. Elképzelhető, hogy a polikemoterápia és immunoterápia hatásossága mellett hitet tevő onkológusoké lesz majd a babér, s mindazok tévednek, akik bármilyen formában állást foglalnak a rákra hajlamosító személyiségtényezők vagy létezési mód mellett. De minthogy ezt még Susan Sontag sem tudja, tudhatja másoknál jobban, nem is a rákra vonatkozó nézeteivel, hanem e nézeteit meghatározó betegség szemléletével van vitánk. Azzal a szemléletmóddal, amely a betegségek kapcsán kizárólag a testiségre figyel, nem számolva azzal, hogy önmagában véve az ember testisége is nem csekély mértékben *társadalmiságának megtestesülését* jelenti. Márpedig, ha az ember létezése testisége — ez a nem csekély mértékben társadalmiságának megtestesülését magán viselő testisége — és társadalmisága egyaránt jellemző, a korszerű látásmódot sokkal inkább azok a weizsäckeri gondolatok jelzik, amelyek szerint „a betegség folyamatban a beteg »létezési krízise« jut kifejezésre”. Ezért a beteget a maga emberi teljességében mint meghatározott társadalmi valóság hordozóját mint személyiséget szükséges gyógyítani.

Susan Sontag viszont nagyon ellene van az efféle „pszichologizálásnak”. Szerinte a pszichológiai értelmezés „aláássa” a betegségek „valóságát”. Minden érvet, ami az érzelmek, a frusztráció patogén szerepére utal, egy szintre hoz a tizenhatodik és tizenhetedik század hiedelemvilágával, amiddőn azt hitték, hogy „boldog ember nem kapja meg a pestist”. A hit, a boldogság, igaz, nem tesz senkit sem ellenállóvá a fertőző betegségekkel szemben, azt viszont ma már sokan vélik bizonyítottnak, hogy a csekélyvishányból, érzelmentelen kapcsolatokból, perspektívatlanságból stb. fakadó

nyugtalanság, megkeseredettség, önpusztító érzés bizonyos betegségek kialakulásában *több puszta metaforánál*.

Igaz, szerzőnket az ilyen vélemények, még ha azok szaktudományos publikációk is, szerfelett bosszantják. Nincs olyan hét — mondja felháborodva —, hogy ne jelenne meg az olvasók valamely rétegéhez szóló cikk a rák és az érzelmi élet összefüggéseiről. Ezek a cikkek ugyan tudományos felmérésekre hivatkoznak, Susan Sontag azonban nem engedi magát megtéveszteni általuk. Állítása szerint ugyanis, bármilyen számítási ellenőrzés alá esnek is ezek a kutatások, esetlegesen maradnak. Mert miről győzhet meg bennünket az, mondja, ha több száz rákos beteg kétharmada úgy nyilatkozik, hogy elégedetlen volt életével, depresszióban szenvedett, vagy szülei, barátai elvesztése révén súlyos megrázkódtatás érte? Ilyen élményekről, ehhez hasonló vagy ennél nagyobb fájdalomról valószínűleg a nem rákos emberek jelentős hányada is beszámolhatna nekünk. Elképzelhető. Ám hogy a kétségbeesés, a magány, az étellel való elégedetlenség, az érzelmi nem kielégítő kapcsolatok, a túlfeszített munka, az állandó gondterheltség, vagy a nyomorral, gyásszal terhes csúfos élet kinél milyen feldolgozást fog nyerni, kinél milyen tünetekben fog megnyilvánulni, talán mégiscsak tudományos kutatásra érdemes téma.

De nem Susan Sontag szemében, aki nem leplezi a pszichológiával szembeni mély ellenérzését. Ellenérzését azzal indokolja, hogy ez a tudomány merő „spiritizmus”, mivel lépten-nyomon a „szellem” anyag feletti uralmát igyekszik bizonyítani. Például a betegségek értelmezésével is. A pszichológiai magyarázatok nyomán ugyanis — legalábbis Susan Sontag szemében — a betegség „fizikai” értelemben valószínűtlenné válik, érzelmi és tudati folyamatként értelmeződik, a jellem megnyilatkozása lesz stb. Susan Sontag szerint a betegség pszichológiai értelmezése olyan fegyver, ami a betegségért magát a beteget teszi felelőssé. Részben akként, hogy aki a társadalmi normákat megszegi, az bizonyos értelemben — például az elmebetegség esetében — szinte automatikusan ilyen minősítésre tesz szert, részben úgy, hogy a tudattalan vágyak vetülnek ki a betegségekben. Ezekkel a sötét mesterkedésekkel a beteget arról is meg lehet győzni, „hogy a bajt meg is érdemelte”, mondja Susan Sontag.

Felháborodása, pszichológiaellenessége bizonyos értelemben jogos. Nem vitás ugyanis, hogy a pszichológia ideologikus funkciójából fakadóan bizonyos mítoszok létrehozására, védelmére, bünbakképzésre kapható. Susan Sontagnak igaza van abban, hogy önmagában véve nem elég a betegségeket az emberek szubjektív jellegzetességeként leírni és értelmezni. Értelmetlen és céltalan ugyanis a társadalmi-gazdasági viszonyok meghatározott vetületeinek hordozóit, megnyilvánítóit gyógykezelésre utalni — neurotikusok, elmebetegek esetében —, erkölcsileg degradálni vagy nonkonform magatartásuk miatt üldözni. Értelmetlen és céltalan akkor, ha *együttal* nem tesszük magát a társadalmi gyakorlatot is bíráló tárgyává. E nélkül a bírálat nélkül ugyanis, a maguknak problémákat — ha úgy

tetszik: betegségeket — kitermelő társadalmi-gyakorlati viszonyoknak a megváltoztatása nélkül, úgy az elméleti szakemberek, mint a gyakorló orvosok, pszichológusok Don Quijote-harcra kényszerülnek, hiszen paradox módon tevékenységükkel éppen hogy az általuk „megmagyarázott” és „kezelt” betegek, deviánsok újratermelését szorgalmazzák.

A tudományos társadalombírálat azonban, érkezzék az akár a pszichológia, akár az orvostudomány részéről, jóllehet az emberek közötti viszonyok humanizálását kéri számon, ritkán talál lelkes politikai fogadtatásra. A kívánatos építő jellegű dialógus és véleményharc helyett rendszerint konfliktusok alakulnak ki részben a társadalomkritika és a politikai-ideológiai szféra között, részben a társadalomkritikát felvállaló irányzat képviselői és a hagyományos, a politikai-ideológiai szférába beépült, azaz legitim szerepet vállaló szemléletmódot képviselő tudósok között.

A konzervatív ellenszegülés jó példája a Susan Sontag által preferált alapállás is, amennyiben ez a szemléletmód mind a mai napig igyekszik megakadályozni, háttérbe szorítani a betegségtünetek korszerűbb, az ember társadalmiságára nagyobb hangsúlyt fektető koncepciók kibontakozását. Az organikus szemléletű medicinát övező mítoszok máig ellenállnak annak, hogy betegségfelfogásunk megszabaduljon egy konzervatív pozitivistá ideológiától és koherens, társadalomfilozófiaiilag megalapozottabb elméletté váljon.

Összegezve a mondottakat, Susan Sontag akként tesz eleget vállalt feladatának, a betegségmetaforák megvilágításának és felszámolásának, hogy eközben egy már korszerűtlenné vált emberfelfogás és orvosi-egészségügyi szemléletmód propagálását vállalja. Képletesen szólva az emberi tudás pompás épületét úgy szeretné a régi, elavult elemektől megtisztítani, ja mítoszok és metaforák hínárjából a valóság reális összefüggéseit kihámozni, hogy eközben olyan rendszerező elv érvényrejuttatását szolgálja, ami meggátolja ismereteink szükségszerűvé vált strukturális átrendezését, a végső kérdésekben való új szempontok szerinti építkezést, de még magán a tudás épületén elodázhatatlanná vált renoválást is.

ÜZENETEK A MÚLTBÓL

(BUDAPESTI SZÍNHÁZI LEVÉL)

K O L T A I T A M Á S

A mai rendezők gyakran a klasszikus szerzők vállára állnak, hogy távollabra lássanak. Napjaink rendezői színházának legjobb előadásai világszerte a remekművek újraértelmezésével jönnek létre. A művet művésziileg és anyagilag egyaránt kockázatos; repertoárszínház csak akkor engedheti meg magának a klasszikusokkal való merész kísérletezés luxusát (különösen a jelenlegi szorult gazdasági körülmények között), ha műsordarabjainak többsége biztos közönségsikerre számíthat. A Vígszínház például, amelynek művészi válsága az utóbbi néhány évben mind a kritikai fogadtatáson, mind a közönség tartózkodásán lemérhető, idei klasszikus bemutatói előtt egy londoni kasszadarabból, Michael Frayn *Ugyanaz hátulról* (Voices off) című vígjátékából próbált erőt meríteni. Horvai István, a színház igazgatója az évad elején bejelentette, hogy fokozatosan lecserélik a jelenlegi repertoárt, amelyen többek között Pirandello *Hat szerep keres egy szerzőt* című színműve, Feydeau bohózata, *A balek*, két Peter Shaffer-siker, az *Equus* és az *Amadeus*, valamint *Az elefántember* című Bernard Pomerance-darab szerepel.

Nem biztos, hogy Frayn komédiája jobban ellenáll majd a kopásnak, mint az említett művek bármelyike, noha kétségtelenül szolid, megbízható iparosműve. Cselekménye színházban játszódik; ez ma a legdivatosabb drámai színhely. Ami az *Ugyanaz hátulról* című darabot illeti, a szerző eredeti ötlete, hogy kifordítja a színpadot, és a színpallak mögül mutatja meg egy előadás működését, azaz ebben az esetben működésképtelenségét, hiszen a darab éppen arról szól, hogy egy utazótársulat produkciója fokozatosan szétzúlik a színészek fegyelmezetlensége miatt. Hogy a színház mint téma nemesebb anyaggal is szolgálhat egy előadáshoz, arra szerencsére éppen egy új magyar darab, Spiró György *Az imposztor* című komédiája a példa. De erről később.

Amíg a Vígszínház gondzó, önjonikus darabbal előzte meg a maga nem éppen sikeres O'Neill-bemutatóját és a később várható Schiller-premiert (*Amerikai Elektra*, illetve *Don Carlos*), rendezőinek egyike, Valló

Péter a József Attila Színházban vendégeskedett. Ugyancsak Schillerrel. Nem túl szerencsésen úgy állította színpadra a *Stuart Máriát* a nagybacska szobányi térben, mintha hatalmas terület állt volna rendelkezésére. Angliai Erzsébet királynői ruhájának gigantikus, áttört gallérja a képzeletbeli plafon alá szorult. A ruhák játszották a főszerepet Beaumarchais *Figaro házasságának* szolnoki előadásán is: korabeli viseletek stilizációi, abroncvázak, szoknyák és harangszabású férfikabátok. Szilucttek és marionettek kínáltak pompás látványt, de maga a darab, amelyről XVI. Lajos egykor azt mondta, hogy előadásához előbb le kell rombolni a Bastille-t, tökéletesen eltűnt. Igaz, azóta már maga a Bastille is.

Más a helyzet Hamlettel. Őt nemzedékek óta kortársunknak tekintjük, de a színpadon csak ritkán sikerül „jó öcsöknék” látnunk (ha nem is abban az értelemben, ahogyan a király, Claudius gondolja). Most egymás után két helyen is, Pécsen és Kaposváron, kísérletet tettek egy-egy hétköznapi Hamlet megformálására.

Mindketten korunk hősei. Elég ránéznünk a színpadra, hogy lássuk, sokat változott a világ, s nem abból vesszük észre, hogy a rendezők aktualizálódnak. Mindkét előadásban török és kardok hevernek a nyílt színen, hanyagul „odakészítve”. Bárki kiránthatja, bárki használhatja őket. Itt nem félnek Hamlettől. S úgy tetszik, Claudiusnak nincs is oka félelemre. Az az elhanyagolt, gyűrött arcú, borostás Hamlet, aki itt is, ott is elveszette a csavargó a királyi udvarban, nem látszik veszélyesnek. Mintha nem találná a helyét. Mintha nem volna tisztában a feladatával. Mintha nem is volna feladata.

Be kell vallani, a kép meglehetősen kiábrándító. Hamlet lába alól kihúzták a talajt. Claudius Pécsen csupa megnyerő jóindulat, valósággal pozitív hős (legalábbis a rendező Szegvári Menyhért így nyilatkozott róla), Kaposváron, Ascher Tamás rendezésében, joviális nyaklevesekkel leplezi valódi énjét. A hamleti teendő nem egészen világos, s így mindkét királyfi frusztráltak látszik. Egyikük agresszívítással, másikuk infantilizmussal kompenzálja. Gyenekes Hamletok, közelebb a húshoz, mint a harminchoz, akik nem tudnak felnőni. Féltség vállrándítással, tehetetlen gesztussal fogadják a kizökkent idő helyretolásának rájuk háruló feladatát.

Nemzedéki Hamlet-drámákat látnánk tehát? A jelek erre vallanak. Máté Gábor Hamletjének elveszettsége Kaposváron mindenesetre generációs természetű; illik mellé a kamaszosan agresszív indulatú Leartes, és Ophelia is, aki rongybabát őriz Hamlet egykori ajándékaként. Pécsen a címszereplő Kulka János intellektuális erőfeszítései keltenek feltűnést, látjuk, amint nekikezd, hogy megfogalmazza a színészek előadásához ígért tízhúszoros mondókáját, aztán reményvesztetten összetépi az egésszet.

A két előadás az ironikus befejezésben is hasonlít egymásra. Pécsen a sírásók az utolsó jelenetekben már ott állnak a mindvégig nyitott sír mellett, hogy patogó katonazenére eltemessék a dráma végén önként belemasírozó, életben maradt szereplőket. Kaposváron játszi keringődal-

lam kíséri Fortunbras könnyed eleganciával elmondott trónfoglaló beszédét. A darabzárás pillanataiban itt is, ott is eszünkbe juthat a kiváló angol rendező, Peter Hall keserű szarkazmusa, amellyel megjegyezte, hogy nem szívesen élne abban a Dániában, ahol Fortunbras a király.

Történelmi álmok

Az *ember tragédiája* első előadásának centenáriuma és a nyomában született felújítások ismét ráirányították a figyelmet Madách Imre drámai költeményére. A *Tragédia* körüli viták egyidősek magával a művel. Vitatták történelemfilozófiai pesszimizmusát, és kérdésessé tették a drámaiság rovására érvényesülő költői erőit. Ismeretes, hogy a mű legnagyobb ellenfelei közé tartozott a kiváló filozófus-esztéta, Lukács György. A színházakat az első időkben a silány színpadtechnika bátortalanította el az előadástól, minthogy a szerző az emberiség történetét végigmesélő jelenetekben látványos effektusokat írt elő. Később éppen a nagyszabású színpadi képek vonták el a néző figyelmét a dráma filozófiai tartalmától. Ez a dilemma — látványosság vagy eszmeiség? — ámyékként követte a *Tragédia* sorsát, és csak néha jutott megnyugtató kompromisszumra. (A ritka alkalmak egyike volt, amikor a húszas években misztériumszínpadon játszották el.)

A száz évvel ezelőtti első bemutató a kor uralkodó irányzata, a történetileg hiteles díszleteket és jelmezeket rekonstruáló meiningenizmus bűvöletében fogant. Ez a képeskönyvtechnika azóta is kíséri a rendezők egy részét. Mások a gondolati tartalom érvényesítéséért szándékosan egyszerűsítettek, stilizálnak. Az egymást követő felújítások szinte a mű történelmi jeleneteinek dialektikáját utánozzák. Színes lepreollóra aszkétikus kamaradráma felel, „revüre” misztérium, tézisre antitézis — és viszont. A mű éppen szintézist létrehozó szándéka, a teremtésben végső célt kereső, teleologikus szemlélete miatt tükrözi a szokásosnál jobban a kor eszmék — és az éppen divatos színházi eszmék — változását. Elemzéssel kimutatható, hogy az egyes interpretációk annál jelentékenyebbek lettek, minél inkább kapcsolódtak a mindenkori színház fő szellemi irányzatához, játékstílusához, scenikai eredményeihez. Vagyis a *Tragédia* előadása általában akkor sikerült igazán, ha a kor színházi nyelvén szólalt meg.

A Nemzeti Színház centenáriumi előadásának rendezője, Vámos László, száz év eklektikáját kísérli meg modernizálni. Mintha csak most akarta volna színpadra állítani az autentikus, múlt századi *Tragédiát*. Szárnyas arkangyalok hozsannáznak a mennyben, Lucifer, a bukott angyalt úgy csapítják le az Úr képzeletbeli trónusa mellől, mint az egykori, színház-történeti előadásokban. A forgószínpadon festői képek sorjáznak, közülük néhány az atomkor fenyegetettségére utaló, apokaliptikus víziót tükröz, Hieronymus Bosch modorában. A színpad és a nézőtér közé kifeszített finom szövésű hálón az alvó Ádám zaklatott arcvonásait látjuk, a három

fiatal főszereplő pedig romantikus emelkedettséggel szavalja a néző számára szállóigévé vált vessorokat. Nemes és fennkölt ez az előadás; olyan, mintha mi, akik a nézőtéren ülünk, Madách kortársai volnánk. S nem ő a miénk.

Az új épületének homlokzatára Hevesi Sándor nevét fölíró zalaegerszegi színház *Tragédia*-előadása azoknak az újabb keletű interpretációknak a nyomdokán halad, amelyek a „mennyei keretjátékok” és az ennek megfelelő égi hierarchiát behelyettesítik a mai kor ideológiáival, illetve az azokat képviselő intézményrendszerekkel. Húsz évvel ezelőtt merté először megtenni egy rendező — Major Tamás —, hogy az Urat, akinek a hagyomány szerint csak a hangját halljuk, teljes „életnagyságban” a színpadra hozza. (Holott az eredeti kéziratban is így szól a szerzői instrukció.) Most Ruszt József rendezésében az Úr díszes ornátusba öltözött főpap, aki a játék elején a világteremtés miséjét celebrálja. A mai ruhában — pantallóban, baillonkabátban, puha kalapban — megjelenő Lucifer ebbe kapcsolódik bele a maga történelmet idéző, profán szertartásával. Ez az előadás fölismerte az álomképek paradoxonát, azt, hogy a történelmileg determinált ember és a megváltoztathatatlan emberi sorsot demonstráló Lucifer drámai esélyei nem egyenlőek. A paradoxon föloldása: Lucifer Ádám ellenségéből Ádám tanítómesterévé válik.

A gondolat megjelenítése egyben a legnagyobb dramaturgiai újítás is. Az előadásban nem egyetlen Ádám szerepel, hanem csaknem annyi, amennyi a múltat idéző történelmi színek száma. Az álmodó főhős mintegy megkettőződik, kívülről látja szerepeit a történelemben, mondjuk így: megfigyeli önmagát ebben a luciferi demonstrációban. Vagyis Ádámot az álomjelenetekben mindig az a színész játssza, aki alkátát tekintve leginkább megfelel az egyes jelenetek történelmi Ádám-alteregőinek. Gábor Miklós (hatvanadik évén túl) mint Lucifer szkeptikus intellektuel, aki átélte a történelem kataklizmáit, és naponta fölháborodik a világ abszurditásán. Nemi tesz mást, mint egzisztenciális és történelmi helyzetének tudatára ébreszti az embert, s feladata végeztével visszavonul. Vagyis e modern *Tragédia*-előadás fölött üres az ég: az ember maga kénytelen szembenézni létének konfliktusával.

Valakik és senkik

„Az eltűnt személyiség nyomában.” Ezzel az összefoglaló címmel jellemezhető néhány új és fölújított magyar színmű.

Molnár Ferenc *Valaki* című darabját a harmincas évek elején Berlinben mutatták be először Reinhardt-rendezésében. A kor legkiválóbb német színészeinek egyike, Albert Bassermann és Darvas Lili, az író felesége játszotta a főszerepeket. A komédia egy szellemes szélhámosról szól — Molnárnál még a szélhámosok is szellemesek —, aki grófi férjet talál ki a lányának. A lány maga is sikeres kalandornő, szép és fiatal, mindene megvan, de grófnő szeretne lenni, anélkül, hogy a cím mellé grófot is

kapna. Így a készséges apa lánya kedvéért tálcán szállítja a nem létező mágnást, névvel, jellemmel és egy bőrröndre való kellékekkel — címerrel, pizsamával, önbortóvával, frakkal, papuccsal, kitüntetésekkkel, gyermekkori fényképekkel és hajtincsel —, amelyek bevonulnak az újonnan vásárolt kastélyba, mialatt „tulajdonosuk” Dél-Amerikában vadászik. A „grófné” boldog, egészen addig, amíg meg nem jelenik a szerelmes „vetélytárs”, egy csacska fiatalember. A szerelem kölcsönös, s minthogy a fiú féltékenysége a távollévő „férj” iránt egyre tűrhetetlenebb, nincs mit tenni: meg kell ölni a nem létező, vadászó grófort. Happy end.

Az alapötlet jó, de nem tart ki három felvonáson át, így csak a poentirozott dialógusok éltetik a darabot. Valószínűleg feledésbe is merült volna — nálunk ötven éve nem adták elő —, ha a Játékszín igazgatója, Berényi Gábor nem kutat ritkán játszott Molnár művek után. Így akadt rá a Magyar Írók Szövetségének könyvtárában a *Valaki* egy példányára, amely valószínűleg háború utáni küldeményel érkezett Magyarországra, minthogy lapjain egy amerikai könyvtár bélyegzője található. Később a Petőfi Irodalmi Múzeum raktárából előkerült a darab angol nyelvű adaptációja, amelyet az ötvenes évek elején *Arthur* címmel sikerral játszottak New Yorkban. Az átdolgozást Wodehouse készítette. Amerikai környezetbe helyezte a cselekményt, a szereplőket szlenggel és amerikai humorral ruházta föl, úgyhogy amikor megpróbálták visszafordítani magyarra, senki sem ismert rá Molnár eredeti darabjára, amelyet most a Katona József színház kitűnő színésze Benedek Miklós rendezett — profi módra.

A költőként és drámaíróként ismert Gyurkovics Tibor új színműve anynyiban hasonlít az előbbi Molnár Ferenc-vígjátékra, hogy a főhősön szintén férfit hazudik magának. (Ha nem is férjet, de szeretőt. A *Fészekalja* című darabot több kritikus csehovinak találta; egyikük megkockáztatta, hogy akár *Négy nővér* is lehetne a címe. Az igazi főszereplő valójában a nővérek anyja. Kissé szarkasztikusan megjegyezhetnénk, hogy a történet mégsem róla, hanem a Férfiről szól. Pontosabban a Férfi hiányáról, mint Ugo Betti vagy Tennessee Williams egynémely darabja. Ez a Férfi — a Családfő, az Atya — meg sem jelenik a színen, hosszú évekkel korábban elhagyta a családot, éli az életét valahol a világban, csak karácsonyonként küld csekkeket maga helyett, igaz, meglehetősen tekintélyes összegekről. A magukra maradt nők az ő távollétét sínylik, az ő fényképeit nézegetik, az ő emlékéből szemezgetnek a „fészekalja” remélt melegében. Csakhogy ez a remény hiábavaló. A fantomember elszívja a levegőt a valódi élet elől. A négy felnőtt lány Apa-komplexusa ikoros személyiségtorzulással jár: egymást kínozzák, s főleg anyjukat, akinek még kéri lennének (csak negyvenhét éves), de a lányok infantilis iróniájukkal mindegyiket elüldözik. Ekkor dönt úgy az anya, hogy titkos szeretőt hazudik a lányainak, nem létező voltában ugyanolyan izgalmasat, mint amilyen az apa lehetett. A lányok „őt” már elfogadják, de amikor a hazugság lelepleződik, a szerencsétlen nő nem lát más kiutat, mint az öngyilkosságot.

A darab tárgya a szeretetvágy, de a szerzőt igazán a nagy betűvel írt Fréfitől függő nők érdeklik. Mintha ő maga bújna bele meg sem írt főhősének bőrébe, élvezné a hiányától szenvedő, borzongó, fölpezsdülő nők testmelegét, fullánkjaik hideglelős gyönyörét, hangjuk, csivitelésük, zsongásuk varázsát. A játék, amit írt, tele van fojtott érzékiséggel. A gimnazista lány frivolán mérlegeli a lehetőséget, hogy lefeküdjön-e az énektanárral, az asszony-lány egyetlen témája saját idomainak mérete, az anya csiklandós intimításokat vegyít imitált telefonjaiba. Egy fiók-Fellini teremt a színpadon képzeletbeli önmaga köré izgató asszonysereget. A játéknak tehát van hangulata, csak — fájdalom — pszichológiája nincs. Így aztán a nézőt, aki jegyet vált a Madách Kamaraszínházba, kissé váratlanul éri, amikor a kezdeti melodráma az Ádám Ottó rendezte előadás közepén átmegy bohózatba, s végül a nyakába zuhan a dramaturgiailag előkészítetlen tragédia.

Befejezésül még egy „senki” és még egy Molnár Ferenc. A ligeti hintáslegény, Liliom története vagy inkább legendája, amelynek — most már mondjuk ki — átvitt, ahogy mint színdarab is legendává vált. A kaposvári felújítás rendezője, Babarczy László a legenda helyett a valóságot vitte színre — a vurstli és a fényképészműhely hátsó udvarának csiricsaré valóságát, meg azt a mélyebb realitást is, ami a szereplők lelkében van. De nem a szavakban, nem a furcsa, dadogó, piszkos, komikus és édes ligeti szavakban, mint egykor Kosztolányi Dezső írta. Hanem a szavak mögött. Így lett a *Liliomból* az elhallgatások drámája, „szívszerelme” típusú mesterkéltszerű romantika helyett. Elsődlegessé vált a szereplők belső élete, érzéseik megélt, de csak a legritkább esetben „kijátszott” tartalma. Az előadásnak talán ez a fölfedezés a legnagyobb tette. A műka gesztusoknak itt megkülönböztetett jelentésük van, akár egy Brecht-interpretációban. Az már szinte ráadás csupán, a rendező és a díszlettervező szcenikai leleménye, hogy a huliámvasút deszkából összerótt építménye, amely különben csak a vurstlihangulat szikárabb változatát képviselné, játékközpontot is kap: rajta viszik az „égbé” Liliomot. A ligeti realitás transzcendens folytatása a lábát lógázó angyallal, a minden ajtónyitáskor kicsapó, szemet vakító mennyei fényességgel, bájos ironiája révén pompás ötlet. A drámáról alkotott egységes kép végeredményben az értelmezés „szociográfiai” hitelének köszönhető. Babarczy lefejtette a figurákról a mézeskalács-bevonatot. A műcselédről és a műosibészről kiderült, hogy valódi emberek tudnak lenni; költőiségük belső tisztaságukból ered. Mindketten a szolgálatot hagyták ott, keményebbek, dacosabbak és büszkébbek annál is, hogy egymásnak szolgáljanak. A szabadságvágy és az élet lehetetlensége épít középük falat. Sanyamú dráma — az összkép szürkéje, mint valami régi, raszteres fotográfia, a múltból előhívott perifériális életvalóság dokumentumává válik. A faácsolat fölött pislogva kattog a színész villanykörtekből kirakott vurstlireklám, Liliom és Julika a halá-

lon túl összefogódzva siklik a hullámvasúton. Így a visszacsempészett érzelmes legenda sem hiányzik az előadásból.

Történelmi példák

Megszületett az évad első új magyar drámasikere: a Katona József Színház bemutatta Spiró György *Az imposztor* című komédiáját.

A harmincnyolc éves Spirónak eddig három darabját játszották. Az egyiket maga rendezte, ami a magyar színházban szokatlan eset — ezen kívül mindössze egyszer fordult elő —, és jól mutatja kalandokat kedvelő természetét. Spiró drámaírónak vallja magát, jelenleg a kaposvári Csiky Gergely Színház dramaturgja, de költőként, műfordítóként, esszéistaként és egy időben kritikusként is jeles eredményeket ért el. *Az Ikszek* című regénye 1981-ben jelent meg. *Az imposztor*, noha nem a regény dramatizált változata, nélküle nem jöhetett volna létre.

Az Ikszek az 1810-es évek második felében játszódik a felosztott Lengyelországban, pontosabban Lengyelországnak abban a részében, amelyet a Szent Szövetség győztes hatalmai a bécsi döntés alapján Oroszországhoz csatoltak. A regény központi alakja történelmi — vagy inkább színháztörténelmi — személyiség: Wojciech Bogusławski, a híres színész, „a lengyel színház atyja”, aki több mint három évtizedig a lengyel színháztörténet legfőbb irányítója volt, mígnem tönkrement és eladósodott. A széles epikus sodrású mű hatalmas tablót fest a társadalmi, politikai és színházi viszonyokról, amelyek közepette Bogusławski — ravaszkodások, kompromisszumok, manipulációk árán — igyekszik fenntartani magát és színházát.

Az imposztor születésének körülményei merően szokatlanok. A regény olvastán alkadt ugyan színházi dramaturg, aki fölvetette a szerzőnek a dramatizálás gondolatát, Spiró azonban az anyag epikus természetére hivatkozva nem állt kötélnek. Váratlanul azonban egy másik ajánlatot is kapott, a hetvenötödik évéhez közeledő Major Tamástól, aki egyenesen azt kérte, hogy neki írjon darabot, pontosabban szerepet *Az Ikszek*ből. Ennek a csábításnak már nehéz volt ellenállni. Annál inkább, mert a regény Bogusławskija sok tekintetben emlékeztet Majorra — nem lehetetlen, hogy a Nemzeti Színház egykori igazgatója egyike volt a figura modelljeinek. Így született meg *Az imposztor*, amely a több mint hatszázoldalas regény egyetlen epizódját bontja ki háromfelvonásos komédiává.

A darab a vilnai lengyel színházban játszódik, ahová Bogusławski vendégszereplésre érkezik: szerződése szerint Tartuffe-öt kell eljátszania. (Részben innen származik a komédia címe: *Az imposztor* az alcíme Molière vígjátékának.) A főként lengyelek lakta Vilna szintén az Oroszországhoz csatolt terület része; a nemzeti kultúra ápolása itt kétszeresen hazafias tett. Bogusławski föllépése ilyen körülmények között különösen kényes. A Mester, ahogy hódolói szólítják, már afféle jelképes figura, egy személyes nemzeti intézmény, akinek az érkezése veszélyes indulatokat

szíthat. Másfelől viszont, ha a vendéjáték sikeresen lezajlik, alkalmas az adott politikai helyzet igazolására. A hangulat tehát Boguslawski érkezése előtt meglehetősen feszült. A színészek az élő legendát várják, a társulatba beépült besúgók a veszélyes lázítót.

És érkezik egy fáradt, rozszant, cinikus öregember, akit csak az üzlet érdekel. Boguslawski szóba sem áll senkivel, míg csak le nem számolják a kezébe a felléptidíjat, többet, mint amennyi a vilnai színészek egész évi fizetése. (Amit egyébként sem kapnak meg.) Nemsokára kiderül, hogy bár ő fordította lengyelre a *Tartuffe*-öt de sohasem játszotta, és így nem is tudja a címszerepet, amiben este föl kell lépnie. A csodát váró társulat és a veszélyt szimatoló hatalom egyaránt csalódott; az előbbi reményvesztett-kárörvendően, az utóbbi megkönnyebbülten. Aztán elkezdődik a *Tartuffe próbája* — Spiró darabjában ez tölti ki a teljes második felvonást —, és Boguslawski egyre jobban belelendül. Eltűnik a megfáradt öregember, hogy feltámadjon a Mester, aki előragyogtatja a darabból, a színházból a művészi igazságot. A színészek bámulnak vagy lelkesülnek, magy részük, pedig nem is érti, mi történik — hiszen egy csapásra nem lehetnek okosabbak vagy jobb színészek, mint eddig —, csak az igazgató dühöng, ment fél, hogy túl jó lesz az előadás, „mondanivalója” támad, abból pedig mindig baj származik.

Boguslawski azonban nem volna maga is „imposztor”, ha nem csavarna még egyet az eseményeken, nem követne el molière-i csínyt. Úgyesen eltávolítja a *Tartuffe* előadásából a bölcs királyi döntést hírül hozó szereplőt — egyszerűen följelenti a szerepet játszó színészt, akit színpadra lépése előtt elvisznek a titkosrendőrök —, így az ő „rögtönzött” monológja fejezi be a darabot. A színpadi fölfordulásban neveltségessé válik a királyi bölcsesség helyi képviselője, a proscéniumpáholyban ülő cári gubernátor, akinek az ünneplésére a lojális színházigazgató az előadás befejező gesztusát eredetileg szánta.

A tükör, amit Spiró elénk tart, groteszk fénytörésben mutatja a mindenkori nemzeti színházesemény eltorzulását. Az *imposztor* Vilnájában már rég nem a színházról van szó, hanem egyszerre többről és kevesebbről. Többről, mert a körülmények olyan közvetlen politikai szereppel ruházzák föl a színházat, amelyet csak esztétikumon kívüli eszközökkel tud betölteni. És kevesebbről, mert eközben éppen az esztétikum szenved csorbát: ami művészeté emelné. A darab egyik szereplője mondja: „Ha nem kell jól játszani, mert a sikerhez, a közönség könnyeinek és tapsainak kicsikarásához elég lengyelül beszélni, akkor nem is lehet jól játszani.” Vagyis a színház tönkremegy. Boguslawski, a kiégett imposztor a *Tartuffe* próbáján előbb visszaadja a színháznak, ami megilleti (a játékot, a gondolatot, az őszinte érzelmeket és indulatokat), aztán az előadáson romba dönti a saját építményét. Botránnykövé teszi a színházat, és ezzel a gesztussal összetör egy színházi ideált, aminek a magját ő maga ültette el a lelkekben. Vedlett csepürágóból a szemünk láttára lényegül

át a művészet fölkent papjává, hogy végül újabb, kötes legendát hagyva maga után mint csínytevő garabonciás tűnjön el a történetből. Egyenesen a színháztörténetbe.

Major Tamás, akit tanítványai, az előadást nagyszerű atmoszférában rendező Számbéki Gábor és kedves Katona József Színházának színészei amúgy is Mesternek szólítanak, kajánul azonosítja önmagát a szereppel. Szúrós-csufondáros tekintetében az önrónia is megcsillan. Fantasztikus, ahogy Boguslawski, a színész-masztodon fáradt gögjéből, aszkétikus megközelíthetetlenlenségéből átvált karizmatikus rendező-pedagógussá, aki Molière-magyarozatával áttelekkesíti a köréje gyűllő „vilnai” társulatot. A jelenet pikáns előképe a színházi valóságnak: a bemutató után néhány nappal Major — Molière *Tudós nőkejt* rendezve — ugyanígy ült, ugyanezen a színpadon, ugyanennek a társulatnak a tagjai között. Amely ma kétségtelesenül Budapest legjobbja.

Történelmet idéznek a Madách Színházban is, ahol Szabó Magda drámai trillógiájának befejező része, a *Béla király* került közönség elé. (Az előző kettőt *A meránia fiú* és a *Csata* címmel játszották.) Mindhárom darab központi alakja a tatár dúlta ország királya: IV. Béla. Az író nő bevallott szándéka szerint úgy idézi meg a múltat, a XIII. századi magyar történelem eseményeit, hogy utal a XX. századi analógiákra. Ennek megfelelően alakul a trillógia befejezése. Az első két rész a mongol betörés előzményeit és magát a támadást, illetve következményeit — a pusztulást és a király száműzetését — ábrázolta. A zárórész témája az újjáépítés: az a kemény kezű és távollra látó „szövetségi politika”, amelynek segítségével Béla király kivezeti az országot a válságból.

A történelemkönyv-dramaturgia iskolásságát enyhíti, hogy Szabó Magda nem archaikus drámai nyelven ír, ellenkezőleg, anakronizmusokat helyez el a szövegben, amelyek groteszk módon billegetik a játék libikókáját múlt és jelen között. Helyenként létre is jön a kényes egyensúly, amely stílris egységbe foglalja az egykori események patoszáát és mai, fanyarabb, távolságtartó szemléletünket. Egyértelmű az iróniája például annak a jelenetnek, amelyben a király, racionalis gazdaságpolitikájának alátámasztására, megnyirbálja felesége luxuskiadásait, sőt — hirtelen ötlettel — a királyné nyakában lógó értékes ékszers is lekasztja, hogy ajándékba adja a tárgyalásra érkező „pénzügyi szakembernek”. Ez a szakember egyébként gazdag zsidó kereskedő, akitől Béla pénzt kölcsönöz, viszontzásul pedig — az ország oligarchiájának tiltakozása ellenére — enyhíti a magyarországi zsidóság jogi státuszát, és ezt az Aranybulla egyik cikkelyében is rögzíti. (Ami egyébként szintén történelmi tény.)

A dráma IV. Bélája mindenekelőtt realpolitikus, aki fiát és lányát politikai érdekházasságra készíti, és hitű katolicizmusa ellenére a tatár kánnal is hajlandó szövetséget kötni, mert úgy látja, hogy a pápa magára hagyja az országot az újból éledő pogány vesélyben. Kétségtelen, hogy Szabó Magda darabja nem mentes a tandrámajellegtől, konfliktus helyett

inkább vitadiálogusok viszik előre a cselekményt, és figurái sem egyénített drámai hősök, hanem eszmék képviselői. Mindamellet a telt házak bizonyítják, hogy ennek a hagyományosabb történelmi és színházi szemléletnek is van közönsége.

Közelebbi s a mai nemzedékek számára sokkal fájdalmasabb múltból veszi „történelmi” témáját Görgey Gábor, akinek a Madách Színház Kamaraszínházában mutatták be új drámáját. A *Galopp a vérmezőn* 1951-ben játszódik, a személyi kultusz idején, és olyan témával foglalkozik, amelyet visszaemlékezésekben, szociográfiákban érintettek már, de szépirodalmi művekben, filmekben — Bacsó Péter éppen most bemutatott művét, a *Te rongyos életet* leszámítva —, színdarabokban mindeddig nemigen ábrázoltak. Ez a kitelepítés, aminek alkoriában sok család esett áldozatul. A korabeli szóhasználat szerint: „osztályidegen elemek”, a volt kizsákmányoló osztály tagjai, az úgynevezett megbízhatatlanok, akiket sok esetben csak az alkori, mindenkire gyanakvó, a gyanakvás légkörét mesterségesen szító politikai önkény sorolt ebbe a kategóriába.

A dráma főszereplője, Örley Dénes, a Horthy-hadsereg volt tábornoka is kitelepítési végzést kap, amelynek értelmében huszonnégy órán belül el kell hagynia budapesti lakását. Csak a legszükségesebb holmijait viheti magával. Új lakhelyét egy távoli község tanyáján jelölik ki. Örley a Horthy-korszakban, a fasizmus tombolása idején üldözötteké bújtatott, és sok ember életét mentette meg. Köztük Kozák Erzsébetét, a fiatal kommunista orvosét, aki — ellentétben a rezignált, sorsát beletörődéssel viselő Örleyvel — fölláborodik a határozaton, és mint kórházi párttitkár megpróbálja minden kapcsolatát mozgósítani annak érdekében, hogy a kitelepítési végzést vonják vissza. Fáradozása azonban nem jár sikerrel. Amikor ez világossá válik előtte, tiltakozása jelül követi Örleyt a kitelepítésben.

Görgey javára írható, hogy megkísérel szembenézni a közelmúlttal ezzel a fájdalmas kérdésével, amely nemrég még tabunak számított. De hiba volna elhallgatni, hogy drámája a témaválasztás bátorságán kívül kevés erénnyel dicsekedhet. A műben fölödhatalan ellentmondásba kerül a tényfeltáró realizmus és a romantizáló pátosz. Ameddig Görgey az erős érzelmi szálakkal egymáshoz kötődő két főszereplő alapmagatartását írja körül, drámai pillanatokot szerez. Örley emberi tartását, Erzsébet kommunista hitétől táplált tiltakozását sikerül hitelesen ábrázolnia. (Még emberi viszonyuk osztálytartalmának szimbolizálása sem különösképpen zavaró. Erzsébet ugyanis elmondja, hogy gyerekkorában milyen gyűlölettel nézte a reggelenként a Vérmezőn lovagló úrnovásokat. (Innen a darab címe.) Az már némileg erőszakoltnak hat, hogy éppen most derül ki: Örley felesége öngyilkosságának oka Erzsébet iránti — egyébként alaptalan — féltékenysége volt. A melodramához közelít az a mesterkelt pillanat, amelyben a zsidó származású fűszeres kalaplevéve fejezi ki együttérzését a kitelepítésre induló Örleyvel, viszonzásul a hasonló gesztusért,

amellyel a tábornok 1944-ben a deportálandók utcai menete előtt tiszteltet. S végül nélkülözi a történeti hitelességet a befejezés. Elképzélhetetlen volt ugyanis, hogy valaki — különösen ha pártfunkciót viselt, mint Erzsébet — egyetlen nap alatt hivatalos kitelepítési végzést „járjon ki” magának.

A *Galopp a Vérmezőn* egy középfajú színmű dramaturgiai eszközeivel, könnyed-népszerű stílusban próbál megközelíteni egy olyan történelmi traumát, amiről a mai közönség nagy részének alapvető információi sincsenek. Kár, hogy a szándék tisztessége nem párosult írói mélységei; Görgey mindenesetre ritkán adódó lehetőséget szalasztott el.

SZÁZADFORDULÓ ÉS SZECCESSZIÓ

Századfordulós hullám van a magyar színházban. Csaknem egyidőben tűzték műsorra August Strindberg és Bernard Shaw korai színdarabjait, Frank Wedekind két Lulu-drámáját és Schnitzler *Anatolját*. (Az utóbbi *Körtánc* című híres, sőt a maga korában hírhedt műve, valamint Wedekind *Nicolo király* című drámája szintén az idei tervek között szerepel.) Az egybeesések lehetnek véletlenek is, bár a divatok mögött mindig gyaníthatunk valamilyen mélyebb összefüggést. Ha más nem, bizonyos stílusok reneszánszát. Ebben az esetben a szecessziót.

A sort egy magyar drámakülönlegesség nyitotta meg: Babits Mihály *Laodameiája*. Az 1911-ben írt dramatikus költeményt egyetlen amatőri előadáson kívül mindeddig nem mutatták be. Műfaji hovatartozásáról máig sem tudtak megegyezni az irodalomtörténészek; sokan a görögös drámaformát *pastiche*-szerűen utánzó költeménynek tartják. A drámai hagyományaink sorsát szívén viselő Hubay Miklós szorgalmazásával a Nemzeti Színház fölajánlotta, hogy kamaraszínpadán, a Várszínházban döntsék el a vitát. Az alkalmat a költő születésének századik évfordulója szolgáltatta.

A *Laodameia* első pillantásra csakugyan a görög drámaeszmény ihletében fogant. A külső formán kívül erre utal, hogy mitológiai epizódot dolgoz föl. Laodameia visszereli Hádásztól, vagyis az alvilágtól férjét, Protesilaost, aki elsőként lépett az ostromlott Trója földjére, és ezért a jóslat értelmében meg kellett halnia. Babits közvetlen mintaképe azonban Swinburne műve, az *Atalanta in Calydon*, amely a maga görögöségeszményét a századvég dekadens, borongásokkal és borzongásokkal teli, szecessziós hangulatán szűri át. A magyar költő titkon talán arra is gondolt, hogy megmérkőzik angol inspirálójával, és kísérlet tárgyává teszi, hogy a magyar nyelv, a magyar líra verselési formái alkalmasak-e hasonló technikai bravúrra. Másrészt izgatja a feladat, hogy képes-e áthidalni az ellentétet a görög forma és a modern életérzés között.

Babits műve, amelynek tárgya a Szerelem halotti szertartása, az antik szellemidéző áldozat, mindemelllett nem utánzat, hanem öntörvényű al-

kotás. A szavak mágiája teremti meg benne az élményt, amely helyenként csakugyan látomásos, ám ez a látomás jellegzetesen költői, nem színpadi: halmozott mitológiai képekben, nem drámai helyzetekben nyilvánul meg. Színpadon előadni meglehetősen nehéz, s az eddigiekből követezik, hogy mint „görög drámát” nem is érdemes, csak mint szecessziós arabeszket.

Illés Endrének, a kitűnő drámaírónak és érzékeny íróportrék — ahogy ő nevezi: „tollrajzok” — szerzőjének van igaza, amikor a Babits-évfordulón publikált szép visszaemlékezésében azt írja, hogy egykor tán Gordon Craignak kellett volna színpadra állítania. Ha ez a találkozás nem jöhetett is létre, a *Laodameia* szerencsésen megtalálta mai autentikus rendezőjét, Ruszt József személyében. Ruszt nemrégiben Bartók *A csodálatos mandarinjának* eredeti, pantomimváltozatát rendezte nagy sikerrel. Ez azért is érdekes, mert a Mandarin ugyanúgy „földöntúli lény”, mint a *Laodameiában* három órára visszaidézett Protesilaos, s mindkét műben hasonló rituális szerelmi beteljesülés játszódik le. Ruszt zenei fogantatású szertartás-színháza bámulatosan megfelel Babits szecessziós költeményének. A rendező Bartók zenéjét használja föl az előadásban (nem *A csodálatos mandarint*), játékmesterként pedig távol tartja magát az antik színpadi konvencióktól. Néhány jelzésen kívül elkerüli a görögös stilizációt; minden effektus lágyabb, puhább- finomabb, hajlékonyabb, mesterkétebb, rafináltabb. A női kórus patyolat ruháinak pókhálóbékony gyolcsanyagán áttetszenek a test formái, a színpadot sejtelmesen vonuló színes fények világítják be, fiatal párok kalligráfikus szerelmi táncot lejtének, Laodameia alakítója, Hámosi Ildikó pedig extatikus, démoni érzékiséggel hajtja végre halottföltámasztó nászi ritusát.

Ez a *Laodameia* mint nő már egészen közel kerül a szecessziós irodalom „végzetes asszonyalakjaihoz”, a misztifikált szexualitás profán papnőihez. Ahhoz a fajta nőhöz, akit Nietzsche úgy nevezett, hogy „szép és veszélyes macska a nemiség csapdájával”. (Aligha véletlen, hogy *Laodameia* figurája ekkortájt irodalmi vándormotívum; Babitsccsal csaknem egyidőben a lengyel Wyspianski is drámát írt róla.) Ezzel már el is érkeztünk Wedekind Lulujához, akinek szexualitása természeti csapásként működik, tönkretéve a körülötte bódult molylepkeként keringő férfiakat. A miskolci színház magyarországi ősbemutatóként vitte színre — egyetlen estére összevonva — *A Föld szellemét* és a *Pandora szelencéjét*, minden látványos professzionalizmusa ellenére tárgyilagosabb stílusban annál, mint ami a grand guignolba hajló, kiélezett történethez illenék. A wedekindi képlet fordította az *Anatol és a nők* című Schnitzler-jelenetfűzér, amelyben az erotizált nők rajongják körül a Férfit, a szolnoki színház műsorán szerepel. Ugyancsak itt játsszák *Az apa* című Strindberg-drámát; ebben a nemek harca, a szerzőre jellemzően, kerüli a Wedekind- vagy Schnitzler-féle frivolitást, hogy helyet adjon a Férfi és a Nő közötti ádáz gyűlöletnek. Végül a századvég férfi-nő kapcsolatának sajátos Bernard Shaw-i megfogalmazását kapjuk *Az özvegyember házaiban*, amelyet

A szerelem ára címmel mutatott be a Nemzeti Színház; itt ugyanis a pénz hozza össze a szerelmeket, mégpedig olyan pénz, amelyre alig lehet ráfogni, hogy nincsen szaga, hiszen nyomortanyák béréből származik. Bár az előadás a legkevésebbé sem mondható sikerültnek, az emberi kapcsolatokat átszínező feszültségek mindenesetre kihallatszanak belőle.

A mai méző különös találkozási ponton, a kölcsönös reflexiók szövedékében kaphatja rajta e csaknem egyszerre született drámákat, amelyek a férfi-nő kapcsolat változásában a hagyományos polgári értékek fölbomlását regisztrálják. Híres irodalomtörténetében Szerb Antal nemcsak Shaw-t nevezte morálprédikátornak, hanem Wedekindet is. Csakugyan, a shaw-i intellektuális szatíra és Wedekind naturalizmust meghaladó groteszkje egyfelé mutat, még ha az előbbi realista is, az utóbbi pedig Strindberggel együtt az expresszionizmus előkészítője. Ami összeköti őket: a „mélylélektan” és a szociális érdeklődés. A később majd kétfelé ágazó drámairodalmi hajtás — Brechté és az abszurdoké — itt, a századfordulón szökken szárba. Ezért is érdekes együtt látni a fentnevezett darabokat.

HAGYOMÁNY

VALLOMÁS A MÚRÓL

MAJTËNYI MIHÁLY

Írói arcélt szeretnék felvillantani a magyar hallgatóság előtt, hogy aztán így, együtt jobban megértsük, mi az a varázsszéköz Ivo Andrić művészetében, amely őt a legmagasabb csúcsokra vitte.

Ő maga, az író az ünnepi órákban úgy vallot, hogy a *mese*, az *epikai mese*, a mese széles vonalvezetése az, amelyet a maga alkotómunkájában leginkább tisztelt és az alkotó alázatával eszközül, fegyverként felhasznált. Nekünk ezt az andrići mesét kell elemeznünk ahhoz, hogy rátapintjunk: hogyan lesz ebből írói világkép, ezen a világképen belül érdekes regény, érdekes olvasmány és eredményében művészi élmény és tanulság.

Ivo Andrić eddigi legsikerültebb műve kétségtelenül a *Híd a Drinán*. Így kézenfekvő, hogy éppen ezen a munkáján keresztül fogjuk megérteni leginkább az andrići mesét, annak kiterjedését, lényegét és varázsát.

A régebbi generáció — mi, akik annak idején Belgrádból a keskeny vágányú vonattal utaztunk Szarajevóba, tehát Szerbián és Užicén keresztül, aztán Višegrád érintésével —, mi jól ismerjük azt a köhidat, amely Szerbiát Boszniával összeköti. A vasúti hídról jól látni ezt a régi-régi építményt, amelynek formájában, külsejében, kővének színében — s talán még az alatta örvénylő Drina vélt nagy mélységében is — van valami sorszerű. Távlatot ad, van benne valami muzeális beállítottság... ugyanakkor vad, erős lénia ez a híd a folyón keresztül... a Drinába magas hegyek szálladnak bele a távoli háttérben, az egész táj szinte lélegzetelállítóan mondatja az emberrel a természet üzenetét: hát ilyen vagyok, vad vagyok, nagy vagyok, megfékezhetetlen vagyok, s te ember, te kicsi vagy... igen, ezek a gondolatok megvoltak az emberben ezen a tájon, még mielőtt tudta volna, hogy ez a HÍD a DRINÁN, csupa nagybetűvel, nem egyszerű közlekedési objektum, hanem regény, eposz... egy nép és sok nép egy és sok évszázadának története. Ivo Andrić, alkinek gyermekkori tekintetét éppen ez a táj ez a kép befolyásolta, irányította, éppen ez a híd, akkor érte el művészetének csúcát, amikor idetelepedett, ennek a hídnak látószögébe és ott... mesélni kezdett. Kézen fogta az olvasót, leültette szépen a széles kőpárkányra, és mesélni kezdett neki, először arról, mi ez a híd, hogy született meg egy nagy akaratú, nagy koncep-

ciójú elgondolásaként, aki tudta, hogy Szerbia felől jövet (számára a világ közepe Konstantinápoly volt, Isztambul) ide a boszniai tájra ez a legrövidebb út, a legfontosabb út — hadiút és kereskedelmi út, és ennek a koncepciónak kellett ez a híd, amely — meséli tovább Andrić — sok szenvedés után, nagy keservesen épült fel. És sok száz éven keresztül szolgálta a maga rendeltetését... és szolgálja változott körülmények között még ma is...

Ennyi az egész? — mondanád. Egyszerű történelmi vázlat, monografikus leírás? ... Ilyen híd Konstantinápoly és Szarajevó között — Szerbián át — volt egy egész tucat, és mindegyikről körülbelül ugyanazt lehet elmondani. Ezért kellett nekem itt veled leülni — így mondaná az ember a mesélőnek, ha nem emelkedne fel egy kéz, hogy várj csak! Ez a híd, ez a pont volt a nagy országútnak az a darabja, amelyben egy író el tudta mondani (olyan művészettel, mint eddig senki) a saját tája, saját hazája, saját népe történetét. El tudta mondani és éreztetni tudta, hogyan élt a nép háromszáz év előtt és száz év előtt és hogy élt — a regény 1913-ban fejeződik be — a huszadik század elején..., de ha elolvassuk, sok minden mást is megértünk belőle, ami az egész Balkánon történt, egész Közép-Európában talán, s a méplélek megértésével a boszniai táj embere mai relációban is közelebb kerül hozzánk.

Történelmi regény? Az is, de nem azon van a hangsúly! Az andrići mese, a boszniai táj *eposza* részekből áll — ebben a regényben, ahol évszázadokról van szó, nem is lehet a cselekmény egységéről beszélni (csak a színhely azonosságáról), és így a kapocs folytonos ugyan, de mindig más és más szereplők kerülnek premier plámba. Főszereplő kettő van: a híd maga és talán az a fiatal diák (az író maga), akinek az ajkáról ezt a mesét a maga erejében, a maga megrázó motívumaiban hallhatjuk és érezhetjük.

Mert ezen a boszniai tájon... mindig csak ölte és mindig csak akasztottak... a középkorban és az újabb korban..., de nemcsak a boszniai tájon, nemcsak ott... mindenfelé, mindenütt... a történelem útját mindig akasztófák kísérték, és Andrić azon írók közé tartozik, akik meséjükben a rettenet ábrázolásától sem riadnak vissza..., sőt Andrić talán éppen az események és érzések szörszálhasogatóan pontos leírásával válik a döbbenet nagy költőjévé, és ennek a döbbenetnek és megdöbbenésnek hangot adva... válik nagy humanistává. (Most jelent meg Goyáról, a nagy spanyol festőről, a rettenetek festőjéről írt tanulmánya, és egy bírálója, Dragan Jeremić megállapítja a múlt nagy festőjének és a Nobel-díjas Andrićnak lélekazonosságát, a humanista tiltakozást az akasztófa ellen.)

Am téved, aki azt hiszi, hogy az andrići mese csak a rettenetek felvázolása, — ő nem... arra a palettára igazán rákerült minden, ami élet: hadvezérek és tábornokok, vajákosok és közböcsők, haszonlesők és bohémek mind, mind kavarognak... törökök és szerbek — igazi oszmánok

és eltörökösödött boszniaiak, osztrákok és csehek és magyarok... mind, mind, akik valamilyen címen és valahogy belekerültek ebbe a különös kamerába, rákerültek erre az andriói ekránra és lelkiükkel vallanak: megvállják az élethez való vizosnyukat akár gőgösen, akár kegyetlenül játékosan vagy alázatosan... vagy bolondul, mint az érthetetlenül hirtelen támadt fergeteg.

Nem tudom persze végigvezetni a hallgatót az egész regényen — nem is célolok, hogy a *Híd a Drinán* egész tartalmát elmondjam — szegényes mindig az ismertető szókéncse, ha részt kell adnia abból, ami csak egészében tökéletes és harmonikus, szóval el kell olvasni ezt a könyvet... Most a másik izgató kérdés lenne, hogy mit jelent Andrió három regénye — a *Híd a Drinán*, az *Elátkozott udvar* és a *Vihar a völgy felett* —, az andriói életmű három legfontosabb kötete, mit jelenthet az olyan olvasónak, aki nem ismeri azoknak a népeknek történetét, amelyek ott sereglenek a drinai híd körül — jönnek, mennek, élnek, szeretnek, örülnek, vergődnek, meghalnak —, aki nem ismeri az élet műánzásait... s akinek egy ilyen könyv fordításban a kezébe kerül (— ez részben a magyar olvasóra is vonatkozik, bár mi, ha nem is sokat, de többet tudunk ezeknek a történelmi regényeknek háttéréről). Mondom, Andriót harminc vagy negyven nyelvre ültetik át ebben a pillanatban szerte a világon... mit jelent egy olyan olvasónak egy-egy regénye?

Egy egész olyan világ behatolását a lelkébe nyilván, amelyről eddig keveset tudott csak. Úgy gondolom, mégsem a folklorisztikus elemekben, az egzotikumban van az ereje ennek a regénynek, hanem abban a hűséges ábrázolásban, a mesének abban a lélekelmerülésében, amely mint a régi görög sorstragédiákban, mint az újabb korok legnagyobb regényében, a *Háború és béke*ben, mint Stendhal *Vörös és feketéjében*, felépíti a dolgok elkerülhetetlenségét. Hiába van az író kezében a mese fegyvere. Ahhoz, hogy az a kor megkapja — s még inkább az emberi színjáték — a maga őszinte, sokszor kegyetlen mélységét, az író, ha kell, a legendák szárnyaira pattan, azokat varázsolja élénk és boncolja; ha kell, a líráig ellágyul, krónikákhoz nyúl, vagy a legközelebbi múlttól akár az újsághírek száraz tényközlését használja fel, de mindig csak egy célért: az ábrázolás teljességéért, a felvillantott alakok lelkiállapotának teljes megvilágításáért. A *Híd a Drinán* éppen ezért kicsit inkonamenzurábilis mű, s éppen, mint a *Faust* vagy a *Háború és béke*, nem mérhető egységes mértékkel, még a mértékegysége is folyton változik; eposz, mondok, egy népé, sok népé, egy egész tájé és egész Délkelet-Európáé... hiszen ahogy az oszmán hatalom a tájon ül, beletorkoltnak ennek a hatalomnak útjába a Havasalföld sorsa és Erdély sorsa és a Pannon-síkság sorsa... és ahogy ott a török hatalom egyre gyengül, ide, a drinai híd köré azokról a tájakról is jönnek a feudális Törökország drabantjai és földesurai, kereskedői, hodzsái és megszállott bolondjai... mint ahogy messze keleti vidékek embereinek sorsa és felcsillan és megremegeg mind, mind a régi középtmény partján a Drinai

hídon... Mint ahogy Bartók Béla zenéjében felcsendül a Dunatáj népeinek muzsikája — a magyar dal, a román dal, a szláv dal — a futamok közt kúszva sokszor, mint az apró katicabogár... s a művész mindenütt rátapint az eredetre, a sokszor közös eredetre, amelyben nem tudod, melyik nép melyiktől vette át a dalt, a futamot... Ugyanezt találod Andrićnál például az egyik legendás meselemben, amely a Kónúves Klemen balladából ismeretes: a hídépítésnél be kellett falazni valakit... vérnek kellett folynia a habarcsra, hogy jobban összeálljon. „Keverjük a mézbe gyenge test hamvát / Avval állítsuk fel magas Déva várát..” Csodálatos ennek a legendának körútja éppen a török földön mindenütt, a hódoltsági tartományokban — mutatva a közös gyökereket. Azt mondanád: a kegyetlenségét? Talán, de talán a szimbólumét is — a nép forrasztotta olyan erőssé!

Örök talánya az emberi léleknek, hogy mikor és hol, a művész melyik imaginációja (hiszen az irodalmi síkon való ábrázolás egy valószerű, de végül mégiscsak elképzelt világ), szóval, hogy melyik varázseszköze, meséje hat. Hogy mikor melyik földrajzi területről, melyik nép köréből és milyen irányú ábrázolás jut — a sokból oly kevés — a világ minden pontjára elható, mindenfelé visszaverődő csillagos magasságba; s örök talány az is, hogy mi az, ami éppen hat! Egy dinamikusabb lélek, egy talpig mai ember, egy egészen a ma sodrát átérző gondolkozó talán szívesebben látna tájunknak azt a változását a világ elé tárni, amelyben a humánium megvalósult, amely adekvát lelki képet ad a ma megrezdüléseiből, ellentéteiből és harcainból, akár ott a drinai híd partján, a višegrad-i úton éppen Ivo Andrić lelki ekránján — elismerve az író egész nagyságát. Szívesebben látna ilyen beáramlást száz és száz nép nyelvébe rólunk, ám ez olyan irányíthatatlan valami. (Általában a kis népeknek az irodalmi univerzumba elsősorban tájszínekkel, egzotikummal lehet bejutni vagy olyan földrajzi és lelki határokról, amelyek megborzongatják a fantáziát.)

Az ember azt hinné, hogy egy nagy író, egy nagy egyéniség éppen az absztrakció semleges talaján férközhetne közelebb — egyszerűen — az idegen lélekhez, s hogy ezt a szublimáltságot keresi benne, mondjuk, egy nyugati olvasó vagy általában az idegen olvasó. A helyzet viszont az, hogy különösen a nagy népek irodalmi közvéleménye nem kíváncsi ilyen minden ház falára ráillő és ráférő reprodukcióra, ilyen általánosra és elvontra, hanem arra, hogy van-e az eléje kerülő könyvben, a kis népek írójában milliőrész... mint a mákonyra, úgy bukik erre. Arra kíváncsi, hogy van-e sajátos viharunk, saját forró szelünk, saját imaginációnk, amely különleges és csak itt lehet: nem szereti az azonosságot, úgy látszik, a lelken áthömpölyögtetni, hanem a lelki hidat, bármilyen ellentmondóan hangzik is, a különbözőség pilléreire akarja állítani.

Ez az én kis felolvasásom — kis lelki felolvasás Andrić Ivo műveiben bevallom, úgy készült, hogy minden napra, minden délutánra hagytam

egy részt. Amikor éreztem, hogy belefáradtam a regénybe, elővettem az elbeszélést. Aztán a lírát — (Andrić Ivo líráját, mert az is van. Az elbeszélő Ivo Andrić termése mennyiségileg kicsiny — másokhoz viszonyítva, akik bővérűbben sokat, sokat adtak... Andrić a széles epikáját a regényre, a nagyregényre rezerválta... elbeszélései egysíkúbbak, itt mindig megvan a színtér és cselekmény egysége, közvetlen folytonossága, viszont... apró kis megfigyeléseiben utolérhetetlen. Sok ilyen elbeszélése hagyott mély nyomot bennem. Külön-külön foglalkozni mindegyükkel túlságosan telnyújtaná ezt az előadást.

A lírikus Ivo Andrić egészen különös és érdekes fejezet ebben a nagy életműben. És legyen szabad itt egy kis helyi színnel magyar, vajdasági magyar írói idéznem, aki harminc évvel ezelőtt (amikor Andrićot sokan még csak az irodalmi passzionátusok listáján tartották nyilván, s hol voltak még akkor a fő művei!) felfigyelt a lírikus Andrićra. Egykori irodalomesztétánk, Szenteleky Kornél a bűvkörébe került irodalmi ábrázolásának, s többek közt ezt írta róla: „Az a finom melankólia, amely erősen művészi írásaiból felém árad, Leopardit, Novalist és Jules Laforgue-ot idézi fel bennem.” És sejtelme volt arról, hogy milyen hatalmas erő szunnyad, él ebben a szívben: az elbeszélő, az epikus, a későbbi Nobel-díjas.

Ivo Andrić művészetének felmérését azonban — a tájunkon kívül eső ember szemszögéből — egészen más aspektusból is vehetjük. Az, amit az ember Ivo Andrić regényéből, a *Híd a Drinán*-ból kiérez: a török feudalizmus élete, agóniája... az okkupációs háború viszont: egy gyarmat keletkezése, gyarmati háború a nép akarata ellen: (ezt a lelkiállapotot az akkori Európa sehogy sem tudta megérteni), és ez a lelkiállapot az volt: a török kiment, és ne jöjjön be senki, újabb gyarmatosító! Itt a regény nagysága és analógiája a mai korban, a mai kor szemléletében!

JEGYZETEK MAJTÉNYI MIHÁLY ÍRÁSÁHOZ

A Nobel-díj odaítélése alkalmából Majtényi Mihály négy (vagy öt) ízben szólta Ivo Andrićról: nyilatkozott, méltatta a *Magyar Szóban*, a szabadkai Népszínházban és az újvidéki rádióban. Van emellett a hagyatékban egy három gépelt oldalnyi kézirat, amelyben „a magyar újságolvasókhöz” fordul, de nem tudni, hogy ez megjelent-e valahol.

A hírközlő szervek 1961. október 27-én röptették világgá a hírt: az irodalmi Nobel-díjat Ivo Andrićnak ítélték oda. A *Magyar Szó* is első oldalán közli a Tanjug-hírt, alatta a Svéd Akadémia titkárnak nyilatkozatát, a 4. oldalon pedig Majtényi Mihály, Ács Károly, Major Nándor,

Gál László, Fehér Ferenc és Laták István nyilatkozatát. Két nappal később, vasárnapi számában a lap *Gyergyelez Szarajevóban* című elbeszélés mellett közli az *Ex pontó* (Ács K. ford.) és az *Amiről álmodom és ami történik velem* (Szenteleky K. ford.) című verseket, s ugyanezen a 11. oldalon Majtényi következő írását: *Aki eljutott a csillagokig* — A mi Nobel-díjasunk.

Igen valószínű, s így emlékszük Majtényi özvegye is, hogy a szabadkai Népszínházban és az újvidéki rádióban elhangzott előadás szövege azonos. Együttal ez Majtényi legigényesebb megnyilatkozása is a Nobel-díjas íróról. Rá is jellemző természetesen, mint számos íróra, hogy a pályatársról szólva voltaképpen önmagáról beszél, a saját írói módszerének, ars poetikájának igazolását keresi benne. Itt persze külön jelentősége van az időpontnak is. Majtényi ugyanis ekkor már megírta legjelentősebb műveit (még majd az *Igy is történhetett* következik, a *Hétfejű sárkány* „folytatása”, valamint *A száműzött*, a *Tomiban most ősz van* novella színműváltozata). Ekkor épp az emlékezéseinek dolgozik, a novellista és regényíró hallgat, amiben feltehetően része volt annak is, hogy az akkori új nemzedék valósággal ostrom alá vette a vajdasági provincializmust, bezárkózást stb., s ezt Majtényi magára is értette, külön pedig a couleur locale elméletre. Íróink — épp Andrić ürügyén — próbál mintegy utóvéd harcot kezdeni írói gyakorlatuk védelmében. Ebben az értelemben tehát az Andrićról szóló írásai az adott időszak itteni irodalmi vitáinak, harcainak érdekes dokumentumai.

Az *Aki eljutott a csillagokig* című írásban többek közt ezt olvashatjuk: „... a történelmi regényt választotta, műfaj szerint, kifejezési eszközéül. Nála ezekben a művekben a helyi szín dominál elsősorban — párhuzamosan a couleur locale-lal azonban alakjait igényesen formálja, s úgy dolgozza ki, mint egy-egy szoboralakot.” Hasonlóképpen vélekedett már 1943-ban is, amikor egy palicsi írótalálkozón tartott előadást: „a tájnak szerves kapcsolata van a színhez és hangulathoz. A szín és hangulat az a gyökér, az a hajszál, amelyen át — mint Gullivert Lilliput törpéi — alakjainkat odaszögezhetjük a földhöz, tájhoz és felébredhetjük az olvasóban azt a hatalmas érzést, hogy együtt járhat velünk, és ahol jár, az a mi földünk.”

*

A legteljesebb és legigényesebb Majtényi-szöveg Ivo Andrićról azonban nem teljes. A rádió-előadás szövege ott szakad meg, hogy „szabadjon ut egy kis helyi színnel magyar, vajdasági magyar írók idézmem...”, de az idézet hiányzik. Hogy pedig Szentelekyt idézte, az a már említett okt. 27-i nyilatkozatból derül ki. Ugyanez az előadás — a rádióból előkerült kéziratban — egy „azonban”-os mondattal kezdődik, amiből nyilvánvaló, hogy az írásnak nem az eleje, hanem éppen a zárószakasza, hisz

egészen addig helyi, hazai szempontból vizsgálja az Andrić-regényt, s itt, a végén villantja fel, hogy „a tájunkon kívül eső ember” szemszögéből is vizsgálható s aktuális üzenetet is hordoz.

Itt az így helyreállított Majtényi-szöveget olvashattuk.

JUHÁSZ Géza

VITA

DICSFÉNY ÉS KRITIKUSI MÍTOSZ

„A tanítvány ugyanis választhat mestert. A mester nemigen választhat tanítványt.”

(Pozler György)

„Nálatok egyformán tündöklök a tárgy meg a stílus, Újkori költő még csak nyomotokba sem ért. Amde azóta dicsőségték fele része miénk lett: Stílusban tietek, tárgyban enyém a babér.”

(Janus Pannonius)

„Egész bölcs nem vagyok, azonban
nem is vagyok bolond egészen.
S ha azt mondják, ez rágalom,
vagy akárki szememre hányja,
én azt mondom: nem átkozom,
csak értse meg szavam bírāja.”

(François Villon)

Természetesen már szövegem tervezése közben gondoltam arra, hogy dr. Vajda Gábor élénken reagál majd könyvének néhány szempontból való elmarasztalására, hiszen lovagiasabb korban ilyesmiért párbajoztak is. Most, hogy a kihívás valóban megtörtént, megvallom, mégsem készültem fel a védekezésre, mert:

1. Írásomban elmondtam a véleményem, amin módosítani, szépíteni nem kívánok;

2. az eszmecsere ezen formáját céltalannak látom, mert nem a szerzővel vitáztam előző írásomban, hanem a kötetbe foglalt írásainak egy részével (legyen szó akár eljárásról, akár állításról) —, ezt pedig már megtettem. Elmondtam véleményem a kötetről, de ezzel korántsem zártam ki a lehetőséget, hogy valakinek másmilyen legyen az értékítélete és a hozzáállása.

Emlenben többszörös köszönetet kell mondanom dr. Vajda Gábor *Válaszáért* (hadd nevezem így rövidebben a *Manipuláló dilettantizmus — a mindent egy kaptafára húzás erőfeszítései* (?) című írását!). Mindenekelőtt örök érvényű tanácsa miatt („Tanulni, tanulni, tanulni!”). Megfogadom, noha nem kívánok mindenáron a tudományok doktora lenni, sőt szerkesztőim eddig sem követeltek semmilyen titulust tőlem. Másodszor azért, mert utólagosan lektorálta szövegem; belátom hibáim, és nagyra értékelem, hogy rámutatott az idegen nyelvi beütésekre. Tökéletesen igaza

van, az ember legalább saját anyanyelvét ismerje, ha már firkálásra adta fejét (és más érvei nincsenek). Több szem többet lát. Épp ezért vagyok bátor javasolni a szerkesztőknek, hogy ezentúl ne hagyatkozzanak pusztán a szerző és a saját véleményükre, hanem megjelentetés előtt minden kéziratot nyújtssanak be az illető alkotónak, akinek a művét tárgyalja a szöveg, így az írások nyelvileg is, *etikailag* is bizonyára kevésbé lesznek kifogásolhatók. A nyelvi bírálat elől nem menekülhetek, védelmemre is alig hozhatok fel valamit. Első megjegyzésem, hogy kéziratomban még nem kritika-feldolgozás szerepel, hanem *kritika-felfogás*. Elmézést, hogy egyik kitűnő poénját lelőttem, de állításom a *Híd* szerkesztőségében ellenőrizhető. Így, hogy bizonyította a magyar nyelv berkeiben való jártasságát, csodálom, hogy nem vette észre a különbséget; szövegemben a kritikus gondolkodói válságáról írtam, nem pedig a magam gondjairól. Még kevésbé világos előttem, miként azonosíthatja dr. Vajda Gábor a jót- és a *hasznos*-at. Ezt ugyanmáris [*A Magyar Nyelv Értelmező Szótára* sem teszi. Hogy közérthető legyek: pl. sokat enni, inni — jó. Ellenben nem *hasznos*. Jó, ha van min vitázni. De a vita nem minden esetben *hasznos*! És ha már a tautológián rágódik, arról nem hallott, hogy a tautológia stíluseszköz? A kritika sérthetetlen és tévedhetetlen bajnokának illene erről is tudnia. Utolsó megjegyzésem a nyelvhelyesség kérdéséhez: ha „vitapartnerem” kimozdul egyes tudós könyvei közül az általa oly nagyra értékelt életbe, az összefüggések világába, és elvetődik egy (parlagi) lepényevő versenyre, láthatja majd, hogy a falatot bizony célozni is lehet, sőt néha kell. Remélem eddig felsorolt érveimben sikerült azon a szinten maradnom, amelyet az Ön írásbeli kezdeményezése határozott meg!

Ha a düh elhomályosítja a szemet, bizony nem vesz észre mindent. Megbocsátok ezért dr. Vajda Gábornak, mert (*ő is*) hamisít, a „Hüha! — mondja itt az olvasó —, micsoda feladatokat szabnak a kritikusra.” — sorom „félreértésével”. Igazán párás szeműnek kell lenni ahhoz, hogy a szöveggörnyezet alapján *ne* értse, hogy itt nem a „parancsra dolgozás bélyegéről” van szó, hanem a maga köre szőtt kritikus mítosz, és az erőfeszítéssel élesztgetett dicsfény *megbélyegzéséről*. Igaz, ezt észre sem vehette, ha afelőtt is átsiklott a figyelme, hogy nem a *komparativizmus* módszerét kifogásoltam írásaiban, hanem csupán azt, hogy nem tett eleget a fellengzős címek követelményeinek. Nem sorolom további értetlenkedéseit, csak még egyet említenék: „... szaktekintélyek véleményét kérdőjelezi meg, vagy nyugtázza helyeslően.” E tagmondatok alapján az értékeléshez való jogom kéri számon, és ismét csak mosolyra késztet. Elvakultságában a leírást, a legegyszerűbb deskripciót sem tudja megkülönböztetni az értékeléstől. Tehát nem én helyeslek valamit, hanem dr. Vajda Gábor.

Azonban nem értem, hogy mi az a nagy porverés a *Válaszban* a Sinkó-tanulmány körül: Hol talált szövegemben olyasmit, amire válaszként szánta ömlengését?

Hogy pofátlanság-e a Tóth- és Gulyás-tanulmányokhoz fűzött megjegyzésem, döntse el inkább a pártatlan olvasó. De én is szeretnék feltenni két kérdést: ha a matematikus a halmazelmélettel foglalkozik, akkor már nem ért a trigonometriához? És mi a rágalom: ha a megismerés alapján véleményezünk, vagy ha kitalálás, feltételezés alapján vádaskodunk? Dűhe csillapodtán talán erről is gondolkodhatna.

Adós maradtam még egy köszönetnyilvánítással. Ezt „vitapartnerem” szívessége indokolja, ugyanis *Válasza* ékesen szemlélteti állításom, miszerint írásai inkább foglalkoznak a szerzővel, mint hogy műközpontú elemzést adjanak. Ezért közös hangot valószínűleg nem találunk, hiszen nem osztom Vajda Gábor kritikusi meggyőződését (lásd: a *Válaszban* Auerbach *Mimesisének* idézése előtt kifejtett nézeteit).

Hogy talán túlzottan személyeskedő Vajda Gábor *Válasza*? Mindenesetre nem a diplomácia gyöngyszeme, de engem nem zavar. Különben is, mottója szerint csak az védekezik, aki bűnösnek érzi magát. Hadd tegyem még hozzá — személyeskedik pedig az, akinek nincsenek a vitához érvei. Vajda Gábor *Válaszának* hangneme és megállapításai eleve elzárták előlem is a vita lehetőségét; s amiben úgyszintén igaza van — nem ugyanabba a kategóriába tartozunk. Meg hát egy ilyen hangvételű vitairatot nem is lehet komolyan venni — remélem ez írásom hevonyészettségén (nyegleségén) is meglátszik.

A könyvét pozitívan ismertető írások közül azt a kettőt olvastam, ami ugyanazon a helyen és egyszerre jelent meg. Ha Ön szerint azok közül mindkettő *kritika* és azok fényével képes dicsekedni, hát váljék becsületére. A jórészt ellentétes véleményem azonban szeretném megőrizni, és erre valószínűleg módom is lesz, mert a *Válasz* nem győzött meg semmiről sem, ami ellentétben állna korábbi *olvasatommal*.

FEKETE F. József

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

ÚJ EGOCENTRIZMUS

Hegyí Lóránd: *Új szenzibilitás*. Magvető Kiadó, Budapest, 1983.

Nem mindennapi művészeti zsebkönyv jelent meg az elmúlt év végén Magyarországon, Hegyí Lóránd ifjú művészettörténész műhelyéből. Egy olyan tanulmánykötet, melynek szerzője — az eddigi gyakorlattól eltérően — nem tíz vagy húsz esztendő távlatából tekint a művészet recens folyamataira, amikor azok már kifutották magukat és „kipróbált” értékeként bevonultak az egyetemes művészettörténetbe, hanem az oly ritka paralel kritikai értelmezés műfaját ápolva, kortársként, élő tanúként szól hozzá az időszerű művészettfilozófiai kérdésekhez. A kötet gerincét lényegében a *Mozgó Világ* című budapesti folyóirat tavalyi évfolyamában már közzétett — a Joseph Beuysról, az új olasz festészetről és az ugyancsak itáliai transzavantgarde-ról szóló — három terjedelmesebb tanulmány alkotja.

Transzavantgarde, új festőiség, neoexpresszionizmus, bad painting, pittura colta, heftige Malerei — egy csomó olyan művészeti fogalom, melyeknek tendenciája ugyan lassacskán leáldozóban van, hatásuk azonban esetenként még mindig szellemformáló. Nem olyan értelemben persze, mint a hatvanas-hetvenes évek episztemológiai, tautológiai, demisztifikáló, racionális és multimediális, elméleti alapozottságú művészete volt, de mint befeléfordultsága és kifejezésbeli — festészeti-szobrászati — egysíkúsága ellenére is megfelelő társadalmi-történelmi felismerésekre képes szellemi-objektívizációs javaslat, egy korszakváltás, a képközponúság beköszönésének határköve.

A nyelvi-tartalmi síkon egyfajta történelmi stíluskeveréket, expresszionista eklektikát favorizáló új festőiség elsősorban az előző korszak, a duchamp-i szellem képtagadó, kozmopolita, politizáló és társadalomformáló, illetve a társadalmat közvetlenül alakítani igyekvő idealista művészetének reakciójaként lépett fel, szinte minden stratégiai szempontjában élesen polarizálódva vele. Míg a hetvenes évek a kollektív alkotást eszményítették, a nyolcadik évtized művészete éniközponú, egyedekre korlátozódó, tematikailag is „egyévre szabott”; míg az előző korszak művészete a világ átalakításának magasztos célját tűzte ki feladatául, az időszerű művészet épp az ellenkezőjét teszi, hiszen az individuum léhelyzetét az adott történelmi és társadalmi helyzettel való passzív viszonyában

reflektálja. Ernesto Tatafiore, az olasz új szubjektívizmus reprezentánsa ezért a következőket mondja: „Úgy vélem, hogy 1968 körül a művészet és a politika viszonya nagyon közvetlen volt: a művészetet haszontalan-nak tartották, a politikát viszont az egyetlen hasznos dolognak, s ezért alkottak olyan munkákat, melyek tisztán politikailag voltak megkomponálva. Úgy hiszem, hogy ma a művészet és a politika viszonya pontosan megfordult... Ha 1968-ban ténylegesen létrejött egy olyan helyzet, melyben a művész a külső, azaz a társadalmi teret ki tudta aknázni, úgy ma a körülmények olyanok, hogy egy belső változást, a belső forradalmát hajtjuk végre, egy forradalmat, melyet 10 évvel ezelőtt a külső világban hajtottak végre...”. Az új festőiség a válság művészete, és minden bizonnyal csak átmeneti, efemer szerep hárul rá egy olyan művészeti modell felvázolásában, amely kevésbé lesz fragmentáris és rezignált, több lesz benne a tudatosság és a cselekvőkészség.

Hegyi Lóránd könyvének fókuszában épp a fenti művészeti jelenségek vizsgálata áll, különös tekintettel az olaszországi *nuova immagine* szerepvállalására napjaink művészetében. Az új olasz festészet természetesen nem az egyetlen nemzeti színézetű piksturális modell; a francia *figuration chic*, valamint *új barokk*, a német *új expresszionizmus* és *új vadak*, az amerikai *bad painting*, illetve *pattern painting* úgyszintén azt az elvet érvényesítik, hogy a hatvanas-hetvenes évek nemzetköziségét elparentálva immár a nemzeti érdekek mögé való bezárkózást tekintik ideáljuknak. Hegyi az új olasz festőnemzedék ténykedését és művészeti alapállását az Itália kultúrtörténeti értékeihez és eseményeihez való visszahatás tükrében elemzi, s az összképet a fiatal festőgeneráció legismertebb képviselőinek jellemrajza által vonja ki.

A hazájában jobbára csak hírből ismert festészeti tendenciák egyik helyi analógiájaként a szerző megismertet bennünket Nádler István karakterisztikus gesztusfestészetével. Nem kevésbé érdekfeszítő a fiatal amerikai művésznemzedék ápolta architekturális és dekoratív irányzat analízise sem. Hegyi tudásanyaga nem egyoldalúan alapos, hanem egyszerre informatív és értelmező. Mivel aránylag friss, jelenleg ható jelenségekről van szó, Hegyinek a különféle alkotói problematikára való rálátást nem gátolják a szakirodalmi források garmadáit, nézetei mögött mindig saját elméleti alapállása is kifejezésre jut. Tanulmányai koncízek, szinte minden mondatuk érvénytálló definíció. S az, hogy a tudományos igényvel megírt dolgozatok főleg bennfenteseknek, gyakorló művészeknek és kritikusoknak jelentenek sokat, még csak növeli a vállalkozás komolyságát és értékét, hiszen a generalizáló és ideológialag kiszolgáltatott művészeti eszmefuttatások felületességét ellensúlyozva, az objektív rálátás az eszménye.

Am felróható, hogy nem fordít kellő figyelmet arra a tényre, hogy az új festőiség lényegében az előző korszakra való reakcióként jelentkezett, nem domborítja ki eléggé a visszahatás dimenzióit, illetve: kerüli a mé-

lyebb összefüggéseket a két ellentétes tendencia viszonylatában. Ehhez természetesen a dematerializált művészet jellemrajzát is meg kellett volna adni, ami pedig már valami „idegen”, nem „csak” festészet. Nem a szerző, hanem a kiadó szemszögéből, természetesen. De így is főnyeremény, hogy a tegnapi művészetéről már ma szakavatott, minden tudálékoskodástól mentes értekezést, ízig-vénig modern kritikát olvashatunk. Mert akár-hogy vesszük: ma már az új festésiség is — ahogy Suzy Gubic fogalmaz — csupán „művészet a dollár jegyében”.

A kötet címe kissé félrevezető, hiszen az európai művészetfilozófia az új szenzibilitás terminusán mindenekeelőtt a hatvanas évek végén jelentkező új művészet képviselőit érti, akik hatni kívántak a társadalmi közegben, s nem fogadták el passzívan a társadalmi valóság felkínált modellejt, mint a mostani enervált és nemegyszer szenvedésből tőkét kovácsoló festőnemzedék nem egy képviselője.

S végül egy kiadói fogyatékoság észrevétele: a hasonló tematikájú és elméletileg is kellően megalapozott könyvek jóval több illusztrációt, illetve reprodukciót igényelnek.

SZOMBATHY Bálint

AZ ELŐZMÉNY

John Dos Passos: *Három katona*. Európa Könyvkiadó—Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1982.

Negyvenöt év után veheti a magyar olvasó újra a kezébe John Dos Passos amerikai esszé- és regényíró első igazán nagy sikerű művét, a *Három katona* című regényét. 1937-es találkozás azonban korántsem tekinthető bemutatkozásnak, hisz kilenc évvel korábban, 1928-ban már olvashatta — három évvel amerikai megjelenése után! — a *Manhattan Transfert Nagyváros* címen (1973-ban *A manhattani rév*, 1975-ben pedig *Manhattani kalauz* címen adták ki újra), sőt, ekkor már az *U.S.A.* című trilógia első két kötetét is kezébe vehette, 1934-ben *A 42. szélességi fokot*, ezt követően pedig az 1919-et is, *Elkallódott ifjúság* címen (é. n.).

Amikor tehát Török Á. (rpád?) fordításában megjelent a mű, Dos Passos már eleven irodalmi hatásként élt az európai és a magyar köztudatban, alkotói módszere és világlátása ekkorra már iskolát teremtett. Európában nem kisebb írók tartották mesterüknek, mint Alfred Döblin és Jean-Paul Sartre, a magyar írók közül pedig Nagy Lajos, Remenyik Zsigmond és Bartha Sándor fordította felé „vigyázó tekintetét”. Teljes joggal, hisz ma már irodalomtörténeti tény, John Dos Passos a húszas-harmincas években állt pályája magaslátán, ekkor írta oly nagy hatású, maradandó műveit, melyeket megjelenésük után a nemzeti irodalmak szinte azonnal abszorbeáltak.

Az 1921-ben megjelent *Három katona* az első igazán sikeres műve az írónak, és csupán találgatni lehet, hogy e' nagyszerű indulás után, a valódi Dos Passos-i hang leütését követően miért került sor oly nagy kitérőre — melyet bátran nevezhetünk akár visszafejlődésnek is. Hisz az 1922-ben kiadott *Zöldséges kocsi az útszélen* című verseskötetében és az 1923-ban megjelentetett *Éjszakai utcák* című impresszionista regényében szinte narciszoid módon ölti magára a szépségimádó ábrándozó magányának és bánatának pózát. Igaz, az önmaga előtti tetszelgés korszaka rövid életűnek bizonyult, 1925-ben a *Manhattani kalauz*ban már egy erőteljes, a társadalmi tényekkel, a kor kihívásaival nyíltan szembenéző és számvetésre is kész író áll a közönség előtt. E kitérő azonban olyan tény, mellyel mindenképpen számolni kell, főleg akkor, ha későbbi, az 1940-es évek elején kezdődő korszakának magyarázatát keressük. Az illúzióvesztettséghez, a pesszimizmushoz és a perspektívátlansághoz csupán részben szolgálnak magyarázatot a megváltozott, lényegükben azonban avíttnak megmaradt — tehát csalódást okozó — társadalmi körülmények, a szemléletbeli változás okainak nagy hányadára Dos Passos sajátos írói és emberi világa vet fényt.

A *Három katona* című regény az írónak az első világháborúban szerzett közvetlen tapasztalataira épül. A művet bizonyos értelemben az élmények számbavételének is tekinthetjük, hisz 1932-ben az *U.S.A.* című trilógia második kötetének, az 1919-nek írásakor visszatért a témához, amikor már kiérlelt írói szemléleténél fogva sokkal teljesebben adja vissza — nem is a háborús eseményeket, hanem — az őritt, megbomlott erkölcsű világ közvetlen hatását az egyes emberek életére.

A regénynek — eltérően későbbi műveitől — néven nevezhető hősei vannak, Dos Passos itt még igyekszik árnyalt egyéniségeket teremteni, szemben későbbi nagy korszakával, amikor már legfőbb célja a tömegállapotok visszatükröztetése, azoknak a tömegállapotoknak, melyekben az egyén már csak apró szerkezeti elemmé süllyed. A három katona — Chrisfield, az engedelmes ágyútöltelék, Don Fuselli, az alkarnok, és John Andrews, a kételkedő szellemi ember — akár típusnak is felfogható. Mindhárom szellemi beállítottságuknak megfelelően élük át az első világháborút, bevonulásuktól kezdve, kiképzésükön, a tűzvonalba kerülésükön át, a háború befejezését követő nagy felfordulásig, amikor az emberek java része már a világforradalomban reménykedik. Reménykednek a világforradalomban, hisz az elmúlt öt év eseményei is bebizonyították, a régi világ megérett a pusztulásra. John Andrews azonban — aki társaitól eltérően ésszel és nem vak indulattal éli át az eseményeket — szomorúan ébred a valóságra: „Úgy látom már . . ., hogy az emberi társadalom nem volt különb soha, és nem is lesz talán . . . Intézményei nőnek, elnyomják egyéniségeit, majd az egyéniségek hiábavaló hosszas lázongása után új társadalmakat szerveznek a régiék megdöntésére, és új szolgásgot vesznek a nyakukba.”

Intellektuális, kétkedő, józanul mérlegelő szerepénél fogva — hisz John Andrews személye állt legközelebb az íróhoz — Dos Passos az ő alakját rajzolja meg a legteljesebben, a legrészletesebben, az ő szájába adja saját kétségeit is. Párizsba kerülve Andrews így töpreng: „Vajon a reneszánsz emberei teljesebben éltek?... Miféle szél kerekedett Itáliából akár, hogy egyszerre annyi hittételt és hamis hódolatot elsöpört! Bezzeg a mai világ milyen sivár! Az emberek mintha eltörpülnének találmányaik mozgó bálványai mellett. Vajon ütköznek-e ki közülük még olyan hatalmasságok, mint Michelangelo, Leonardo, Aretino, Allini? A mai világot torlódás jellemzi. Hangyák lettek az emberek. Nem csoda, hogy a szolgaság járma súlyosabban nehezedik rájuk. S akár az igazó zsarnokság lesz a győztes, akár a torlódó tömeg, egyéniségnek nem lesz helye az új világban.” E mondatokat akár Ortega is írhatta volna!

John Andrewsnek éppen azért kell pusztulnia — életét katonaszökevényként valószínűleg kivégzőosztag előtt végezte —, mert teljes értékű egyéniség, és mint olyan, szuverenitásának tudatában van, és azt teljes mértékben birtokolni is kívánja. „Ennekem szabadnak kell lennem, márpedig most. Hogy az ára mi az nem érdekel. Csupán a szabadság” — mondja francia ismerősének, Geneviève Rodnak a munkásszázadból való szökését követően. A történelmi pillanat, de maga a kor színes tekintettel az egyénekre. „Hát magadra maradtál, John Andrews” — állapítja meg önmagának, immár teljes apátiával, közvetlenül második letartóztatása előtt. „... nem lehet az ember egyszermind nagy zeneszerző és katonaszökevény 1919-ben.”

Don Fuselli egészen másmilyen alkat, de ő is típusjelenség. Akkor akar pályát befutni, amikor a történelmi börczén magasan jegyzik az embertelenséget, a hitványtságot. „Tettvágy töltötte el, hogy megmutassa, mit tud. »Barátom — gondolta el —, nekem beütött a háború! Lehertem volna öt esztendeig teddide-teddoda gyerek a Vicker-cég üzletében, hogy még a fizetésemet sem javítják. Itt a hadseregben meg nekem áll a világ.«... Fuselli szíve büszkén dobbant.” Esténként az őrmesteri sáv gondolatával alszik el, és csupán a sors ironiája, hogy az ő vágyai sem teljesülnek, és kénytelen tizedeshelyettesként megérni a háború végét.

A regény három főhőse magyarából egyidős a századdal — egyedül Don Fuselli töltötte be harmincadik életévét. Mindent elsöprő és minden későbbi meghatározó ifjúkori élményük a világháború, az azt követő forradalmi hangulat és a hiába várt világforradalom, melynek helyébe a restauráció mint kényszermegoldás lépett. Soráikból kerülnek ki a huszadik század válságirodalmának hősei, egyrészt a Franz Bibenkopfok, a Ferdinand Bardamuk és az Eugene Gantok, másrészt az Anthony Beavisek, az Ulpius Évák és Tamások, valamint a Meaulnes Augustinok, a társadalomban helyüket keresők, és a valóságtól elfordulók, álomvilágba menekülők, hogy akár a realitások talaján, akár a lélek síkján, egy éle-

ten át az „ismeretlen birtok”, az ígéret földje után kutassanak — hasztalan.

Pólihisztorikus regényirodalomnak nevezzük a huszadik század irodalmának azt az irányzatát, melynek legjobb műveivel — a *Manhattani kalauzzal* és az *U.S.A.* című trilógiával — Dos Passos volt az egyik létrehozója és kiteljesítője. Az első módszertani, regénytechnikai és világszemléletbeli lépéseket azonban a *Három katona* című regényében tette meg. Messze van még a szimultaneista mozaik- és montázstechnikától, valamint a regényidő radikális felbontásától, de már lazít a szerkezet klasszikus-realista feszességén, rövid epizódokra tagolva a történetet, ezzel az eseményeknek — olykor egymástól független eseményeknek — a laza láncolatát alkotva meg. E lazaság, mely nemegyszer nélkülöz minden okozati összefüggést, a sorszerűséget, a kiszolgáltatottságot és az elvesztettséget hivatott visszatükrözni. Azt az állapotot, amikor az embert elkapja a történelem sodrása, és iszonyú lendülete megfosztja „hőseit” csekvőképességüktől.

Századunk irodalmának fontos alkotása a *Három katona*, éppen sajátos helyzeténél és jellegénél fogva, hisz egy nagy korszakot, a pólihisztorikus regény korszakát készítette elő. Háborúellenes regényként pedig Remarque és Faulkner hasonló tárgyú regényei mellett a helye.

MAK Ferenc

MIRCEA ELIADE NAPLÓJA

Mircea Eliade: *Im Mittelpunkt*. Bruchstücke eines Tagebuches. Europa-verlag, Bécs—München—Zürich, 1977.

A párizsi Gallimard után az Europaverlag jóvoltából németül is hozzáférhetővé váltak Mircea Eliade, világhírű román származású vallástörténész naplójegyzetei. Hogy ezt az ismertetőt ne csupán egy külső szempont vezérelje, jellemzésül akár magát a szerzőt is segítségül hívhatjuk. Még 1949-ben jegyezte fel töprengéseit Geholennek a majom mellső lábáról szóló tanulmánya kapcsán. Geholen kimutatta, hogy ősrünk mellső lába sokkal jobban illeszkedik a fatörzshöz mint az emberi kéz. Tehát bizonyos szempontból tökéletes szerkezet, de — talán épp mert tökéletes — nem rendelkezik semmilyen fejlődési lehetőséggel. Ezzel szemben az emberi kéz tökéletlen, de nyitott, alkotói forma, és épp kudarcai és sikerei váltakozásának eredményeképpen közelít egy tágabb tökély felé. Eliade naplójában hozzáteszi, hasonló a helyzet a könyvekkel is. Bizonyos „tökéletes könyvek” megjelenésükkel mindent elmondanak a maguk tárgyáról, tehát — mint a majom mellső lába — egy merev perfekcióval gazdagítják a világot, de őt jobban izgatja a könyvek másikk, emberi kézhez

hasonlatos típusa. Az, mely önellentmondásoktól sem mentes, konfúz, nyikorgó — de mindezek ellenére a tudás olyan új módját nyitja meg, melyet addig senki sem sejtett.

Ha Eliade 1945-től 1970-ig vezetett naplójának közreadott töredékeit röviden akarjuk jellemezni, a „tökéletes könyvek” második csoportjába kell sorolnunk: még a napló műfaján belül is túlságosan széles területen csapong, épp csak felmerült, fészületlen, de így is sokkoló gondolatokkal, benyomásokkal teli. Nemcsak hogy szerzőnk vallástörténész, irodalmár, filozófus, pszichológus stb. mivolta váltakozik a lehető legszélesebb módon, hanem az archaikus kultúrák bámulatos empatikus ismerete is a szempontok egymásnak néhol ellentmondó sokaságával gazdagítja, „tökéletesíti” a könyv egészét. Számunkra ez a „konfúz tökély” akkor a legizgalmasabb, amikor az archaikus kultúrákból merített látószög Eliade tolla alatt a mi mai világunkkal találkozik vagy csap össze. Erre szerzőnk műveltsége és érzékenysége ideális lehetőséget nyújt hiszen credentileg filozófiát tanult, négy évet Indiában töltött, és 1945-től korunk olyan személyiségeivel tartott közvetlen kapcsolatot, mint Gioran, Ionesco, Breton, Chardin, Chagall, Brancusi, Bultmann, Gingsberg stb., de mindenekelőtt Jung, akinek asconai otthonába naplója tanúsága szerint is újra és újra ellátogatott.

E naplóban számtalan olyan gondolat merül fel, mely később részletes kifejtést nyert. Ha a legfontosabbal akarjuk kezdeni, mindenekelőtt arra a korai megjegyzésre kell felhívni a figyelmet, mely szerint a „szent” nem a tudat történetének egy állomása, hanem a tudat szerkezetének eleme. Erre az egy álmatlan éjszakán följegyzett, mellékesnek tűnő megjegyzésre talán föl se figyelne az olvasó, ha nem tudná, hogy jóval később (a hetvenes évek elején) ez fogja képezni *A vallási gondolatok története* című több mint ezeroldalas műve vezérmotívumát. Ott derül ki azután, hogy e feljegyzés milyen messzemenő következményekkel jár. Eliade tevékenységének két alapaxiómája következik belőle. Először is az, hogy embernek lenni ugyanaz, mint vallásos embernek lenni, másodsor pedig, hogy a vallás a történelem során nem szűnik meg, csupán más-más formában jelentkezik. A vallási gondolatok története a tudat struktúrájának vallási elemét követi nyomon az őskortól napjainkig. A vallást azonban Eliade nagyon szélesen értelmezi. Ennek illusztrálására jó példa lehet mondjuk az a följegyzése, amikor a hegeli és marxi elidegenedés-fogalomban próbál tetten érni burkolt formában megbúvó archaikus, vallási meggyőződést. A következőket írja: (Hegel és Marx szerint) „az ember akkor elidegenedett, amikor objektumnak érzi magát, amely azon külső kényszer és presztízs hatalmának van alávetve, melybe egész létszubsztanciáját belevetítette. No, bizonyos primitív népek a lelket úgy képzelik el, mint testen kívüli entitást, amely egyes dolgokba projektálódik vagy kölcsönződik. Ha ezek a dolgok széttörnek, az ember elveszíti lelkét, és meghal. A modern elidegenedés bizonyos értelemben visszatérés ehhez a

lélekfelfogáshoz.” Több szempontból is példászerű ez a feljegyzés. Nyilvánvaló, hogy csikorog, mert egyrészt a hegeli és a marxi elidegenedés-fogalom nem hozható ilyen lazán közös nevezőre — annál is inkább, mert az előbbinél pozitív, az utóbbinál negatív értékkategória —, másrészt, amit szerzőnk ebben az idézetben az elidegenedés mint meglehetősen összetett filozófiai kategóriának ért, annyira egysíkú, hogy akár hamisnak is nevezhető. Viszont ennek ellenére kitűnő ötlet. Egyrészt azért, mert a mindennapi agy által szimplifikált elidegenedés-fogalomra már szépen ráírnél, másrészt pedig, mert új, még járatlan utat kínál az elidegenedés-fogalom meglevő és túlnyomórészt halálosan unalmas vizsgálatai mellé vagy helyett. Tehát egy izgalmas tanulmánytémát vet fel, akárcsak akkor, amikor kijelenti, hogy a huszadik század legfontosabb jelensége nem a proletárforradalom volt és lesz — ahogy azt a marxisták megjósolták —, hanem a nem európai ember szellemi világának fölfedezése. Megismétli azt az igazságot, hogy Marx víziója (a proletariátus messianizmusa, a jó és a rossz végső küzdelme stb.) a zsidó—keresztény vallási hagyományban gyökerezik, majd felvet egy megválaszolhatatlan kérdést: vajon mit jelentettek volna Marx számára az érdemben csak újabban felfedezett egzotikus és tradicionális-primitív kultúrák? „A velük való dialógus — írja — számomra sokkal fontosabbnak tűnik az európai gondolkodás jövője szempontjából, mint az az újítás, amit a proletariátus felszabadulása maga után vonhat. Mi már tudjuk, milyen »értékeket« mutatott fel a proletariátus: semmit, amit az európai szellem már rég ne ismerne.” S negint csak nem kinyilatkoztatás ez, hanem sajátos nézőpontból felénk szegezett kérdés, mely egy szalonképes tanulmányban árnyaltabb, komplexebb artikulációt igényelne. De akkor már egy „merev perfekcióként” jellemezhető könyvben lenne a helye.

Hogy a „szent” napjainkban egészen váratlan helyeken is felvillan, azt a következő anekdota illusztrálja: „A matematikaprofesszor Stone mesélte, hogy megkérdezték egy híres szovjet matematikustól, mi tetszik neki jobban, a Tadas Mahal vagy a Himalája. A Himalája — válaszolta —, mert a Tadas Mahal emberi alkotás, míg a Himalája Isten műve. Hogyhogy — méltatlankodott Stone —, maga hisz az istenben? Én úgy gondoltam, hogy Isten nem létezik, vagy ha létezik, akkor feltétlenül oroszoknak kell lennie. A szovjet tudós közbevágot: Önnek, a tudomány emberének, tudnia kell, hogy mit akartam ezzel mondani.”

A következő két példa azt illusztrálja, hogyan érhettek tetten a polircikái életben bizonyos archaikus elemek. Talán a napi sajtót olvasva vagy a rádiót hallgatva jegyez fel szerzőnk a hatvanas évek elején néhány találatomra kiválasztott példát a kommunista kirakatperek szókincséből trockista, az imperializmus ügynöke stb., majd megjegyzi. „Ezek mind kategóriák, tulajdonságok és archetípusok, melyek sehogyan sem felelnek meg az ember történelmi személyiségének. Az a benyomásom, hogy a szovjet perekben nem emberek, »individuumok«, hanem típusok, archetípusok, fi-

gurák vesznek részt. Ugyanúgy, ahogy az archaikus társadalmak ahisztórikus szintjén.” Vajon miért helyettesítük a történelmi embert újra archetipikus figurákkal, mire való konkrét embereket reprezentatív kategóriákká szegényíteni — merül fel az olvasóban a kérdés, de ezúttal szerzőnk ironikus szépírói énje kérdéssel válaszol: „Talán épp a politikai propaganda ítélterett arra, hogy újra felfedezze és használhatóvá tegye a »nép mentalitását«?”

Eliade archaikus szeme az Egyesült Államok berendezésének bizonyos mítikus elemeiről sem feledkezik meg. Azt írja például, hogy semmit sem értünk meg az amerikai életből, kultúrából és politikából, ha szem elől tévesztjük, hogy mindez a teológiában gyökerezik. „»Isten nemzete« — mondják magukról oly szívesen az amerikaiak. Demokráciájuk mai állapotának nagy ereje és tragikus gyengesége — egyaránt a következőkből ered: a demokráciának náluk még nem sikerült szekularizálódnia, vagyis nem más, mint egy hibrid politikai intézmény.”

A mítosz természetesen nemcsak a múltból marad ránk és nemcsak a tömeg képzeletében születik, hanem napjainkban és értelmiségi körökben is konokul tenyészik. Eliade például azon töpreng, miért van olyan nagy sikerük Freud értelmezéseinek. A rá jellemző módon azt válaszolja, azért, mert rendszerint mítoszokba illeszkednek, melyek a mai ember számára nagyon vonzóak. Egy kitűnő példát említ, a megölt apa mítoszának freudi rekonstrukcióját és értelmezését a *Totem és tabu*-ból. Eliade szerint eddig senkinek sem sikerült a primitív vallásokban vagy mitológiákban a megölt apa motívumának nyomára bukkannia. Ez a mítosz tehát maradéktalanul Freud agyszüleménye, s ami nagyon meglepő: az intellektuális elit ennek ellenére elfogadja. Miért? Eliade itt is, akárha egy ősi, ma már áttekinthetetlen vallási jelenséggel állna szemben, elhamarkodott válasz helyett óvatos tudós módjára kérdez: „Mert megérti? Vagy mert a modern ember számára valóban »igaz«?”

Ezt a kérdést szerzőnk részletesebben elemezte a nálunk is megjelent *Okkultizmus, mágia és divatos kultúrák* című könyvében. Már ott meggyőződhetünk róla, hogy szívesen foglalkozik a szellemtörténet egymástól távol eső jelenségeinek csodálatos egybeeséseivel. Naplójában is számos ilyen gondolattal találkozunk. Például a Sierra Nevada-i Kogi népcsoportot tanulmányozva kimutatja, hogy ebben a kultúrában a tökéletesség nem abból áll, hogy jól tenni vagy jónak lenni, hanem megtalálni az egyensúlyt a jó és a rossz ellentétes erői között. Ez őt Goethére emlékezteti, de mindenképp Jungra — aki számára az emberi ideál nem a tökéletesség, hanem a teljesség. Egy részletesebb kifejtésben természetesen hosszabb lenne a névsor, Goethe és Jung között ott magaslatra Nietzsche, s a mai teljességantropológiák között maga a szerző, Eliade is előkelő helyre kerülne. Még akkor is, ha naplójában gyakran panaszkodik saját egyoldalúságára: „Ebben rejlik legnagyobb gyengeségem — írja —: nem tudok egyszerre ébren is lenni meg álmodni is. Míg irodalmat művelek,

egy másfajta világban találok magam. Ezt legszívesebben onirikusnak nevezem, mert egy másfajta időstruktúrával rendelkezik és mert a személyekkel való kapcsolatom itt nem kritikai természetű, hanem imaginárius." El kell mondanunk, Eliade énjében valóban a kritikai ébrenlét uralkodik. Tehát mindenképp tudós és csak másodsorban „álmodó”. Érthető is, hiszen tökéletes ébrenlét szükségeltetik ahhoz, hogy az ember olyan lényegbevágó dolgokat fedezzen fel a vallástörténetben, mint például a következő: „Micsoda paradoxon: a görögök, az élet, az emberi test és a tökéletes forma szerelmesei, a halálon túli élet ideálját a tiszta intellektus (szellem, nous) továbbélésében feltételezték. Az aszkéta keresztények viszont, akik annyira megvetették a testet, ragaszkodtak a test feltámadásához és a paradicsomi boldogságot el sem tudták képzelni a test és a lélek egysége nélkül.”

Naplójában Eliade a művészettel jobbra csak annyiban foglalkozik, amennyiben ott archaikus struktúrákat vél felfedezni. Ez is elégséges azonban ahhoz, hogy századunk legnagyobbjaihoz fűzzön természetesen megint csak sajátos kommentárt.

Ahogy az egy naplóban illendő, szerzőnk önmagával is sokat foglalkozik, elsősorban közeli és távoli terveivel, munkájával. Nem kis meglepetéssel olvassuk a következő feljegyzését: „Úgy érzem, még sok mondani-valóm van, mielőtt a *lényeg* ki tudnám mondani. Addig is — mint azt eddig tettem — sok »tökéletlen« könyvet kell megjelentetnem, ki kell fogynom azokból a gondolatokból, megfigyelésekből, melyek elfojtják alkotói erőmet. S ha egy napon újra *üres* leszek, *saját* könyveim írásába kezdhetek.” Mi ez? Álszerénység, túlzott önkritika, pillanatnyi depresszió? Nem. Szem előtt kell tartanunk, hogy Eliade számára módszertani alapelv, hogy a modern jelenségek megértése csak a „szent” kezdetekhez való visszavezetéssel lehetséges. Szerzőnk szellemében tehát akkor járunk el helyesen, ha felhívjuk a figyelmet feljegyzése archaikus hátterére. Ebben a szellemben elmondhatjuk, hogy ebben az idézetben semmi egyebet nem tesz, mint megismétli a Zen alkotói módszerét. A Zen-ijász, a kaligráfia mestere stb. ugyanazt teszi, amit Eliade tervez: konok gyakorlás, hosszan tartó megfeszített munka során minden lényegtelenet kihord magából, hogy „kiürüljön”, vagyis hogy helyet csináljon magában valami minőségileg egészen új, a Lényeg számára.

SEBŐK Zoltán

B E M U T A T Ó K

A BALKÁNI KÉM

Vonzó, hatásos, de ugyanakkor némileg megtévesztő a címe Dušan Kovačević ügyes, szórakoztató és tanulságos vígjátékának. A *balkáni kém* esetében ugyanis nem a kém, hanem a nyomozó az érdekes, róla szól ez az általános mozzanatok mellett nem kevés aktualitással írt komédia. Egy botcsinálta nyomozóról, akinek buzgalma nem ismer határt. Aki annak alapján, hogy a hivatalos szervek egyszer megkérdezték tőle, mit tud lakójáról, a Párizsból visszatért Petar Markov Jakovljevićről, arra következtet, hogy végtelenül komoly ügyről van szó, ami kiváló alkalom lehet éberségének bizonyítására. Ezt pedig múltja érdekében különösképpen fontosnak véli. A „felismerés” egy csapásra megváltoztatja addigi életét. Megszállottan nyomoz. Szabadságot vesz ki, majd felmond. Stratégiát dolgoz ki, mindenhová követi a „kém”, titkon fényképeket készít, lehallgat...

Ennyiből is nyilvánvaló, hogy jól ismert vígjátéki eljárással készült Kovačević darabja. Rögeszméje a botcsinálta nyomozót képtelenebbnél képtelenebb helyzetekbe sodorja. Mindezek a szituációk végtelenül komolyak és valóságosak is, de amikor valaki megszállottként veti magát a különféle helyzetekbe, akkor mind a szituáció, mind pedig a „hős” ellenállhatatlanul neveltségessé válik.

Látszatra tehát végtelenül könnyű dolga van annak, aki az efféle vígjátékot színpadra állítja. De csak látszatra, mert játékötletek nélkül nem funkcionál a vígjáték. Primož Bebler, a szabadkai előadás rendezője jól megérezte, milyen ötletekre van szüksége ahhoz, hogy a Kovačević elképzelt szituációk és szereplők kellő mértékben komikusak legyenek. Klasszikus bohózat megoldásokkal, némafilmek számtalanszor látott, s mégis mindig hatásos gejeivel fűszerezte az előadást. Van itt lavórba lépés, székről, asztalról történő lelépés... működik a nevetető gépezet. S egyáltalán nem hatástalanul. Ellenkezőleg, nagyon is funkcionálisan. Mert nem csak a komikumot csillantják fel a játékba illesztett ötletek, hanem ellenpontoznak is. Akkor jön be egy-egy geg, amikor szöveg szerint komoly dolgokról hallunk. A váratlan nem csak hatásosabbá válik ezáltal, hanem a jellemzés feladatát is ellátja. Neveltségessé tesz és minősít is.

A jól működő rendező mechanizmusban azonban csak két színész tallalta fel magát, Albert János és Karna Margit, akik az ellenpontozás el-

Dušan Kovačević: A balkáni kém. Fordította: Saffer Pál. Rendező: Primož Bebler. Díszlet: Hupkó István. Jelmez: Jasmina Ješić. Szereplők: Albert János (Ilija Čvorović), Karna Margit (Danica), Tallós Zsuzsa (Sonja), Ferenczi Jenő n. v. (Đura), Árok Ferenc (Albérló).

vének megfelelően komédiáznak és jellemet is formálnak a „nyomozó” és feleségének szerepében. Mindkettőjük remek játékát az teszi élvezetessé és hatásossá, hogy kellő pillanatban eljátszanak egy-egy helyzetkomikumra épülő szituációt, ugyanakkor pedig a realista színjátszás eszközeivel jellemzik a figurát. Egyszerre otthonosak a naturalista alakformálásban és a burleszkben. Sajnos, a többiekéről ez nem mondható el. Ferenczi Jenő a kémhajszába bekapcsolódó, ugyancsak fanatikus testvér szerepében első színpadra lépésekor akar csatát nyerni. S azután már sehogy sem tud szabadulni poénvadász szándékától, állandóan nevetetni akar, ami végül oda vezet, hogy egyáltalán nem nevetséges. „Félreviszi” a figurát, s lényegesen ront az előadás sikerén. De annyit mégsem, mint a lányt tolmácsoló Tallós Zuzsa, aki harmincéves fogorvosnő léteire amatőrmód csitniskedik, rosszul megválasztott ruhája is erre ösztönzi, s bosszantóan hamis. A „kém” Árok Ferenc játsszaná, ha ez a szerep meg lenne írva. Mintha az író minden igyekezetével a „nyomozókat” formálgatta volna, s az áldozatról elfeledkezett. Talán az lenne a legszerencsésebb, ha a „kém” színpadra sem lépne, csak beszélnének róla, de ekkor Molière kellene, vagy ha a különben jó, joggal mindenütt játszott vígjátékának ezt a szerepét is élőbbre tudta volna formálni.

Kevés hiányzik ahhoz, hogy a Szabadkai Népszínház előadása átlagon felüli, igazi színházi élmény legyen. A teljes sikerekhez azonban a fordításra (Saffer Pál munkája) is jobban kellene ügyelni. Olyan jó hallani, amikor „kötözni való bolond”-ot mondanak, de fülsértő, amikor „szemenszedett gonosztevő”-t hallunk szemenszedett hazugság vagy elvetemült gonosztevő helyett. Nem egészen érthető a „nagy sora van ennek” szókapcsolat sem. Ugyanakkor viszont pontosan érezzük az eredeti hatását az efféle részletekben: „én sem vagyok eldobni való”, „házunk kívüli esik a központon”, „filológiai fakultás”... Ennél már csak a színlap otromba magyartalanságai bántóbbak. Mutatóul íme néhány mondat: „1948-ban születtem Mrdenovac nevezetű faluban, amely Šabac körzetéhez tartozik. Az ébredés és a kiforrás korszakát csak évekkel később éltem át, többek között az emberekhez való kötődöttséget, az éghez és a földhöz való viszonyukat. Igaz történetek játszódnak le e két világ között; dallal, szenvedésekkel, kinnal, örömmel és bánattal karöltve... Minden ízemmel áthatja a nép összes fennkölt és mélységesen emberi tulajdonsága. Megkísértem mindazt magamévá tenni és megérteni elmélkedéseimben és írói öntudatra ébredéseimben, és amelyet szerény magam alkotta világomban sohasem sikerült megfejtenem, drámáimban írtam ki magamból...” Hát ilyesmire szokták mondani, ha a tehén megenné, megdöglene tőle. Az előadás, főleg Karna Margit és Albert János kiváló teljesítménye azonban kárpótol bennünket.

GEROLD László

A HAJNALI ÜRES SZÍNPADON

Különféle emberi világok, életformák találkozása mindig érdekes, és mindig drámai. Pontosabban: tartalmazza a dráma lehetőségét, csíráját.

Erre az ősi és mindig felhasználható igazságra építi *A hajnali, üres színpadon* című monodrámáját Petko Vojnić Purčar. A rádiós előadásra készült szöveg, amelyet a láthatatlan színházat megelőzően színpadon volt alkalmunk látni-hallani, egy színházi takarítónő élettörténetének vázlata. Stipić Janja (Kerekes Bevk Valéria tolmácsolja) mondja el életét — játszik, énekel, táncol néhány szerepet.

Az író számára Stipić Janja életének mozaikkockái a lényegesebbek, s a különféle betétek csak dúsító, színező elemekként kelljenek. A monodrámát előadó színész számára Janja életrajza a keret, s az igazi, a nagy feladat a különféle szerepek eljátszása. Kerekes Bevk Valéria él azzal a lehetőséggel, hogy jutalomjátékot rendezhet önmagának. A színész a takarítónőt is eljátsza, de épp úgy csak egy lehető szerepnek fogja fel, mint a nagydrámák vagy ismert zenésjátékok kiemelt, kiválasztott szerepeit. Kerekes Bevk Valéria nem akarja velünk elhitetni, hogy Stipić Janja, a színházi takarítónő játszaná el Strindberg Júlia kisaszszonyát, vagy énekelné el Sally Bowlest a Kabaréból. Amikor igazi színházi — drámai vagy énekes — szerepet játszik, akkor azt legjobb tudása szerint teszi, akkor a színésznőt látjuk, aki bizonyítékát adja annak, hogy mire képes, illetve lenne képes, ha élhetne a lehetőségekkel, ha színházban megkapná ezeket a parádés szerepeket, vagy — mint a Kabaré esetében — felidézi, milyen volt annak idején a színházi produkcióban. Nehéz és nagyon is fárasztó feladatra vállalkozik Kerekes Bevk Valéria, de láthatóan kedvvel, örömmel és értően teszi. Élvezi a játékot, mert ez az élet-eleme. Mindenekelőtt a zenés számokat adja elő kiválóan.

S mit csinál a szerepek köré keretnek írt élettörténettel? Helyesen szerepnek fogja fel. Kitalál hozzá egy hangot, kissé stilizált, de mégis jellegzetes beszédmodort, s hozzá illő hangsúlyt és hangfekvést, s kitalál néhány jellemző gesztust, mozdulatot. Ezek segítségével mondja el Janja munkábaállásának körülményeit, beszélget volt igazgatóival, igazgató urakkal és igazgató elvtársakkal, emlékezik arra, mikor színésznők szerelmi postása volt. Mesél a családjáról, gyerekkoráról, apjáról, aki megelégtelte az örökös, s nem túlságosan jövedelmező földtúrást s elment a vasúthoz, pályamunkásnak, majd a kalauzságig vitte, végül pedig lelépett egy másik nővel, otthagya családját. Felidézi házasságát, férjét, aki örökké ivott, míg nem átitta magát a túlvilágra is. Felcsillan benne szerelme az egyik színész iránt... Mindezt Janja Stipić, színházi takarítónő,

Petko Vojnić Purčar: *A hajnali, üres színpadon*. Monodráma. Előadja: Kerekes Bevk Valéria. Bemutató az újvidéki Petőfi Sándor Művelődési Egyesület színpadán, 1984. febr. 3-án. Közreműködtek: Gajdos Zoltán (zongora), Petar Slaj (koreográfia) és Marijan Bevk (rendezés).

lányának, Violetának — tipikus színházi név! —, a másodéves, természetesen nagyon tehetséges színővendéknek mondja el — de csak képzeletben, az üres széksorok felett, amikor senki sem hallja, míg előadás után takarít a színházban.

És ha valamit kifogásolni kell, akkor az épp az alkalom eljátszása. Janja kezében vödörrel, felmosóval lép a színre, dolgozgat, emlékezik, s amikor rátalál egy-egy eldobott ruhára, jelmezre, akkor eljátssza a jelmezhez tartozó szerepet, majd visszavált takarítónőnek, s ilyenkor hiányzik a szükséges, meggyőző színpadi játék. Mintha nem lenne megrendezve az, ahogy Janja rátalál a különféle szerepekhez tartozó ruhákra. Ez a része kidolgozatlan az előadásnak, amely — ettől függetlenül — jól mutatja Kerekes Bevk Valéria igazi színészi lehetőségeit és értékét.

GEROLD László

A KÖZÉRTHETŐSÉG SÜLLYESZTŐJÉBEN

— Gondolatok néhány FEST-film kapcsán —

Ranko Munitić, az egyik legjelesebb jugoszláv filmkritikus írja az idei belgrádi nemzetközi filmfesztivál kapcsán, hogy „szerencsére ma már egyetlen kritikus sem annyira naiv és tudatlan, hogy a FEST-re összegyűjtött filmek halmaza alapján végső következtetéseket vonjon le a világ múlt évi filmterméséről”. Az idei FEST-ről szóló beszámolók és kommentárok többnyire elmarasztalták a fesztivál műsorát, a szervezést, a vetítések módját. Kifogások érték a rendezvény koncepcióját, véletlenszerűségét. Ma már senki sem beszél a FEST kapcsán artikulált válogatásról vagy átgondolt, tervezett műsorpolitikáról, inkább csak afféle tarka-barka filmvásárról, olcsó koktélról szólnak a jelentések. A mezőben, kritikusban ma már csak bizonyos illúziók, sejtelmek alakulhatnak ki a hetedik művészet aktuális világfolyamatairól. Persze ez is több, mint a semmi — mondhatjuk. Hisz mit szóljanak azok a filmbarátok, akik el sem jutnak Belgrádba. Még szerényebb betekintést kap a filmtermésbe a FEST újdéki két különműsorán a látogató. A tartományi székváros legelőkelőbb mozijában, az Arénában főleg a közönségsikerre számító „szuperproduciókból” kaptak kivonatot az érdeklődők, míg a „művészmozsi” hírében álló Ifjúsági Tribün vetítőtermében művészi szempontból valamivel igényesebb, egyszóval „érdektelenebb” alkotásokat láthattunk, különböző fesztiváldíjakkal megtámogatva. A filmművészet csendesebb, tartósabb hatásokra törekvő „remekei” közül Imamura *Narayamai balladáját*, Tar-

kovszkij *Nosztalgia*ját, a csehszlovák Juraj Jakubiszko *Ezeréves méhecskéjét*, mely B. Bertolucci *Huszádik századához* mérhető, valamint Godard *Neve: Karmen* c. alkotását nézhettük meg.

A teljes következetesség a dilettánsok és a nagy művészek privilégiuma. Andrej Tarkovszkij és Jean-Luc Godard minden kétséget kizáróan az utóbbiak közé tartozik. Napjainkban, amikor a mozi egyre inkább valamilyen vizuális diszkó szerepébe süllyed, igen tiszteletreméltó az az állhatatosság, amellyel a filmművészet nagyjai, függetlenül magukat a múló divattól és a látványos, közönségnek hajbókoló előadásoktól/vetítésektől, egyénileg választott csapásokon törnek előre, a képi kifejezés új, még föltáratlan lehetőségei felé. Godard és Tarkovszkij művészi pályája nagyszabású meditáció a film lehetőségeiről. Kettőjük között természetesen tátongó szakadék van, Godard „elsőként lép fel a filmtörténetben tudatosan romboló szándékkal” (S. Sontag), míg Tarkovszkij a borongós, méla ősködök és az ázalékos pocsolyák nagy poétája. Mindenesetre szerintem a *Nosztalgia* és a *Neve: Karmen* is egy lépéssel lemarad szerzőik korábbi művei mögött. Filmkészítési módszerükben sajátos stílusviláguk megmaradt a régi, de egyikük sem tudott lényegesen, elementárisan továbblépni. Godard *Karmen*je szaggatott, a jelenetek és a történet zagyvák, összefüggéstelenek, a hangsáv sem tökéletes, akár egy amatőrfilm. Nem véletlenül, hiszen Godard ezen filmjét a rövidfilmek emlékének szentelte (IN MEMORIAM SHORT MOWIES). *Karmen* és bandája bankot rabol, hogy dokumentumfilmet készítsenek egy bankrablásról. Egész idő alatt bonyolítják, szervezik filmjük ügyét, számolják a pénzkötegeket, és váltig meg vannak győződve küldetésük helyességéről, pedig egyetlen méter filmet sem „lőnek ki”, egyre csak azt hangoztatják, hogy ők bezzeg profik és itt mindennek mennie kell, mint a karikacsapás. Ezzel is rájátszva és kiszélesítve Godard azon dilemmáját, mely szerint „egyre inkább úgy érzem, a filmezésben a legnagyobb probléma eldönteni, hol és miért kell elkezdni és befejezni egy felvételt”. Godard fiatalon megvetette egyéni stílusának alapjait, természetének és intellektusának nyughatatlansága arra ösztönzi, hogy kísérletező álláspontot foglaljon el a filmrendezéssel szemben, azaz úgy feleljen egy fölvetett, de meg nem oldott kérdésre, hogy újabb filmbe kezd.

Tarkovszkij művészetét a líraiság, a melankólia, az irracionális ősködök és a gondosan megszenkesztett egység jellemzi. Minimális anyagot mozgat meg, de azt maximálisan kiaknázza. Tarkovszkij *Nosztalgia*ja korábbi remekművéhez, a *Sztalker*hez viszonyítva nem jelent különösebb továbblépést. Majdnem ugyanazt a látványépítő ikonográfiai struktúrálást követhetjük nyomon, és ugyanazokra a gondolati, meditatív síkokra, szilánkokra asszociálunk. A történet ezúttal is lényegtelen, úgyszólván nincs is. Áll a cselekmény. Csak képek léteznek, tisztán, különösebb elbeszélő funkció nélkül. A film igazi üzenetét a kibomló látvány hordozza. A *Nosztalgia*ban, akárcsak a *Sztalker*ben, egyenrangú szereplő maga a kör-

nyezet, a természet, a tárgyak, a végletesen lepusztult, egyszerre kínosan naturalis és rurális világ. Tarkovszkij egységes és szuggesztív univerzumot teremtett filmjeiben. Korunk filmművészetében ez egyedülálló teljesítmény.

A filmművészet Godard és Tarkovszkij által képviselt csúcspontjai azonban egyre ritkábbak mozijaink rendes műsorán. A közönség inkább az olcsó szórakozást óhajtja. És ennek maradéktalanul eleget tesznek filmforgalmazóink; kiszolgálják a közízlést. Vessünk néhány pillantást korunk egyik „legbefolyásosabb művészetének”, a filmnek, a mozinak közönség- és tömegformáló aspektusaira.

A fejlett civilizáció, kultúra robbanásszerű gyorsasággal osztódik különböző réteg-, illetve szubdimenziókra, melyek lényegében kezdik elveszíteni kultúrjellegüket, azaz emberre vonatkozásukat. A dehumanizálási tendencia természetesen a rétegeknek a világról alkotott felfogásában, illetve a felfogást leképező műalkotásokban, filmekben is tükröződik.

A hetedik művészet olyan társadalomban született, ahol „a közönség szétszakadt a nem nyilvánosan okoskodó szakemberek kisebbségére és a nyilvánosan befogadó fogyasztók nagy többségére” — állapítja meg Habermas. A tömegtársadalom fogyasztói természetéről, a tömeges állnyilvánosságról van szó, amelynek a tömegkommunikáció a természetes műfaja, hiszen az elidegenedett szabad idő a szórakozást, a fogyasztást, a kikapcsolódást szolgálja. A kultúrjavak százmillióstomegei nem okoskodnak, befogadóként sem vesznek részt a művészi alkotófolyamatokban, mert nem termelnek esztétikumot, még okoskodás formájában sem. Létezik az okoskodás, de az leginkább a szakértők berkeiben marad. A szakemberek véleménye, szakértelme nem törheti át saját szűk kereteit, a nem nyilvánosságot. Hogyan ellensúlyozhatja így a nem nyilvánosság a milliókkal mérhető fogyasztói nyilvánosságot? Ezért az okosodás, az esztétikum befogadása, elsajátítása belterjes csoportok fontoskodásának tűnhet. Ebből a nyilvánosság számára csak annyi szivárog ki és úgy, olyan formában, amennyi ahhoz szükséges, hogy a milliók előtt pellengérré állítsák az okoskodókat, miközben megvédik a közönséget, az egyszerű embereket az érthetetlen művészetől, de anélkül, hogy a közönség, akinek védelmében jót cselekednek, tudná, mire megy a játék. A játék pedig arra megy, hogy a filmet tömegkommunikációs, piaci terméként konzerválják, továbbra is jól jövedelmező üzletként. A tömegkommunikáció pedig azt a hitet sugallja, hogy abban a paradicsomi állapotban élünk, amelyben egyenlők és szabadok vagyunk, hiszen osztályra, rétegre, anyagi helyzetre, életstílusvonalra, hatalomra való tekintet nélkül mindannyian ugyanazt értjük meg: a közérthetőt. Nincs különbség ember és ember között, egyenlők és szabadok vagyunk a közérthetőségben. A film ezt a képletet beteljesítette.

A film ugyanis nemcsak technikai-technológiai találmány, hanem egy új típusú társadalmi nyilvánosság, közönség teremtménye is, amely vissza-

hat teremtőire, megszervezi azt a nyilvánosságot, amit *Habermas* álnyilvánosságnak bélyegez, s úgy eredeztet, hogy miközben a klasszikus polgári nyilvánosság, „a korábbi korszakok kultúráján elméllkedő közönsége”, felbomlott és tömegméretűvé változott, egyúttal átalakult kultúrfogyasztóvá is. A fogyasztói álnyilvánosságtól elidegenedett az esztétikum teremtése. Ez a közönség új közönség, azért, mert a szabad idő csak nemrég vált általánossá a tömegek számára. A tudományos-technikai forradalommal bekövetkezett termékbőség nyomán tömegek kapcsolódhattak be fokozatosan a fogyasztásba, átalakítván a kultúráján elméllkedő közönséget kulturált fogyasztóvá, és megteremtve azokat a tömegtájékoztatási formákat (a bulvársajtót, a rádiót, a tévét), amelyek a kultúrfogyasztásnak és a tömeges nyilvánosságnak megfeleltek.

A mozi a státusváltás egyik látványos és kellemes tényezőjévé vált. A benne vetített film elsősorban a mobilitás eszközzé alakult át. Ha segíti a helyzetváltozást, akkor jó film, ha nem, akkor rossz. A felemelkedést anyagi tényezők mellett ideálok is kísérik, ha a mobilitást vezérlő uralkodó értékek tükröződnek a filmvászonon, akkor sikerre számíthat a produkció, ha nem, elveszti funkcióját, és művészfilmmé válik. Mozi-jainkban az éppen uralkodó közös nevező alapján készített filmeket vetítik szívesen. A filmet nem társadalmi-esztétikai értéke szerint ítélik meg, hanem aszerint, hogy mennyiben szolgálja a felemelkedést. A közös nevező mindig harmonizál az ügyeletes ideálokkal. Aki a közös nevező értékeit és ideáljait nem képes befogadni, nem érti, az olyan réteg tagja, amelyik még nem tudja kulturálisan igazolni státusváltását. Aki pedig elutasítja a közös nevezőt, az a társadalombírálat és az esztétikum jegyében tagadja a tömegkommunikáció értékeit.

Vajon kiknek az ideáljai, értékei azonosak a film világpiacának közös nevezőjével? A fogyasztók értékei és ideáljai. Elsősorban a nem fogyasztókat hagyhatja figyelmen kívül a filmipar, annál is inkább, mert nekik még (vagy már) ilyenfajta kulturális igazolásra nincs szükségük. A fogyasztást jellemezhetjük a szabad időre irányultsággal, az arra való összpontosítással is. A filmipar arra számíthat, akinek életmódjában van jelentős szerepe, egyrészt mert intézményesen elő van írva számunkra, másrészt mert munkájuk után a szirupfőzdébe menekülnek. Általában a középréteg ízlése, ideáljai, mobilitási sémái uralkodnak a moziban, rájuk szabja közös nevezőjét a filmipar. A filmbéli közös nevezőben nincs hely a középréteg saját hétköznapijainak, problémáinak, mert filmen nem szeretik viszontlátni magukat. Szabad idejük nem arra való, hanem kapcsolódásra, vagyis a mindennapok szürke, fásult lidércnyomásainak feloldására.

A középrétegek nem alkotnak egységes réteget. Egyetlen társadalmi tényezőben egyeznek meg: az átmenetiségben. Tagjai bármelyik osztályból és rétegből verbuválódhatnak. Legszembetűnőbb a felemelkedésbe vett hitük, törekvésük, amelynek életmódbeli jegye a szabad idő fetisizá-

lása. Pályájukat átmenetinek tekintik, egyáltalán nem látják befejezottnak, s ezért mobilitásra tartanak igényt. A moziban fogyasztói ideálljajkat akarják vizionlátni, azokban az élethelyzetekben, amelyek után vágyódnak. Műfajuk a tömegkommunikációs jellegzetességgel bíró film, ezért a közös nevező rájuk szabott, ők tehát a közös nevező alanyai.

A tömeges ányilvánosság értékei a középrétegek értékeivel azonosulnak. S mivel a tömegkommunikáció számára kifizetődő az üzlet, ezzel azonosul ő is, neki csak az a fontos, hogy nyereséggel adhatja el ideológiáját, a közrétetését, azt a hitet keltve, hogy a középrétegek értékei minden réteg életmódjára jellemzőek és ezért követendők.

A közös nevezőn kívül esők számára a kulturális önigazgatásnak, a mobilitásnak nem a mozi, hanem a filmművészet az egyik csatornája. Már akinek megvan erre a lehetősége. Egyes szociológiai vizsgáldások szerint az alsóbb gazdasági-társadalmi rétegek érdeklődése nagyobb az olyan aspektusok iránt, amelyek saját életmódjukhoz hasonlóak. Szívesebben néznek filmet, olyan műalkotást, amelyekből saját mindennapjaikra, problémáikra ismernek és nem a közös nevező ideálljainak mindennapjaira. Ez a réteg viszonylag keveset jár moziba, nekik mást jelent a film. Ezért lehetnek potenciálisan a filmművészet alanyai.

Legalább három nagy táborra szakadt a filmnéző közönség: a közös nevezőt birtoklóakra, a közösen *innen* és az azon *túl* levők táborára. A befogadás különbsége egyrészt természetes a rétegezett társadalmakban, ahol különböző kulturális szempontok, szubkultúrák, életmódok, értékek mintakövetési és szerepazonosulási sémák, lehetőségek, valóságfelfogások, előítéletek, szokások, erkölcsök, élmények, vizuális-agyak léteznek egymás mellett. A feszültségeket levezetni hivatott és szándékozó (kulturális ideológia azonban legtöbbször csak úgy tesz, mintha mindezt beismerné, értelmezné és megváltoztatni igyekezne, miközben a közérthetőség leple alatt, a fennálló állapotokból fakadó gyakorlatias ideológiával, a fennállót (a szóalkozást, a fogyasztást, a vizuális diszkót) a lehető legjobbnak tartja, nem elméleti szinten, hanem a gyakorlatban.

FENYVESI Ottó

T É V É

FAJKUTYÁK IDEJE

Ma már lehetetlen nem egy egésznek tekinteni Vicsek Károly rövid-játék- és tévéfilmjeit. Sőt mindinkább arról győz meg bennünket, hogy időrendiségükben és kontinuitásukban kell őket szemlélnünk, ahhoz, hogy lássuk, milyen sajátos művészi tudósítás a jelenünkről az övé. Egyfajta szociográfia, publicisztika és dokumentaritás is, amit a *Kubikusok*ban megkezdett, majd folytatta a *Csillag és kereszt*tel, vitte tovább a kiteljesedés felé két játékfilmjével a *Parlaggal* és a *Trófeával* s most, az ugyancsak Deák Ferenc forgatókönyve alapján készült tévéfilmmel, a *Fajkutyák idejével*. A rendező számos egyéb alkotásai közül, mintha ezek rajzolnák ki leginkább szándékát, módszerét és stílusát egyaránt.

Vicsek a tényszerű közlés embere. Tényfeltáró és a tények erejével ható akkor is, amikor napszítta és szélfújta kéges kubikuskenyereket mutat közelképekben, ha ateista és vallásos fiatalokat állít szembe, de akkor is ha vidékünk előregedéséről beszél és ha témája, mint a *Fajkutyák* esetében, a korrupció vagy szélesebb értelemben véve a káros társadalmi jelenségek. A tényfeltárás velejárója az állásfoglalás. Érdekes módon Vicsek mozaikszerűen állítja össze az eseményeket, s közben mintha maga is előlépne állásfoglalásával. Ládi István írta találóan a *Parlag* kapcsán, hogy Vicsek „a problémát nem egyszerűsíti le, hanem éppen ellenkezőleg a kérdések egész sorát veti föl, annak szándéka nélkül, hogy valamelyiket is lezárná”. Ezáltal polémiaira ösztönöz, mint például a riport. Nem véletlenül említjük a riportot, mert rendezőnknek különös képessége, sőt most már tudatos módszere is, hogy régi és új dolgokat hozzon össze a jelen időben, úgy hogy azok összekapcsolása szemünk láttán, fülünk hallatán történjen. Ezzel von be bennünket, nézőket is a „játékba”. Ő tudatosan alkalmazza a riportfilmnek azt az arany szabályát, hogy valamit fel kell fedeznie, valamit ki kell derítenie, és semmiképpen sem jó az, ha a film végén is ott tartunk ahol az elején voltunk.

Szerencsére mindezt nem a zsurnalisztika olcsóbb eszközeivel teszi, hanem tudatos mozaikszerkesztéssel, a film hőfokának állandó emelésével. A *Fajkutyák ideje* esetében is már-már úgy tűnik több a sokszínű lemez, mint amennyi a mozaikhoz kell. Annyi történéssel töltte meg filmjét hogy a néző már már kapkodta a fejét, keresve az okozati összefüggésc-

Fajkutyák ideje. Rendezte: Vicsek Károly. Forgatókönyv: Deák Ferenc. Segédrendező: Soltis Lajos. Operatőr: Rajko Ljubić. Jelmez: Dobi Jolanda. Zene: Lengyel Gábor. Színeszek: Páthy Mátyás, Bicskei István, Soltis Lajos, Fejes György. Ferenczy Jenő, Ladik Katalin, Kerekes Valéria, Rövid Eleonóra, Földi László, Stevan Šalajić, Faragó Árpád, Horváth József, Sovény Károly, Sántha Sándor, Sinkó István, Medve Sándor. Készült az Újvidéki Televízióban, 1983-ban. Bemutató: 1984. január 16-án.

ket. De éppen ezáltal jelentett külön színfoltot ez a magyar nyelvű tévéfilm a jugoszláv tévéfilmek mezőnyében. A sokszoros üres szócséplés helyett mai valóságunkba komolyan belemarkoló alkotást kaptunk.

A cselekmény központjába Mátét a leváltott igazgatót és visszahívott politikai munkást állítja, aki miután a társadalmi ranglétrán már csak visszafelé haladhatna hazajön apja házába s ügyeskedéseivel jól jövedelmező gazdaságot hoz létre, sőt ő lesz az egész falu irányítója. Olyan irányító persze, aki más vitonlájából is kifogja a szelet. Egyszóval mai, vagy, mondjuk ki „szocialista” földesúr lesz, aki fehér paripán száguldozik, fajkutyákat tenyészt, szivart szív és vizkiit iszik. Önkényét pedig túri a falu, túri mindaddig, amíg egy modern jószágfarmot létrehozni akaró sógorjelöltjének is lki nem túri a nyakát, pontosabban, az öngyilkosságba nem kergeti. Csak e tragédia látán fog össze ellene a falu...

A filmben természetesen nemcsak a mind jobban jövedelmező gazdasági udvart, látjuk és Máté úzérkedését, hanem egy társadalmi közösség képe marul élénk, múltjával s jelenével együtt. Hibák és erények egyaránt, s közben Vicsek olyan témákat is megpendít, amelyeket filmjeink rendszerint óvatosan megkerülnek. Gondoljunk csak a pékségi jelenetre, amikor az immár nyugdíjasként hazatérő egykori padlástsöprőt kiutasítják. Főlelevenedik itt a negyvennyolc, a beszolgáltatással járó bajusztepés, az államosítás, a gyors politikai karrier lehetősége, a társadalmi szektor gyöngeségei, a kooperációs ügyletek bizonytalansága, és megjelenik az előregedő falu képe is. S jó, hogy nyíltan beszél a visszáságokról. nem kendőzi el, s nem szépíti. Nem is magyarázza, s a megoldási lehetőségeket is a nézőre bizza. Okosan.

Számos jó, képi, a drámai feszültséget növelő megoldást kapunk a filmben. Gondoljunk csak arra, amikor a rendező a végül öngyilkosságba kergetett Pista (Bicskei István alakítja) tehetetlenségét és életének milder keserűségét bajuszának ideges remegtetésével érzékelteti. Főhősként (Páthy Mátyás személyesíti meg) is ilyen rövid „ecsetvonásokkal” ábrázolja. Sokszor meg sem kellene szólalnia, egy egy gesztusából, szeme hamis csillogásából, kézmozdulataiból már a gondolat és a tett is kikövetkeztethető a zavarosban halászása. Érdekes, hogy amíg a *Kubikusok*ban vagy a *Parlagban* Vicsek többnyire hosszú kérdésekkel igyekezett szituációkat érzékeltetni, addig itt — a tévéfilm dramaturgiájához híven — a rövid éies vágásokra megy, fölpergetve ezáltal a tempót, fokozva a drámaiságot.

Deák Ferencről olyan forgatókönyvet kapott a rendező, amellyel szemelláthatóan tudott mit kezdeni, sőt mintha mélyebbre tudott volna ásni vele, mint az ugyancsak Deák forgatókönyve alapján készült *Parlagban és Trófeában*. A jellemábrázolás precízebb és kidolgozottabb. Típusokat teremt, pontosan megkülönböztetve a kulákok és parasztot, iparost és kupecet, de itt a fehér Mercedesen száguldozó községi elnök, a nyugdíjas pártmunkás stb. Mivel valamennyien típusok, úgy érezzük, néha

mesterkéltek azok a jelenetek, amelyekben a régi ellentétek megszűnését szeretné érzékeltetni. Kissé díszonáns például a parasztgazda és az egykori végrehajtó békés horgászása, öregkori barátsága. A sok információ: továbbítani akarás szándéka is bevezet néha egy-egy zsákutcába, de célratörésében nem gátolja meg. Abban sem, hogy tudatosan megszerkesztett filmet adjon, amelyben a tényeket engedi beszélni, hogy azokból vonja le ki-ki a maga számára a tanulságot.

BORDÁS Győző

KRÓNIKA

AZ OLIMPIA ÉS A KULTÚRA. A szarajevói Téli Olimpiai Játékok első aranyérmét a gyerekek érdemelték ki — írja a belgrádi Politika tudósítója — azok a gyerekek akik részt vettek a *Sport a gyermekekrizoban* című nemzetközi kiállításon. Ugyanez a lap közli annak a holland újságírónak a véleményét is, aki a játékokról való beszámolóját azzal kezdte, hogy a rendezvény a sport és a kultúra sikerült ötvözete volt.

Tény, hogy a Téli Olimpiai Játékok nem csak a sport, hanem jelentős mértékben a kultúra, elsősorban az ország és e vidék kulturális múltjának és jelenének bemutatásában teltek el. Számos jelentős tárlat és előadás volt hivatott izelítőt nyújtani a világ minden tájáról érkezőknek színművészetünk, filmünk, zenénk és képzőművészetünk eseményeiből. Már jóval a Játékok előtt nemcsak az országot hanem nyilván az egész világot bejárták Izmir Mujezinovic valóban sikerült plakátjai. Közös jellemzőjük, hogy a versenyzőket a verseny hevében, leginkább a jégen száguldvá vagy a levegőben repülve mutatja. Kitűnő akcioplakátok, amelyek komoly képzőművészeti elemzést is érdemelnének. A Skenderija sportszarnokban a legtöbb nézője a mai jugoszláv festészet bemutató kiállításnak volt, amelyen 122 festő több mint háromszáz alkotását mutatták be. A Városi képtárban bosznia-hercegovinai képzőművészek várták a nézőket. A köztársaság képzőművészetét 73 művész majd kétszáz alkotásával prezentálták. Az atraktívabb kiállítások között kell említeni a kakanji roma nemzetiségű naiv festők tárlatát. Ezekon kívül külön-külön kiállítás mutatta be az ország ikonfestészetét, Ivo Andrić Híd

a Drinán című Nobel-díjas regényének dokumentumait, valamint egy könyvkiállítás a lexikográfiai kiadványok öt évszázadának történetét. Nyitott téren láthatta a Játékok közönsége antik kőszobrainkat, az Etnográfiai Múzeum pedig megrendezte a bosnyák öltözékeket bemutató kiállítást. A helyi Forradalmi Múzeum a népfel szabadító háború eseményeit elevenítette föl. S ha már a múzeumokról beszélünk el kell mondanı, hogy a Nemzetközi Olimpiai Bizottság javaslatára új múzeumot is létre hoztak, amelynek neve — mi lenne más? — Olimpiai Múzeum. Az elképzelés szerint itt gyűjtik majd be az eddigi téli olimpiai játékok múzeumba illő tárgyait, dokumentumait. A Játékok tartama alatt szinte minden napra jutott zenei rendezvény és filmbemutató. Dubravka Tomšić pianista hangversenyét és Ivanka Lukateli balett-táncosnó sikerét emelte ki külön is a kritika. Hogy az olimpiai Játékok a sport és a kultúra találkozása volt jelképesen is érzékeltették, azzal többek között, hogy a Nemzetközi Olimpiai Bizottság 87. közgyűlését nem tanácsteremben, hanem a szarajevói Nemzeti Színház termében tartották meg.

Hozzá tartozik a röpke jelentéshez, hogy a jugoszláv tévéállomások 111 helyszíni közvetítést és jelentést és 59 különműsort készítettek a XIV. Olimpiai Játékokról, és a körülötte történetekből, összesen 204 óra időtartamban.

TISZTÚJÍTÁS A VAJDASÁGI ÍROEGYESÜLETBEN. Február 26-án az újvidéki Matica srpska dísztermében tartotta meg tisztújító közgyűlését a Vajdasági Íróegyesület.

A közgyűlés munkájának megkezdése előtt Boško Petrović akadémikus ünnepélyes keretek között átnyújtotta *Mladen Leskovac* neves újívidéki alkotónak az Írógyesület életműdíját.

A küldöttek — nyolcvannegyűk közül csupán negyvenhatan voltak jelen — ezután meghallgatták és elfogadták *Boško Ivkov* eddigi elnök beszámolóját és az elnöki jelentést, a Kanizsai Írótábor és az Írógyesület Karavánja módosuló munkaprogramját, döntöttek az év legjobb könyve elnevezésű díj megalapításáról és a *Pisac* című folyóirat beindításáról, elfogadták az idei munka- és pénzügyi tervet, majd megválasztották az új elnökséget és a küldötteket a Jugoszláv Írószövetség évi közgyűlésére.

A közgyűlés részvevői egyetértettek abban, hogy az Írógyesület egyik legjelentősebb vállalkozása az idén is a Kanizsai Írótábor munkájában való részvétel lesz, hiszen az Írótábor „mint nagy hagyományokkal rendelkező nemzetközi és országos jellegű rendezvény a vajdasági írókon kívül vendégül lát teljes külföldi alkotókat. Írótársakat minden köztársaságunkból és Kosovo tartományból, ezáltal erősíti nemzetközi kapcsolatainkat, idebenn pedig egymáshoz való kötődésünket”, meg gondolatlanlanság volna, tehát folyamatosságát megszakítani. Az Írótábor és a belőle kiváló Írógyesület Karavánja részletes programját a rendezőkkel közösen a későbbiek során dolgozzák majd ki.

A Vajdasági Írógyesület új elnökségének tagjai: Boško Ivkov, Đorđija Tripunović, Jung Károly, Slavko Gordić, Bányai János, Dudás Károly, Vickó Árpád, Sziveri János, Zoran Stojanović, Petko Vojnić Purčar, Mihal Ramacs, Miro Vuksanović, Milutin Ž. Pavlov, Slavko Matković, Ileana Ursu, Miroslav Demák. Az elnökség elnöknek Petko Vojnić Purčart választotta meg.

A SZERBIAI KIADÓHÁZAK IDEI TERVEI. A szerbiai kiadóházak idei tervei az előző évekhez képest valamelyest szerényebbek. Papír, forgótöke és deviza híján a kiadói tervek visszafogottabbak, és a hazai szerzők

műveire összpontosítanak, — írja a *Vjesnik*. A *Nolit* 283 címszű kiadásár tervezzi — emellett néhány gyűjteményes kiadvány is lesz. A *Prosveta* 267 címszűval és mintegy 15 gyűjteményes kötetrel lép az olvasóközönség elé. A *Narodna knjiga* 224 címszű és 10 gyűjteményes kötet, a *BIGZ* 139, a *Vuk Karadžić* 133, a *Književne novine* 84, a *Rad* 77, a *Grafos* 70, a *Gornji Milanovac-i Dečje novine* 83, a *niši Gradiņa* 38 és a *krusevaci Bagdala* 26 címszű kiadását irányozta elő.

A *Nolit* a szerb irodalom 50 regénye után a szerb drámát kívánja egy 26 kötetre tervezett sorozatban kiadni. Emellett *Vuk Karadžić*, *Rodoljub Colaković*, *Jovan Sterija Popović*, *Dušan Matić*, *Marko Ristić* és *Franz Kafka* válogatott művei is bekerültek az idei kiadói tervbe.

A *Prosveta* többek között *Borislav Stanković* összegyűjtött műveit, *Vladimir Bakarić* válogatott munkáinak további kötetait és egy 10 kötetből álló latin-amerikai regénysorozatot is kiad. Ezek mellett a tervben szerepel az antik irodalom is 10 kötetrel.

A *Narodna knjiga* *Mihail Bulgakov*, *François Sagan*, *Bulat Okudzava*, *Bacsó Péter* (A tanú), *Czesław Miłosz* és *Nichita Stanescu* kötetét adja ki.

... **ÉS A FORUM TERVJAVASLATA.** Elkészült a *Forum* Könyvkiadó idei kiadói tervjavaslata is, amelyet az Alkotók Gyűlése Elnöksége és a Kiadói Tanács is megvitattott és elfogadott. A tervjavaslat mintegy száz címet tartalmaz, az anyagi lehetőségek pedig minden valószínűség szerint 60–70 megjelenését teszi lehetővé. A politikai jellegű könyvek közül a kiadó folytatja *Josip Broz Tito* összegyűjtött műveinek megjelenését (eddig tizenöt kötet látott napvilágot) és megjelenik *Lazar Mojsov* könyve az elnemi kötelezettségről *Bodrogvári Ferenc* filozófus megjelenő munkái közül a *Pedagógia és elidegenedés* című nevelési kérdéseket érintő írásait tartalmazza. Verskötete jelenik meg *Ladik Katalinnak*, *Vesztég Ferencnek* és *Sziveri Jánosnak*, elbeszél-

lései Bognár Antalnak, Saffer Pálnak és Juhász Erzsébetnek, kisregényei pedig Dési Ábelnek. A kereterv természetesen helyet biztosít a múlt évi regény pályázat legjobb alkotásainak is. Az érkező próza tárgyköréből nyilván külön figyelmet érdemel Bori Imre a XX. század legjelesebb magyar íróiról — Adytól Mészöly Miklósig — készült tanulmánykötete, Utasi Csaba a Kalangyáról írt diszsertációja, Gerold László színházi esszéket tartalmazó kötete, Szekeres László *Hunok és Attila* című régészeti tanulmánya és Varga Zoltán esszékötetete a Búcsú az utópiától című, amelyben az író századunk végének jellegzetes korproblémáit járja körül Sinkó Ervin *Egy regény regénye* című, az 1935—1937 közötti moszkvai események légkörét és az Optimisták körüli bonyodalmakat taglaló munkája új kiadásban jelenik meg. A kismonográfiák közül Vajda Gábor Ács Károlyról írott tanulmánya jön, A néprajzi sorozatban már elhagyta a nyomdát a budapesti Akadémiával készült *Jugoszláviai magyar népmesék* című kétkötetes munka, Penavin Olga gyűjtése, megjelenés előtt áll a 66 jugoszláviai magyar erotikus népmesét tartalmazó könyv a *Szomjas a vakelő*, amelynek anyagát Burány Béla gyűjtötte be, és *Szedem szép rózsámat* címmel a baranyai és szlavóniai népköltészeti anyagot tartalmazó könyv. Kívételenen gazdag a kiadó publicisztikai anyaga, amelyből a keretervben Fehér Ferenc, Németh István, Vébel Lajos, Matuska Márton, Kalapis Zoltán és Tari István kötetek kaptak helyet. Ígéretes tervei vannak a képzőművészeti kismonográfiáknak is: Ács József, Bíró Miklós és Hangya András monográfiája mellett készül még a Baranyi Markov Zlata és a Nagypáti Kukac Péter monográfia is. Nyelv-művelő füzeteket indít a Forum, a sorozatnyitó könyv Ágoston Mihály munkája lesz a földrajzi nevek írásmódjáról. Ismét megjelennek az elmúlt évek legsikeresebb ifjúsági regényei: Deák Ferenc *Zsivány*, Domonkos István *Via Itália*, Fehér Kálmán *Osszjáték*, Gion Nándor *Posta-*

rablók és Németh István *Vadalma* című munkái. Ígéretes a műfordítások jegyzése is. Aleksandar Tišma válogatott elbeszéléseinek megjelentetését tervezi a kiadó, továbbá Ács Károly válogatott műfordításainak kötetét, a vajdasági ruszin költők antológiáját, a macedón költő, Paszkal Gilevszki versgyűjteményét és három vajdasági költő Ioan Flora, Pavle Popović és Jovan Zivlak verseit. Tervben van az *Ady és Manojlović* című kötet, amelyben Todor Manojlović Ady-élményéről számolna be, valamint közreadná a szerb költő magyar vonatkozású írásait. A budapesti Európa Könyvkiadó és Forum közös vállalkozásaként készül egy világirodalmi alkotás Stefan Zweig *Nyugtalan szív* című regénye több mint 140 000 példányban.

EMLÉKEZÉS VELJKO PETROVIĆRA ÉS PAJA JOVANOVIĆRA. Születésének 100. évfordulójáról emlékezett meg a vajdasági művelődési közvélemény. A Matica srpkában megtartott emlékünnepeken Boško Petrović író méltatta Veljko Petrović munkásságát, majd a Matica képtárban Erih Kos akadémikus megnyitotta az életutat bemutató kiállítást.

125 évvel ezelőtt született Paja Jovanović a szerb realizmus jeles képviselője, számos kiváló történelmi kompozíció festője. Nemzetközi hírnévre a századforduló évében tett szert, ekkor Dušan törvénykönyvének kihirdetése című festményért a párizsi világkiállításon megkapta az Officer d'Academie titlust. Sokfigurájú történelmi eseményeket felelevenítő festményei mellett portréiról és népi életképeiről lett ismert. A születési évforduló központi ünnepe a festő szülővárosában, Versecen lesz ez év júniusában, Belgrádban pedig fölújítják a mintegy 800 festményt és személyi tárgyakat tartalmazó állandó kiállítást. A kiállítás anyagát személyesen a festő ajándékozta Belgrád városnak 1952-ben. Őt évvel később halt meg 99. életében, Bécsben.

**KOLE CSASULE A STERIJA JÁ-
TÉKOK ÚJ ELNÖKE.** Josip Vidmar
akadémikus helyére, aki előrehaladott
korára való tekintettel tavaly lemon-

dott *visztségéről*, amelyet majd három
évtizeden át viselt, a Sterija Játékok
főbizottsága Kole Csasule macedón
íróat választotta meg új elnökéül

JEGYZŐKÖNYV

a Forum Könyvkiadó 1983. évi regénypályázata bíráló bizottságának 1984. március 14-én tartott üléséről

A Forum Könyvkiadó állandó regénypályázatának bíráló bizottsága (Bori Imre, Hornyik Miklós, Utasi Csaba elnök) 1984. március 14-én értekezletet tartott, és megvizsgálta a beérkezett pályaműveket. A regénypályázatra összesen nyolc kézirat érkezett: Brasnyó István *Majomévé*, Böndör Pál *Gomoly*, Gobby Fehér Gyula *Testek és álmok*, Pintér Lajos *Harap-e a kutya* című műve, valamint jelígével a következők: Egy asszony elindul, Hurcolkodásaink, Útvesztő, Szeretők.

A bíráló bizottság a 40 000 dináros első díjat egybehangzó döntéssel Brasnyó István *Majomévé*, a 30 000 dináros második díjat pedig Gobby Fehér Gyula *Testek és álmok* című művének ítélte oda.

A díjnyertes regényekről szóló részletes írásbeli indoklását a bíráló bizottság a Híd egy következő számában teszi közzé.

Újvidék, 1984. március 14-én

A bíráló bizottság tagjai:
dr. Bori Imre s.k.
Hornyik Miklós s.k.
dr. Utasi Csaba elnök s.k.

VITA

Fekete J. József: Dicsfény és kritikusi mítosz 360

KRITIKAI SZEMLE

Szombathy Bálint: Új egocentrizmus (Hegyi Lóránd: Új szenzibilitás) 363

Mák Ferenc: Az előzmény (John Dos Passos: Három katona) 365

Sebők Zoltán: Mircea Eliade naplója (Mircea Eliade: Im Mittel-punkt) 368

Színház

Gerold László: Bemutatók (Dušan Kovačević: A balkáni kém; Petko Vojnić Purčar: A hajnali üres színpadon) 373

Film

Fenyvesi Ottó: A közérthetőség süllyesztőjében (FEST '84) 375

Televízió

Bordás Győző: Fakutyák ideje (Vicsek Károly tévéfilmje) 381

KRÓNIKA

Az olimpia és a kultúra; Tisztújítás a Vajdasági Íróegyesületben; A szerbiai kiadók idei tervei; ... és a Forum tervjavaslata; Emlékezés Veljko Petrovićra és Paja Jovanovićra. A Forum regény-pályázata bíráló bizottságának jegyzőkönyve

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1984. március. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. — Szerkesztőség és kiadóhivatal 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišića utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 200, fél évre 100, egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár; külföldre egy évre 400, fél évre 200 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.